

2023 (2023-2024) – Nr. 1
ingediend op 19 februari 2024 (2023-2024)

Verslag van de hoorzittingen

namens de Commissie Vlaams Energie- en Klimaatplan
uitgebracht door Robrecht Bothuyne en Staf Aerts

over het arrest van het Brusselse hof van beroep
in de zogenaamde Klimaatzaak

Samenstelling van de Commissie Vlaams Energie- en Klimaatplan:

Voorzitter: Andries Gryffroy.

Vaste leden:

Allessia Claes, Arnout Coel, Andries Gryffroy, Rita Moors, Philippe Muyters;
Leo Pieters, Sam Van Rooy, Wim Verheyden;
Robrecht Bothuyne, Peter Van Rompuy;
Steven Coenegrachts, Willem-Frederik Schiltz;
Staf Aerts, Chris Steenwegen;
Bruno Tobback.

Plaatsvervangers:

Inez De Coninck, Annick De Ridder, Sofie Joosen, Freya Perdaens, Kris Van Dijck;
Adeline Blancquaert, Bart Claes, Carmen Ryheul;
Stijn De Roo, Koen Van den Heuvel;
Mercedes Van Volcem;
Björn Rzoska, Mieke Schauvliege;
Els Robeyns.

Toegevoegde leden:

Jos D'Haese.

INHOUD

I.	Hoorzitting van 17 januari 2024.....	6
1.	Toelichting door vzw Klimaatzaak	6
1.1.	Situering.....	6
1.2.	De Klimaatzaak	7
1.3.	Aanleiding.....	7
1.4.	Oordeel in eerste aanleg en in beroep.....	7
1.5.	Motivering van het hof van beroep	8
2.	Toelichting door meester Jürgen Vanpraet	9
2.1.	Het begrip 'democratische rechtstaat'	9
2.2.	Spanningsveld	10
2.3.	Gevolg.....	11
2.4.	Het Klimaatarrest.....	11
2.5.	Uitdaging voor de democratische rechtstaat	12
3.	Toelichting door Samir Louenchi, VEKA.....	13
3.1.	Achtergrond	13
3.2.	Verdeelsleutels	13
3.3.	Link met Vlaams Energie- en Klimaatplan	14
3.4.	Vervolg.....	14
4.	Toelichting door Pieter Vingerhoets, EnergyVille.....	14
4.1.	55 procent reductie	15
4.2.	Focus op Vlaanderen	15
4.3.	Wind op land	15
4.4.	Elektrificatie	16
4.5.	Wind op zee	16
4.6.	Conclusies.....	16
5.	Toelichting door meester Gregory Verhelst.....	17
5.1.	Over het arrest zelf	17
5.2.	Impact op de vergunningverlening	19
6.	Bespreking.....	21
6.1.	Tussenkoms van Mieke Schauvliege	21
6.2.	Tussenkoms van Steven Coenegrachts	22
6.3.	Tussenkoms van Philippe Muyters	22
6.4.	Tussenkoms van Robrecht Bothuyne	23
6.5.	Tussenkoms van Bruno Tobback	24
6.6.	Tussenkoms van Leo Pieters.....	25
6.7.	Tussenkoms van Staf Aerts	25
6.8.	Aanvullende tussenkomst van Philippe Muyters.....	26

7.	Antwoorden door de sprekers	26
7.1.	Antwoorden door vzw Klimaatzaak	26
7.2.	Antwoorden door meester Jürgen Vanpraet	28
7.3.	Antwoorden door Samir Louenchi, VEKA	30
7.4.	Antwoorden door Pieter Vingerhoets, EnergyVille	31
7.5.	Antwoorden door meester Gregory Verhelst	32
8.	Aanvullende vragen en antwoorden	35
8.1.	Aanvullende tussenkomst van Robrecht Bothuyne	35
8.2.	Aanvullende tussenkomst van Mieke Schauvliege	36
8.3.	Tussenkomst van Bart Van Hulle	36
8.4.	Aanvullende tussenkomst van Philippe Muyters	37
8.5.	Aanvullende antwoorden door vzw Klimaatzaak	37
8.6.	Aanvullende antwoorden door Samir Louenchi, VEKA	37
II.	Hoorzitting van 24 januari 2024	38
1.	Toelichting door professor Gerard Govers	38
1.1.	Waar staat Vlaanderen?	38
1.2.	Som	40
1.3.	Energie	40
1.4.	Koolstofopvang en -opslag	41
1.5.	Hinderpalen	41
1.6.	Conclusie	42
2.	Toelichting door Yelter Bollen, BBL	42
2.1.	Het vonnis	42
2.2.	Beleidsimplicaties	43
2.3.	Transport	44
2.4.	Gebouwen	45
2.5.	Industrie	46
2.6.	Conclusie	47
3.	Toelichting door Frank Beckx, Voka	47
3.1.	Visie op het arrest	47
3.2.	Impact	47
3.3.	Transitiebeleid	48
3.4.	Conclusie	49
4.	Bespreking	49
4.1.	Tussenkomst van Staf Aerts	49
4.2.	Tussenkomst van Robrecht Bothuyne	50
4.3.	Tussenkomst van Bruno Tobback	50
4.4.	Tussenkomst van Philippe Muyters	52
4.5.	Tussenkomst van Andries Gryffroy	53
5.	Antwoorden door de sprekers	53
5.1.	Antwoorden door Professor Gerard Govers	53
5.2.	Antwoorden door Yelter Bollen, BBL	55
5.3.	Antwoorden door Frank Beckx, Voka	56

6.	Aanvullende vragen en antwoorden.....	57
6.1.	Aanvullende tussenkomst van Bruno Tobback.....	57
6.2.	Aanvullende tussenkomst van Robrecht Bothuyne.....	58
6.3.	Aanvullende tussenkomst van Andries Gryffroy.....	59
6.4.	Aanvullende antwoorden door Frank Beckx, Voka	59
6.5.	Afsluitende discussie	60
	Gebruikte afkortingen.....	62
	Bijlagen: zie de dossierpagina op www.vlaamsparlement.be	

De Commissie Vlaams Energie- en Klimaatplan hield twee hoorzittingen over het arrest van het Brusselse hof van beroep in de zogenaamde Klimaatzaak. Op woensdag 17 januari waren volgende sprekers te gast in de commissie:

- voorzitter Serge de Gheldere en meester Carole Billiet namens vzw Klimaatzaak;
- meester Jürgen Vanpraet, advocaat Prator;
- Samir Louenchi, administrateur-generaal van VEKA;
- Pieter Vingerhoets, expert Energie- en klimaatstrategie bij EnergyVille – VITO;
- meester Gregory Verhelst, Verhelst Advocaten.

Op woensdag 24 januari waren volgende sprekers te gast:

- professor Gerard Govers, voorzitter opvolgpanel Vlaams Energie- en Klimaatplan;
- Yelter Bollen, beleidsexpert Klimaat en milieufiscaliteit bij BBL;
- Frank Beckx, directeur van Voka.

De bij de toelichtingen gebruikte presentaties zijn te vinden op de [dossierpagina](#) van dit document op www.vlaamsparlement.be.

I. Hoorzitting van 17 januari 2024

1. Toelichting door vzw Klimaatzaak

1.1. Situering

Serge de Gheldere is als voorzitter van de vzw Klimaatzaak blij met de uitnodiging voor deze hoorzitting. Een grondig debat over het klimaat was ook een van de doelstellingen van de zaak die werd aangespannen. De discussie zou volgens hem niet meer mogen gaan over welke doelstellingen gehaald moeten worden en of de klimaatverandering belangrijk is, maar over hoe de maatschappelijke transformatie die hierdoor nodig is, kan worden ingericht.

Het arrest is er gekomen na meer dan negen jaar werken, met 58.000 burgers die zich inzetten voor deze zaak. Zowel in eerste aanleg als in beroep heeft de rechtbank de vzw gelijk gegeven. 58.000 burgers hebben een democratisch rechtsmiddel ingezet. Het is hoog tijd om uitvoering te geven aan het arrest.

Het arrest is uitvoerbaar bij voorraad. Dit wil zeggen dat, ongeacht een eventuele cassatieprocedure, het arrest zoals het nu voorligt, uitvoerbaar is. In een democratische rechtstaat moet men volgens de spreker dan ook uitvoering geven aan dit arrest.

Serge de Gheldere schetst vervolgens kort de voorgeschiedenis van het arrest. De vzw is negen jaar geleden gestart. De Urgendzaak in Nederland in 2015 was een belangrijk gegeven. Voor het eerst heeft een college van rechters daar een uitspraak gedaan rond een klimaatzaak en een reductiebevel opgelegd. Vanaf toen is alles veranderd. Overal ter wereld – van Nederland, Frankrijk en Duitsland tot Brazilië en Australië –, hebben rechters gezegd dat de overheid niet voldoende doet voor het klimaat, ondanks het feit dat de overheden altijd de beste experts en advocaten hebben laten pleiten.

De vzw Klimaatzaak is teleurgesteld in de reacties op het arrest. In tegenstelling tot andere landen is er geen moment van reflectie geweest, maar is er een politieke discussie ontstaan. De spreker meent dat het arrest een kans is voor Vlaanderen, dat als enige regio in Europa onvoldoende werk maakt van de klimaat- en energietransitie. De spreker geeft het voorbeeld van hoe een gelijkaardig vonnis in Duitsland in maart 2021, zonder reductiebevel, al anderhalve maand later geleid heeft

tot een ambitieversterking. Van min 55 procent is men naar min 65 procent broeikasgasemissies gegaan tegen 2030. In juni is dat voorstel wet geworden en eind augustus 2021 is die wet in werking getreden. In Vlaanderen was het resultaat na het eerste arrest een absolute radiostilte, terwijl er een maand later meer dan veertig mensen zijn gestorven bij de overstromingen in Wallonië. Na het arrest in beroep neemt men het volgens de spreker in Vlaanderen nog altijd niet ernstig. De spreker herhaalt dat het arrest een kans is die, zowel voor de welvaart van de burgers als voor de economie, gegrepen moet worden.

1.2. De Klimaatzaak

Meester *Carole Billiet*, advocaat namens vzw Klimaatzaak, schetst de formele aspecten van de Klimaatzaak. Er werden vier overheden gedaagd: de Belgische federale staat, het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest, het Vlaamse Gewest en het Waalse Gewest. De zaak is gevoerd in drie grote etappes. Er is vanaf 2015 eerst drie jaar benut voor een procedure-incident rond de taal. Ten gronde is men aan de zaak begonnen in september 2018. Gedurende een achttiental maanden zijn standpunten en argumenten uitgewisseld. Er zijn tien pleitzittingen geweest van 16 maart tot 26 maart. Het vonnis in eerste aanleg is gevolgd in juni 2021. Het beroep is ingesteld in november 2021 en in november 2023 was er een uitspraak. Ook in beroep was er een uitwisseling van conclusies in geschreven stukken met argumenten, standpunten, onderbouwd door argumenten en stukken wetgeving. Er zijn vervolgens dertien hoorzittingen geweest, wat uitzonderlijk veel is. Er zijn dus twee gerechtelijke uitspraken, in eerste aanleg en in beroep, telkens uitgesproken door een zetel van drie rechters.

1.3. Aanleiding

De spreker gaat vervolgens in op de vraag waarom gewone burgers de inspanning hebben gedaan om zo'n rechtszaak aan te spannen. Volgens de spreker was de kern van de zaak de kloof tussen de kennis van het klimaatprobleem en wat er moet gebeuren om dat probleem aan te pakken enerzijds, en de ondernomen actie anderzijds. Deze kloof is volgens de betrokken burgers een schending van de maatschappelijke zorgvuldigheidsplicht die de overheid moet eerbiedigen. Daarnaast is het ook een schending van de mensenrechten, meer bepaald het recht op leven en het recht op een gezinsleven. Het recht op leven betekent niet het recht op een beter of een minder goed leven, of een recht op meer inkomsten, meer vakantie of minder belastingen. Het recht op leven is gewoon het recht om er te zijn, het recht om te kunnen ademen. Het betreft het verschil tussen leven en dood.

De concrete eis van de vzw en haar 58.000 medestanders was volgens de spreker of de rechtbank hen kon bijtreden dat er sprake is van een schending van het recht op leven en het recht op een gezinsleven, en dat er sprake is van een schending van de maatschappelijke zorgplicht door de vier gedaagde overheden. Als dat zo is, werd een injunctie gevraagd, een bevel tot emissiereductie dat van dien aard is om een einde te maken aan de schendingen die de rechtbank heeft vastgesteld.

1.4. Oordeel in eerste aanleg en in beroep

De rechtbank in eerste aanleg heeft alle stukken, alle argumenten en alle uiteenzettingen bekeken en gehoord, en heeft geoordeeld dat het klimaatbeleid van alle overheden het recht op leven en het recht op een gezinsleven schendt. Verder heeft ze geoordeeld dat het huidige klimaatbeleid een fout uitmaakt die de maatschappelijke zorgvuldigheidsnorm schendt. Ze heeft echter geen emissiereductiebevel uitgesproken. In het vonnis in eerste aanleg heeft de rechtbank geoordeeld dat de scheiding der machten zich tegen een dergelijk bevel kant.

Eerst heeft de vzw zich afgevraagd of het belangrijk was dat er al dan niet een emissiereductiebevel is uitgesproken. Daarbij is geoordeeld dat misschien, zoals in Duitsland, het beleid ook zonder een dergelijk bevel in gang kon schieten. De vzw heeft echter vastgesteld dat er niets gebeurde. Daarom is op 17 november 2021 een beroep ingesteld.

Het hof van beroep heeft bij het sluiten van de debatten in oktober 2023 geoordeeld dat het klimaatbeleid van de federale staat, het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest en het Vlaamse Gewest het recht op leven en het recht op een gezinsleven van de eisers schendt, en dat hun klimaatbeleid een fout uitmaakt die de maatschappelijke zorgvuldigheidsnorm schendt.

Carole Billiet stipt aan dat het recht op leven en het recht op een gezinsleven, die ingeschreven staan in de artikelen 2 en 8 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens, geen buitenissige rechten zijn. Analoge rechten staan bijvoorbeeld in de Grondwet. Het Europees Hof voor de Rechten van de Mens in Straatsburg heeft daarover ook een uitgebreide rechtspraak. Ook de artikelen 1382 en 1383 van het Burgerlijk Wetboek met de zogenaamde maatschappelijke zorgvuldigheidsnorm zijn rechtsregels die sedert bijna tweehonderd jaar in het rechtsbestel aanwezig zijn. Ook rond dit begrip bestaat er een uitgebreide rechtsspraak.

Het grote verschil met het arrest in eerste aanleg is dat het hof van beroep zich, ondanks het principe van de scheiding der machten, niet verzette tegen een emissiereductiebevel. Het heeft een emissiereductiebevel aan de verschillende overheden uitgesproken tegen 2030 van minstens 55 procent in vergelijking met de uitstoot van 1990.

De vertaling van het arrest stelt dat het hof de Belgische Staat, het Vlaamse Gewest en het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest gelast om passende maatregelen te nemen om hun bijdrage te leveren aan een vermindering van het totale volume van de jaarlijkse broeikasgasemissies op Belgisch grondgebied met ten minste 55 procent in 2030 ten opzichte van 1990. Dat dient te gebeuren in overleg met het Waalse Gewest.

Een belangrijk punt waarover het hof zich heeft moeten buigen, is de kwestie van de dwangsommen. Het hof heeft beslist om dat voorlopig niet te doen en vertrouwen te geven aan de overheden. Op het einde van 2024 willen ze echter kijken naar de evolutie en dan beoordelen of een dwangsom nodig is.

1.5. Motivering van het hof van beroep

Carole Billiet gaat vervolgens in op de motivering van het hof van beroep waarom het oordeelde dat een emissiereductiebevel geen schending van het beginsel van de scheiding der machten inhoudt. Een eerste element is dat het hof van beroep een overheid een bevel mag opleggen, voor zover men zich beperkt tot het doel en zich niet moeit met de middelen. Een tweede element is dat het hof meent dat een beperking van het bevel tot het strikte minimum van de discretionaire bevoegdheid een zodanige lage drempel is, waardoor het eigenlijk buiten de discretionaire ruimte valt. De doelstelling van de 55 procentreductie is in functie van dat punt gemotiveerd.

De reden waarom het Waalse Gewest bij de uitspraak in beroep vrijuit gaat, is dat het hof van beroep meent dat het Waalse Gewest al voldoende inspanningen levert. Het meent dit op basis van verschillende factoren: een voldoende grote ambitie van het Waalse Gewest, een decretale verankering, een vastgelegd emissiebudget en een geplande jaarlijkse opvolging.

Wat de Europese Unie betreft, heeft het hof van beroep gekeken naar de verplichtingen van de overheden onder de artikelen van het EVRM. Artikel 1 bepaalt duidelijk dat de overheden van de verdragsstaten zelf instaan voor het waarborgen van de mensenrechten. Het hof van beroep heeft er ook de nadruk op gelegd dat de doelstellingen van het klimaatbeleid van de Europese Unie een minimum zijn, waarbij de lidstaten meer mogen doen. Het hof van beroep geeft daarbij voorbeelden van EU-landen die hogere doelstellingen hebben gesteld.

2. Toelichting door meester Jürgen Vanpraet

Meester *Jürgen Vanpraet* spitst zich toe op het constitutionele en rechtsstatelijke perspectief van het arrest van het hof van beroep van Brussel. Hij schetst dat in een iets ruimere tendens die hij meent te kunnen waarnemen.

Vanuit het oogpunt van transparantie wil hij er de commissie eerst van op de hoogte brengen dat hij in de periode van 2015 tot begin 2021 – dat was tot net voor de pleidooien van Klimaatzaak in eerste aanleg – opgetreden is als advocaat van het Vlaamse Gewest in dit dossier. Hij heeft zich vervolgens vrijwillig teruggetrokken wegens beroepswerkzaamheden bij de beleidscel van de federale minister van Institutionele Hervormingen. Hij vindt het raadzaam om de commissie hierover in te lichten, maar voegt eraan toe dat hij op geen enkele manier betrokken was bij de beroepsprocedure, en benadrukt daarbij dat de presentatie die hij geeft, voor zijn persoonlijke rekening is.

In zijn uiteenzetting kadert hij het klimatarrest van het Brusselse hof van beroep dus vanuit een grondwettelijk oogpunt. Daarbij dient men voor ogen te houden dat, als in een staat gezag wordt uitgeoefend, waarbij keuzes en maatschappelijke afwegingen moeten worden gemaakt, dit altijd gebeurt via het recht. Wie macht heeft over het recht, heeft ook macht over de ordening van de maatschappij en over de beleidskeuzes die gemaakt worden op sociaal, economisch of ecologisch vlak, of eventueel nog andere belangen die meegenomen worden in de afweging. In een democratisch bestel wordt die macht uitgeoefend door verschillende organen: de wetgever, de uitvoerende macht, rechters, en in voorkomend geval ook andere instellingen, binnen bepaalde grondwettelijke grenzen.

2.1. Het begrip 'democratische rechtstaat'

In ons democratisch bestel staat het idee van een democratische rechtstaat daarbij centraal. De twee begrippen, 'democratie' en 'rechtstaat' worden vaak in één adem uitgesproken. In essentie gaat het echter om twee begrippen, die in het publiek debat vaak onterecht als synoniemen gebruikt worden. Er is in eerste instantie het beginsel 'democratie'. Dat betekent dat de uitoefening van de staatsmacht democratisch gelegitimeerd is. In onze Grondwet wordt daarbij gewerkt met het systeem van de representatieve democratie. Er worden verkiezingen georganiseerd, en verkozenen maken deel uit van het parlement en gaan vervolgens het beleid bepalen. De uitvoerende macht staat onder controle van dat parlement. Op die manier wordt de macht democratisch gelegitimeerd.

Een van de essentiële elementen daarbij is dat het die democratisch gelegitimeerde organen – die ook democratisch ter verantwoording kunnen worden geroepen – zijn die ook het beleid moeten bepalen. De Raad van State zegt om die reden bijvoorbeeld dat het niet mogelijk is om bevoegdheden te 'subdelegeren' aan ambtenaren, openbare instellingen en private organisaties. Dat is net om te vermijden dat de parlementaire controle zou ontbreken. Het beginsel 'democratie' is dus een belangrijk element in ons systeem.

Daarnaast is er de rechtstatelijkheid, ook wel de 'rule of law' genoemd. Dat houdt in dat degenen die het overheidsgezag uitoefenen, in eerste instantie het

parlement en de regering, niet boven of naast het recht staan, maar zelf ook onderworpen zijn aan het recht, zoals de Grondwet, wetten, algemene rechtsbeginselen en tal van andere normeringen. Een besluit van de Vlaamse Regering dat strijdig is met een decreet, kan bijvoorbeeld door de Raad van State vernietigd worden.

2.2. Spanningsveld

Iets wat volgens de spreker in het publieke debat steevast onderbelicht wordt, en dat belangrijk is om het klimaat arrest in de juiste context te situeren, is dat er tussen democratie en de rechtstaat een permanent spanningsveld bestaat. Wat democratisch is, omdat het door het parlement is aangenomen, is niet noodzakelijk in overeenstemming met het hoger recht, en dus de rechtstaat. Omgekeerd is een uitspraak van een rechter, waarbij die een democratisch gelegitimeerde overheid ter verantwoording roept, of bevelen geeft zoals in het geval van de klimaatzaak, niet noodzakelijk democratisch. De rechter kan immers niet democratisch ter verantwoording worden geroepen. Er is dus een permanent spanningsveld tussen die twee begrippen.

In veel gevallen is dat niet problematisch. De rechter moet uitspraak doen over individuele geschillen, en moet daarbij eventueel ook rechtsregels interpreteren. Als een decreet bijvoorbeeld voor meerdere interpretaties vatbaar is, dan moet de rechter – op straffe van rechtsweigeren – een keuze maken. De regering of het parlement, naargelang het geval, kan als men het niet eens is met een uitspraak van de Raad van State, zich echter het laatste woord toe-eigenen door een nieuw decreet aan te nemen voor de toekomst. Dat een rechter rechtsregels toepast en interpreteert is op zich dus niet problematisch, omdat de regels gewijzigd kunnen worden door de democratisch gelegitimeerde organen. Het is een systeem van checks-and-balances.

Het wordt wel problematisch als rechterlijke instanties een overheidsoptreden strijdig vinden met grondrechten of andere bepalingen van internationaal en Europees recht, die niet of zeer moeilijk wijzigbaar zijn. Grondrechten zijn per definitie vaag. De invulling is afhankelijk van politieke, ethische en sociaal-economische waardeoordelen. De spreker haalt als voorbeeld artikel 23 van de Grondwet aan: iedereen heeft het recht om een menswaardig leven te leiden. Over het principe zullen alle toehoorders het wellicht eens zijn, maar over de manier waarop daar invulling aan te geven, zullen ze wellicht van mening verschillen. Overheidsmiddelen zijn nu eenmaal schaars en er moeten dus keuzes gemaakt worden over de manier waarop er invulling aan wordt gegeven. De bijzonderheid van de invulling van grondrechten door rechters is dat ze heel moeilijk wijzigbaar zijn, en dat het parlement dus eigenlijk onderworpen is aan de wil van de rechter.

De spreker is op zich niet tegen dat systeem, maar het vergt in zijn ogen wel een verregaande terughoudendheid van de rechter, juist omdat die zich zo ver begeeft op het niveau van de democratisch gelegitimeerde organen. Hij meent dat het systeem op dat vlak, algemeen beschouwd, ontspoord is, en wel om twee redenen. Enerzijds omdat er een enorme toename is van het aantal grondrechten. Daardoor heeft men steeds vaker te maken met botsende grondrechten, waarbij verschillende grondrechten tegen elkaar moeten worden afgewogen. Die keuze moet door een rechter gemaakt worden. Een voorbeeld daarvan is het debat over de bescherming van de privacy versus het recht op veiligheid, als het gaat over camerabewaking. Dat zijn twee fundamentele rechten die beschermd worden, waarvan de finale afweging steeds vaker wordt afgeschoven naar rechters.

In de klimaatzaak is dat in wezen niet anders. Het recht op de bescherming van het leefmilieu, de gezondheid, het leven, wordt daarbij eigenlijk impliciet afgewogen

tegen andere sociale en economische rechten die eveneens door grondrechten worden beschermd. Dat is de proliferatie van grondrechten.

Daarnaast ziet men dat rechters steeds minder terughoudendheid aan de dag leggen bij de toets aan grondrechten, en dat ze de grondrechten gaan invullen via het volgens hen primerende waardepatroon. Dat is bijvoorbeeld zo bij de klimaatzaak, bij migratiedossiers en bij het stikstofdossier. Daar heeft het Europees Hof van Justitie bepaalde krijtlijnen getrokken die niet in de sterren geschreven stonden, en die ook teruggaan op bepaalde waardeoordelen die men erin legt, meer in het bijzonder in de interpretatie van de Habitatrichtlijn. De spreker denkt ook aan sociaal-economische rechten, en de invulling van het standstillbeginsel door rechters.

2.3. Gevolg

Het is deze tendens die, naar het aanvoelen van de spreker, de democratie, de eerste component van de democratische rechtstaat, onder druk zet. Het is die proliferatie die de democratie onder ongezonde druk zet en ertoe leidt dat beleidsmakers, parlementsleden en regeringen – de democratisch gelegitimeerden – steeds minder beleidsruimte krijgen om maatschappelijke uitdagingen en problemen aan te pakken. Politici worden in een fuik gedwongen, waarin ze geconfronteerd worden met allerhande grenzen die opgelegd worden in de meest diverse materies, aan de hand van de invulling van grondrechten. Dat doet de macht van de democratisch verkozenen dalen en voedt ook het wantrouwen in de politiek. Dat vindt Jürgen Vanpraet zeer dramatisch. Burgers verlangen immers van politici dat ze de macht, die hun gegeven wordt via verkiezingen, ook daadwerkelijk gebruiken en uitoefenen, maar dat wordt net bemoeilijkt door de rechterlijke interventies.

2.4. Het Klimatarrest

Juist omdat de macht van democratisch verkozen organen uitgehold wordt, vindt Jürgen Vanpraet het klimatarrest van het hof van beroep van Brussel bijzonder problematisch. Men komt daarin tot een vaststelling van een schending van het recht op leven, meer nog, men gaat ook bevelen geven. Hij vindt dat het arrest er op dat vlak 'los over' is, en dat de manier waarop rechters zich gaan mengen in het beleid van democratisch verkozen organen voor elke rechtgeaarde democraat zorgwekkend zou moeten zijn. Ongeacht iemands politieke overtuiging, zou het een verontrustend element moeten zijn dat rechters steeds vaker de vage en open grondrechten diepgaander gaan invullen.

Jürgen Vanpraet benadrukt dat hij geen uitspraak doet over het klimaatbeleid dat moet worden gevoerd. Er moet een duidelijk onderscheid worden gemaakt tussen de vraag of een rechter mag en moet doen wat hij in deze zaak gedaan heeft, en de vraag welk beleid ter zake moet worden gevoerd. Zijn betoog gaat over het eerste punt. Hij kan niet begrijpen dat een rechter in dezen besluit tot een schending van het recht op leven, en een bevel aan de overheid oplegt, en bovendien ook de reductiedoelstellingen gaat kwantificeren. Dat staat volledig los van het inhoudelijke debat dat daarrond wordt gevoerd. De spreker verzet zich sterk tegen de instrumentalisering van de grondrechten, om bepaalde waardeoordelen of eigen politieke keuzes op de voorgrond te laten treden.

In verband met het klimatarrest werd al aangehaald dat artikel 2 van het EVRM het kernartikel is. Daarnaast is er ook artikel 8 van het EVRM, en de algemene zorgvuldigheidsnorm. Wat het recht op leven betreft, bepaalt het artikel dat "het recht van eenieder op leven wordt beschermd door de wet (...) behoudens door de tenuitvoerlegging van een gerechtelijk vonnis wegens een misdrijf waarvoor de wet de doodstraf voorziet." Men moet weten dat artikel 2 van het EVRM in 1950 tot stand is gekomen, kort na de Tweede Wereldoorlog. Het was in die context lovenswaardig dat men de praktijken die tijdens de oorlog gebeurd waren, wou

vermijden, en het recht op leven wou beschermen. De doodstraf werd in 1950 nog niet strijdig bevonden met het recht op leven. Dat kwam pas later, in 1983 en in 2002, via het Zesde en het Dertiende aanvullende protocol bij het EVRM.

Een tweede punt is dat de stellers van het EVRM vonden dat het recht op leven het essentiële van het leven moest beschermen, en zij waren van oordeel dat foltering en onmenselijke behandeling op zich niet strijdig waren met het recht op leven. Daarvoor is artikel 3 van het EVRM ingevoerd, dat het recht op foltering en onmenselijke behandeling als een afzonderlijk artikel heeft omschreven, net omdat dit geen aantasting was van het recht op leven. Dat was de situatie in 1950.

Vandaag zitten we in een situatie – als men kijkt naar het klimaat arrest – waarin het hof van beroep eigenlijk zegt dat regeringen en parlementen, als beleidsmakers, ergere dingen doen dan de doodstraf of dan foltering en onmenselijke behandeling, en dat ze het recht op leven van de burgers aantasten. Dat is uiteraard het gevolg van een evolutie in de rechtspraak. Dat is niet van vandaag op morgen gebeurd. Het schetst wel de twee uitersten: waar men vandaan komt, en waar men toe gekomen is met het arrest van het hof van beroep. De spreker vindt dat de manier waarop invulling wordt gegeven aan die rechten vrij verregaand is, zonder dat hij afbreuk wil doen aan de kern van die rechten.

Jürgen Vanpraet komt tot zijn slotbedenking. Hij meent dat de betreffende rechtspraak aantoonde dat men van de essentie van de grondrechten afgedreven is. De kans dat men overlijdt door andere factoren, zoals verkeer, ziektes en pandemieën, oorlog of ontbering, is wellicht niet minder groot dan de kans dat men overlijdt ten gevolge van de klimaatverandering. Er valt wellicht ook iets voor te zeggen dat het recht op leven bedreigd wordt door een gebrek aan investeringen in defensie, evenzeer als aan het klimaatbeleid. Zijn punt is dus niet dat het klimaatbeleid niet ernstig moet worden genomen. Het punt is wel dat, als het recht op leven dat gewaarborgd wordt door artikel 2 van het EVRM geschonden wordt door het klimaatbeleid, of door het gebrek aan maatregelen die ter zake worden genomen en de positieve verplichtingen die men ter zake als rechter oplegt, heel veel onder die noemer kan worden gebracht. Men laat dan eigenlijk toe dat rechters, en niet de beleidsmakers, oordelen over de maatschappelijke en politieke afwegingen die gemaakt moeten worden, de prioritering ervan en de doelstellingen ervan. Dat is wat de spreker bedoelt met de proliferatie van grondrechten en de manier waarop dat de democratie ondermijnt. Er is de democratie en er is de rechtstaat, en het is de rechtstaat die voor een stuk de democratie gaat ondermijnen.

2.5. Uitdaging voor de democratische rechtstaat

Jürgen Vanpraet is dan ook van mening dat het een van de grootste uitdagingen voor de komende decennia is dat de democratisch verkozen en gecontroleerde instellingen – het parlement, de regering – hun slagkracht kunnen versterken om de uitdagingen aan te pakken, om meer macht uit te oefenen en meer te 'deliveren' voor de bevolking, zonder te verglijden in een autoritair regime. Naar zijn aanvoelen kan dat alleen maar bereikt worden als rechters, zowel op nationaal als internationaal niveau, en juristen in het algemeen, de nodige terughoudendheid aan de dag leggen als ze uitspraak doen over strategische procedures die ingesteld worden om het beleid in een of andere richting te laten evolueren, op basis van waardeoordelen van bepaalde groepen of personen. Zo niet, vreest hij, zal de lokroep om rechters op een andere manier ter verantwoording te roepen onvermijdelijk opduiken. Om die reden meent hij dat de huidige juristocratie een reëel gevaar vormt voor de rechtstaat. Wat het klimaat arrest betreft, hoopt hij dat het Hof van Cassatie dat zal verbreken.

3. Toelichting door Samir Louenchi, VEKA

Samir Louenchi, administrateur-generaal van het VEKA, heeft een presentatie in vier delen voorbereid voor de commissieleden. Een eerste deel betreft de uitspraak van het Hof van Beroep, gekaderd binnen de bredere beleidscontext, en de vraag welke uitdagingen de verschillende Belgische overheden zullen moeten aangaan. Het tweede deel focust meer op de gevolgen van het arrest voor het Vlaamse Gewest. In het derde deel komt de link met het VEKP aan bod, in het vierde deel de vervolgstappen die het VEKA op korte termijn plant.

3.1. Achtergrond

Op 30 november 2023 zijn de Belgische overheid, het Vlaamse Gewest en het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest veroordeeld door het Brusselse hof van beroep omdat ze onvoldoende inspanningen leveren om de gevolgen van de klimaatverandering te voorkomen. De veroordeelde overheden moeten nu inspanningen leveren om de totale jaarlijkse broeikasgasemissies in België te reduceren met 55 procent ten opzichte van 1990, en dat tegen 2030.

Bij dat arrest horen enkele beleidsmatige aandachtspunten. Eerst en vooral, de opgelegde doelstelling geldt voor alle Belgische entiteiten samen, ook het Waalse Gewest, hoewel dat niet mee veroordeeld is. De doelstelling is ook 'economy wide', dus voor zowel ETS- als ESR-sectoren, en absoluut, wat betekent dat de veroordeelde overheden geen beroep kunnen doen op flexibiliteitsopties, hoewel die in Europese regelgeving wel opgenomen zijn, bijvoorbeeld met het oog op kostenefficiëntie of door onvoorziene omstandigheden.

Samir Louenchi toont met een grafiek aan dat België, het Vlaamse Gewest, het Waalse Gewest en het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest tussen 1990 en 2021 al een emissiereductie van, respectievelijk, 24, 15, 38 en 14 procent gerealiseerd hebben, en hun huidige uitstoot, als ze de opgelegde doelstelling allemaal apart zouden willen halen, nog met, respectievelijk, 41, 47, 27 en 48 procent zou moeten dalen tegen 2030. Uit de cijfers blijkt niet alleen dat er regionale verschillen zijn, maar vooral dat het grootste deel van de inspanning nog geleverd zal moeten worden.

Uitgesplitst per sector zullen alle gewesten nog een significante inspanning moeten leveren op het vlak van transport, gebouwen en landbouw. Voor die drie sectoren liggen de inspanningen op Belgisch niveau en de inspanningen die de gewesten moeten leveren, ongeveer even hoog. Het grote verschil tussen Vlaanderen en Wallonië situeert zich vooral op het niveau van de industrie. Daar valt op dat het Waalse Gewest zijn doelstelling al ruimschoots bereikt heeft tussen 1990 en 2021 – 56 procent minder uitstoot –, al is dat vooral het resultaat van een industriële afbouw, specifiek van de staalindustrie. In Vlaanderen is de emissiereductie beperkter, 10 procent. Dat betekent echter niet dat er geen inspanningen zijn geleverd, want tegelijkertijd is de Vlaamse productie – en dus ook de Vlaamse welvaart – gestegen. Dat er tegen die achtergrond toch nog een globale emissiereductie is gerealiseerd, is omdat de Vlaamse industrie minder koolstofintensief is geworden. De uitdaging voor Vlaanderen zal dus zijn om op dat elan verder te gaan: de koolstofemissies verminderen, zonder het industrieel weefsel en dus ook de welvaart in het gedrang te brengen.

3.2. Verdeelsleutels

Wat zou de opgelegde doelstelling betekenen voor Vlaanderen? De totale Vlaamse uitstoot zou moeten dalen naar 39,1 megaton CO₂-equivalent, wat neerkomt op een reductie van 47 procent ten opzichte van 2021. Dat is een grote opgave, en daarbij maakt de spreker ook de kanttekening dat 2021 een covidjaar was, een

jaar waarin de uitstoot door de verlaagde economische activiteit en het massale thuiswerk lager was dan in een niet-covidjaar.

Er zijn heel wat manieren of scenario's om die reductie te gaan verdelen over ETS- en ESR-sectoren. Samir Louenchi bespreekt er drie, allemaal ten opzichte van referentiejaar 2005, toen de emissies hoger lagen dan in 1990. Een eerste optie is dat Vlaanderen de VEKP-doelstelling van 40 procent reductie voor de ESR-sectoren behoudt en voor ETS-sectoren een uitstootreductie van 80 procent nastreeft. Een tweede optie gaat uit van gelijklopende inspanningen binnen ETS- en ESR-sectoren. In dat geval zouden beide sectoren een reductie van 57 procent moeten nastreven. In de derde optie gaat de spreker niet meer uit van een opgelegde emissiereductie van 55 procent voor de ETS-sectoren, maar van de 62 procent die de Europese Commissie vooropstelt voor het volledige Europese grondgebied. In dat geval zou Vlaanderen voor ESR-sectoren een reductie van 55 procent moeten zien te realiseren ten opzichte van 2005.

In elk geval, welke optie Vlaanderen ook kiest – en dat zal een politieke keuze zijn –, het zal een grote inspanning vereisen. Een bijkomstigheid daarbij is wel dat het Vlaamse Gewest alleen beleid voert voor ESR-sectoren. Alles wat ETS aangaat, wordt Europees bepaald, met het emissiehandelssysteem als centraal instrument. Als Vlaanderen daarnaast nog eigen ETS-beleid zou voeren, dan zou dat mogelijk het Europese level playing field doorbreken en Vlaamse installaties in een concurrentieel nadelige positie brengen.

3.3. Link met Vlaams Energie- en Klimaatplan

Hoe past het voorgaande nu in de context van het Vlaams Energie- en Klimaatplan? Met de maatregelen in het huidige VEKP stelt Vlaanderen voorop om tegen 2030 13,4 megaton CO₂-equivalent minder uit te stoten in ESR-sectoren ten opzichte van 2021. Om de doelstelling te halen van 55 procent reductie zou Vlaanderen daarbovenop nog eens 21 megaton CO₂-equivalent minder moeten uitstoten, 9,2 megaton in ESR-sectoren en 11,8 megaton in ETS-sectoren bij een evenredige verdeling.

3.4. Vervolg

Wat zijn de vervolgstappen voor het VEKA in de eerste jaarhelft van 2024? In december 2023 heeft het VEKA de mogelijke impact van het arrest proberen in te schatten. De bedoeling is om die studie uit te diepen en te verfijnen en zo bijkomende inzichten te verkrijgen met het oog op toekomstige beleidskeuzes. Daartoe zal het VEKA een studieopdracht lanceren.

Het VEKA neemt op het vlak van maatregelen ook zelf zijn verantwoordelijkheid op voor gebouwen, hernieuwbare energie en industrie. Daarnaast zal het VEKA de entiteiten van de Vlaamse overheid die verantwoordelijk zijn voor andere sectoren, ondersteunen bij het nemen van maatregelen ter uitvoering van het VEKP.

Ten derde zal het VEKA stakeholders blijven betrekken via de stroomgroepen. Ook stakeholders hebben namelijk een rol te spelen om invulling te geven aan het bereiken van de doelstelling.

4. Toelichting door Pieter Vingerhoets, EnergyVille

Pieter Vingerhoets, expert Energie- en klimaatstrategie bij EnergyVille, bespreekt wat een vermindering van broeikasgassen met 55 procent precies betekent voor het energiesysteem in België en in Vlaanderen. De spreker baseert zich op de studie *Paths 2050* die EnergyVille publiceerde in 2022. Die legt aan de hand van een optimalisatiemodel vast hoe klimaatneutraliteit tegen 2050 kan worden bereikt.

4.1. 55 procent reductie

Om een broeikasgasreductie van 55 procent tegen 2030 te halen, zal een hele omslag van het Belgische en Vlaamse energiesysteem nodig zijn. De spreker verwijst daarbij naar de noodzaak aan renovaties, elektrische voertuigen, extra zonnepanelen en een uitbreiding van de on- en offshore windmolenparken. Koolstofafvang en -opslag vormt een belangrijke pijler om de klimaatdoelstellingen te halen. In het optimalisatiemodel wordt pas na 2030 gewag gemaakt van groene waterstof, omdat de beperkte hoeveelheid elektriciteit tot 2030 beter wordt ingezet in rechtstreekse toepassingen in transport en verwarming. Volgens het optimalisatiemodel zal de finale energievraag tegen 2050 afnemen, maar de elektriciteitsvraag zal verdubbelen of verdriedubbelen. Verder wijst de spreker op het belang van offshore wind als bron om de kosten van het energiesysteem te drukken.

De spreker verwijst naar de modellering van de EU om de Belgische bijdrage aan het 'Fit for 55'-plan vast te leggen. Volgens dat model ligt de totale emissiereductie voor België na het REPowerEU-plan op 39 procent. Dat komt omdat België een vrij klein land is met beperkte mogelijkheden voor hernieuwbare energie, en een groot aandeel heeft aan energie-intensieve industrieën.

4.2. Focus op Vlaanderen

Vervolgens richt de spreker zijn kijker specifiek op Vlaanderen. Hiervoor heeft EnergyVille een model ontwikkeld dat in kaart brengt hoe Vlaanderen, Brussel en Wallonië tegen 2030 de doelstelling van 55 procent reductie in broeikasgasemissies op een kostenoptimale manier kunnen bereiken. De conclusies uit dat model zijn vrij consistent met de nota die het VEKA publiceerde. De spreker wijst erop dat er een extra inspanning nodig is ten opzichte van het Vlaams Energie- en Klimaatplan.

Wat de plaatsing van zonnepanelen betreft, zou tegen 2030 jaarlijks 2,5 gigawatt bijgeplaatst moeten worden in Vlaanderen. Dat betekent dat vanaf 2024 elk jaar 2,5 keer meer vermogen moet worden geïnstalleerd dan in 2023, wat een historisch topjaar voor de installatie van zonnepanelen in Vlaanderen was.

4.3. Wind op land

Voor wind op land stelt het model een extra inzet van 600 megawatt voorop per jaar. Dat komt overeen met een drievoud van de installatiesnelheid van het historische topjaar in Vlaanderen. Hoewel er nog heel veel potentieel is voor de plaatsing van nieuwe zonnepanelen in Vlaanderen, geldt voor de plaatsing van windmolens een ander verhaal. De geografische beperkingen en vergunningsnormen belemmeren de uitbreiding van het aantal windmolens, aldus de spreker.

Volgens de spreker zijn er ook op Europees en internationaal niveau barrières voor windturbines. Er is dringend nood aan een uitbreiding van de productiecapaciteit voor de turbines, en er zijn investeringen nodig in de transmissienetten. Op basis van de doelstellingen van REPowerEU moet er vijf keer meer geïnvesteerd worden in transmissienetten ten opzichte van wat er vandaag op tafel ligt. De spreker noemt dat een cruciale uitdaging voor ons energiesysteem in de komende jaren.

In het model van EnergyVille is een grote rol weggelegd voor de emissiereductie bij de industrie. Een groot deel daarvan gaat over het gebruik van koolstofafvang en -opslag. Die technologie staat echter nog in de kinderschoenen. Het voordeel van die techniek is dat er grote volumes CO₂ kunnen worden afgevangen en opgeslagen. Deze technologie is een grote component om de doelstellingen tegen 2030 te kunnen halen. Bepalende factoren voor de ontwikkeling van deze technologie zijn de CO₂-prijzen en de transportinfrastructuur. Op dat vlak is er in Vlaanderen en België nog heel wat werk aan de winkel.

4.4. Elektrificatie

Volgens de spreker moet er een enorme toename komen in het elektrische gebruik omdat de elektrische alternatieven de fossiele toepassingen kunnen vervangen. Ook op dat vlak staat Vlaanderen aan het begin van de transitie. In vergelijking met de gemiddelde historische elektriciteitsvraag in Vlaanderen, en de prognose uit het model voor 2030, moet de elektriciteitsvraag met 1,5 vermenigvuldigen. Dat gaat dan over elektrisch transport via wagens en bussen, maar ook over warmtepompen. De spreker ziet niet alleen voor de verwarming van woningen een toekomst weggelegd voor de warmtepomp, maar ook voor toepassingen in de industrie.

Als belangrijke nuance verduidelijkt Pieter Vingerhoets dat het voorgestelde model geen voorspellingsmodel is, maar een optimalisatiemodel. Dat wil zeggen dat de voorgestelde resultaten weergeven wat er zou moeten gebeuren om de vooropgestelde emissiereductie tegen 2030 te bereiken. De spreker maakt een vergelijking met Nederland. Daar zijn dubbel zoveel warmtepompen per duizend gezinnen. Dat komt omdat de lasten tussen de elektriciteitsfactuur en de gasfactuur in Nederland veel meer gespreid zijn. In België liggen de lasten voornamelijk op de elektriciteitsfactuur, en bleef gas heel lang zeer goedkoop. Dat heeft ertoe geleid dat de industrie in België geen financiële stimulans heeft ontvangen om de gasketels door warmtepompen te vervangen. Daarom staat men in Vlaanderen nog aan het begin van de transitie naar elektrificatie.

4.5. Wind op zee

Wat de resultaten voor wind op zee betreft, benadrukt de spreker dat het om een theoretisch modelresultaat gaat, en er geen beleidsconclusies aan gekoppeld kunnen worden. Dat komt omdat het optimalisatiemodel alle offshore windproductie aan Vlaanderen koppelt. De spreker zegt dat het voor het klimaat geen zin heeft om de emissies van de elektriciteitssector op zo'n kleine regio-schaal te bekijken. Zelfs België is een klein land dat sowieso elektriciteit uit het buitenland zal moeten invoeren. Daarom roept de spreker op om dit luik vanuit een Europees perspectief te bekijken, en niet vanuit nationale doelstellingen.

4.6. Conclusies

Op basis van het optimalisatiemodel concludeert de spreker dat een broeikasgasemissiereductie van 55 procent tegen 2030 voor Vlaanderen een enorme uitdaging inhoudt. Die reductie impliceert 2,5 keer de installatiesnelheid van zonne-energie, drie keer de installatiesnelheid van windenergie op land, een enorme toename in koolstofafvang en -opslag en een enorme toename van de elektrificatie. Daarbovenop is er een hele reeks praktische hordes zoals het nemen van gelijktijdige investeringsbeslissingen, vergunningen, installaties, de productiecapaciteit en de uitdagingen in verband met de arbeidsmarkt.

Of die emissiereductie van 55 procent haalbaar is, laat de spreker in het midden. Hij sluit op een positieve noot af door erop te wijzen dat hernieuwbare energiebronnen en duurzame technieken nog maar tien jaar geleden dure technologieën waren die de rekening voor de maatschappij alleen verhoogden. Vandaag zit men volgens Pieter Vingerhoets aan het punt dat elke duurzame investering structureel de rekening voor de maatschappij kan verlagen.

De *voorzitter* benadrukt aan het slot van de presentatie van Pieter Vingerhoets dat wanneer de spreker in zijn presentatie sprak over min 55 procent, dat geldt voor ETS en non-ETS samen. En als hij in de grafieken aangeeft wat erbij moet komen voor zonnepanelen en wind, dan houdt hij daarbij rekening met de verlenging van de twee nucleaire centrales.

5. Toelichting door meester Gregory Verhelst

Meester *Gregory Verhelst* van Verhelst Advocaten is advocaat gespecialiseerd in omgevingsrecht en vergunningsbetwistingen. Hij hoorde met veel plezier dat men, wat onshore windturbines betreft, een perspectief ziet om maal drie te gaan. Dat betekent dat hij in de vergunningverlening daar alvast veel werk zal hebben.

De spreker werd gevraagd om de gevolgen van het klimaatarrrest ten aanzien van de vergunningverlening van naderbij te bekijken. Hij is niet betrokken in de zaak zelf, wel in een aantal andere, soortgelijke klimaatzaken, onder andere over de stralingsnormen en de nitraatzaak.

5.1. Over het arrest zelf

Allereerst heeft hij een aantal bedenkingen bij het arrest zelf. Als jurist deelt hij de belangrijkste kritieken van professor Vanpraet, zonder zich uit te spreken over de beleidsmatige wenselijkheid van de klimaatdoelstellingen of reductiedoelstellingen die opgelegd zijn. Twee dingen wil hij daarover nog zeggen.

5.1.1. *Gebrek aan zorgvuldigheid*

Ten eerste vindt de spreker het opvallend dat in dit arrest een gebrek aan zorgvuldigheid wordt vastgesteld ten laste van de Belgische overheden. Dat is in dit geval bijzonder, omdat men hier eigenlijk net het omgekeerde ziet in vergelijking met andere soortgelijke klimaatzaken. Zo is er onder andere de luchtkwaliteitszaak, die gebaseerd is op Europese luchtkwaliteitsrichtlijnen en de normen die daarin opgenomen zijn en die niet werden gerespecteerd; of de nitraatzaak, die gebaseerd is op de Europese Nitraatrichtlijn, waarin een aantal normen opgenomen zijn die niet gerespecteerd werden. Hier zit men met een sector waarin wel Europese normen bepaald zijn, die men overneemt in de Vlaamse wetgeving en waarbij de rechter dan vervolgens toch gaat vaststellen dat een overheid niet zorgvuldig zou handelen. Dat is voor de spreker een feitelijke appreciatie die de rechter kan maken, maar toch een redelijk verregaande appreciatie, want dat betekent dus dat men als lokale overheid wantrouwig moet staan ten opzichte van Europese regelgeving en zelf actief moet kijken of men misschien meer moet doen om als zorgvuldige wetgever te werk te kunnen gaan.

5.1.2. *Prejudiciële vraag*

Verder valt het de spreker op dat het hof van beroep in wezen vaststelt dat de Europese doelstellingen niet volstaan om de mensenrechten te respecteren en dat men die vaststelling maakt zonder dat de rechter die zaak heeft voorgelegd aan het Hof van Justitie. Als er zich een probleem voordoet met de Europese richtlijn, in die zin dat die richtlijn volgens het hof van beroep niet in staat is om de mensenrechten van de burgers te beschermen, wordt daar eigenlijk impliciet mee vastgesteld dat die richtlijn in strijd is met het EVRM, dat deel uitmaakt van de beginselen van het Europese recht.

In de procedure was ook opgeworpen dat er dan een prejudiciële vraag zou moeten worden voorgelegd aan het Europees Hof van Justitie in Luxemburg, omdat dat hof bevoegd is om mogelijke problemen met de Europese regelgeving vast te stellen. De rechter heeft daar eigenlijk geen antwoord op gegeven, wat toch opvallend is. De rechter doet een uitspraak en stelt onzorgvuldigheid vast bij de Belgische overheden die de Europese richtlijn respecteren, doet eigenlijk een uitspraak over de Europese richtlijn zelf, maar stelt daar geen vraag over aan het Europees Hof van Justitie.

5.1.3. *Scheiding der machten*

Een laatste bedenking van Gregory Verhelst bij het arrest zelf sluit bijna naadloos aan bij wat al is gezegd over de schending van het principe van de scheiding der machten. De rechter heeft in zijn arrest zeker en vast veel aandacht besteed aan de scheiding der machten. Er werd een hele motivering opgebouwd om te verantwoorden waarom het opleggen van de reductiedoelstelling daar niet tegen zou indruisen, maar de indruk van de spreker is dat de rechter zich vooral heeft beziggehouden met het bestand maken van zijn arrest tegen een cassatieberoep, en dat het veeleer lippendienst is aan het principe van de scheiding der machten. Artikel 6 van het Gerechtelijk Wetboek bepaalt dat een rechter niet bij wege van algemene beschikking een uitspraak mag doen. Zijn uitspraak moet opgesloten blijven binnen de beslechting van een geschil tussen partijen. Hij doet dus een individuele uitspraak, geen algemene regelgevende uitspraak.

Gregory Verhelst drukt een van de gevolgen van dat principe uit in een metafoor. Als er meerdere wegen zijn om naar Rome te gaan, wordt de vrijheid gelaten aan de overheid, die alle afwegingen kan maken, en die ook rekening kan houden met budgettaire restricties en dergelijke. In dit geval stelt de spreker vast dat de rechter daar toch een beetje de kantjes van afloopt. Hij stelt vast dat een reductiedoelstelling de meest geschikte maatregel zou zijn om het respect voor het recht op leven af te dwingen. Maar dat betekent nog niet dat dat de enige maatregel is die men kan nemen om dat recht op leven te vrijwaren.

Rechtstaat en democratie zijn twee aparte principes die soms met elkaar in strijd kunnen komen, en het arrest levert daar een treffende illustratie van, stelt de spreker. Evengoed zou het denkbaar zijn – en dat is een politieke afweging – dat overheden die worden geconfronteerd met een klimaatproblematiek, binnen een Belgische context zouden kiezen voor een beleid waarbij men niet binnen België bepaalde reductiedoelstellingen hanteert, maar een beleid gaat voeren van klimaatadaptatie. Daarbij zegt men bijvoorbeeld dat men bij hittegolven en dergelijke kiest voor informatiecampagnes of het versterken van de medische zorg. Als men zich de vraag stelt of er overstromingen zullen komen, kan men investeren in budgetten om overstromingsrisico's op te vangen en in gebieden om die overstromingen op te vangen. Dat is een ander beleid. Gregory Verhelst is jurist en spreekt zich niet uit over een al dan niet doeltreffend beleid. Als het arrest van het hof van beroep stelt dat een reductiedoelstelling een geschikte maatregel is, heeft het daarmee niet uitgesloten dat er ook andere maatregelen zouden kunnen zijn. Dat is precies een politieke afweging, die door de uitvoerende macht zou moeten worden gemaakt en niet door de rechter. Wat het principe van de scheiding der machten betreft, zijn er voor de spreker toch wel een aantal zaken aan te merken op de appreciatie die de rechter daar gemaakt heeft.

5.1.4. *Precedent*

Dit arrest werkt voor de spreker uitnodigend voor andere belangengroeperingen om via de rechter bepaalde beleidsopties af te dwingen. Hij verwijst onder meer naar de nitraatzaak en de luchtkwaliteitszaak. De spreker was ook betrokken bij de zaak over de stralingsnormen, waarbij buurtbewoners van gsm-masten en belangengroeperingen strengere stralingsnormen wilden verkrijgen, onder verwijzing naar bepaalde wetenschappelijke literatuur die een gevaar voor de volksgezondheid aangeeft. Het is maar het topje van de ijsberg als een rechter zover gaat in het uitstippelen van doelstellingen en zich mengt in wat eigenlijk het maken van beleid is. Wat de principes van de democratie en de scheiding der machten betreft, lijkt dit voor de spreker een gevaarlijk precedent. Het is zeker voor advocaten goed nieuws, want niet alleen voor de vergunningverlening voor windturbines zal er veel werk zijn, maar ook voor dit soort van klimaatzaken.

5.2. Impact op de vergunningverlening

5.2.1. *Klimaattoets*

Los van het arrest zelf, focust Gregory Verhelst in het tweede luik van zijn uiteenzetting op de impact op de vergunningverlening. Werkt dit arrest door ten aanzien van vergunningsbeslissingen en beslissingen rond planologie? De huidige wetgeving voorziet niet in een klimaattoets in het kader van de vergunningverlening. Wel is het zo dat bepaalde projecten die binnen het emissiehandelssysteem vallen, aan dat systeem zullen moeten voldoen, maar die vraag is geen beoordeling die door de vergunningverlenende overheid moet worden gemaakt. In die zin is er dus geen rechtstreekse doorwerking vanuit de klimaatplannen die de Vlaamse overheid gemaakt heeft of vanuit een arrest dat aanstuurt op een verstrenging van de vergunningverlening.

Dat is althans de theorie, aldus de spreker. In de praktijk ziet men dat zich vanuit bepaalde rechtsleer, die navolging krijgt, toch een aantal geïsoleerde precedents gevestigd hebben. Daarbij stuurt men aan op een dergelijke klimaattoets en gaat men zoeken binnen het instrumentarium van de bestaande regelgevende bepalingen, onder andere uit de Vlaamse Codex Ruimtelijke Ordening, naar een kapstok om zo'n verplichting tot klimaattoets aan op te hangen.

5.2.2. *Precedenten*

De spreker gaat in op een aantal van die precedents, zoals de benzinstationarresten van de Raad voor Vergunningsbetwistingen in verband met de aanvraag voor een nieuw benzinstation in Boechout. Daar had de gemeente Boechout een negatief advies over gegeven. De gemeente Boechout is een van de vele gemeenten die lid zijn van het Burgemeestersconvenant, een informeel convenant waarbij de lokale overheden zich engageren om naar klimaatneutraliteit te evolueren. Vanuit dat Burgemeestersconvenant, dat geen normatief instrument is, werd een negatief advies gegeven over die aanvraag, een volledig privaat initiatief. De provincie Antwerpen heeft die vergunning verleend en vervolgens is die geschorst en vernietigd door de Raad voor Vergunningsbetwistingen, op basis van een motiveringsgebrek. Daarbij kan men zich de vraag stellen of het geen grotere draagwijdte heeft. Bepaalde rechtsleer wordt alleszins geduwd in de richting van een veralgemeende verplichting om een klimaattoets te gaan doen. Het arrest in die zaak biedt daar ook wel een zekere kapstok aan. Men stelt onder andere ook vast dat de verbintenissen die de gemeente in het kader van dat Burgemeestersconvenant aangegaan is, niet vrijblijvend zijn. Het valt niet uit te sluiten dat derden – inwoners of milieubewegingen – de gemeente zouden kunnen aanspreken op de naleving van die engagementen. Met andere woorden: de rechter doet uitspraak op een motiveringsgebrek, maar neemt een aantal overwegingen op in het arrest die erop wijzen dat dit wel eens een precedent zou kunnen zijn waarbij klimaatengagementen die aangegaan worden, wel degelijk een doorwerking moeten krijgen, omdat daar een bepaalde zorgplicht uit voortvloeit die in de vergunningverlening moet worden betrokken.

Men ziet dat ook in latere arresten, arresten van begin 2023 en de zomer van 2023 over een benzinstation in Essen, waar men in een soortgelijke context een uitspraak heeft gedaan en waarbij men telkens aanstuurt op een bepaalde klimaattoets uit de Vlaamse Codex Ruimtelijke Ordening.

Strikt genomen is dus niet in die klimaattoets voorzien in de wetgeving, maar de rechtsleer en de rechtspraak sturen aan op een verplichting tot klimaattoets in het kader van vergunningsbeslissingen.

Ook interessant is het arrest van 8 juni 2023 over de gascentrale in Wondelgem die vergund is geweest. Dat is een installatie die onder het ETS-systeem valt en waar dus in de beslissing een omstandige motivering opgenomen was, waarbij ge-
wezen werd op het feit dat die installatie onder ETS valt en dat dus de broeikas-
gasreducties gerealiseerd worden via de naleving van de emissierechten die men
moet aankopen. Maar daarnaast ook een motivering over de inpasbaarheid binnen
het Vlaams Energie- en Klimaatplan en dan ziet men dat de rechter ook uitdrukke-
lijk rekening houdt met die motivering en aangeeft dat uit de beslissing alleszins
niet blijkt dat die vergunning strijdig zou zijn met het eigen plan van de Vlaamse
overheid. Ook daar weer ziet men dat die meer en meer betrokken worden in de
vergunningverlening, hoewel het geen normatieve instrumenten zijn.

De spreker stelt ook vast dat Hendrik Schoukens, professor Milieurecht aan de
Universiteit Gent en advocaat, in de Juristenkrant van 20 december 2023 over dit
klimaat arrest gezegd heeft dat het "een juridisch precedent zonder weerga is in de
Belgische rechtsorde dat de komende jaren ook in concrete vergunnings- en plan-
procedures kan worden gehanteerd. Ook daar wordt immers duidelijk dat er zich
een klimaattoets opdringt."

De persoonlijke inschatting van Gregory Verhelst is dat op termijn – zeker bij pro-
jecten die gepaard gaan met aanzienlijke broeikasgasemissies – zeker niet uit te
sluiten valt en het zelfs veeleer waarschijnlijk is dat men daar een rechtstreekse
toetsing gaat doen aan het Vlaams Energie- en Klimaatplan en via dat plan dus
ook aan de reductiedoelstellingen die in de Europese verordening van 2018 opge-
nomen zijn. Strikt genomen is dat een reductiedoelstelling op lidstaatniveau, maar
gezien de zorgplicht die in de vroegere rechtspraak al geconstrueerd wordt op basis
van bijvoorbeeld dat Burgemeestersconvenant, valt het aan te zien dat men die
doelstellingen wel effectief ook in vergunningverlening zal moeten gaan betrekken.
De spreker wijst erop dat 269 van de driehonderd Vlaamse gemeenten ondertussen
lid zijn van het Burgemeestersconvenant, toch een aanzienlijk aantal. Ook door de
adviezen en beslissingen van de gemeentebesturen zullen die klimaatdoelstellin-
gen meer en meer doorwerken in de vergunningverlening. Zeker als de evolutie
van de reducties niet op schema zou zitten, lijkt het de spreker wel een reëel risico
te zijn dat ook bepaalde grotere projecten die gepaard gaan met aanzienlijke broei-
kasgasemissies, daarop zouden kunnen sneuvelen.

Gregory Verhelst wijst erop dat de rechter in dit arrest zal opvolgen wat er gebeurt.
Hij heeft nog geen dwangsom opgelegd, maar aangegeven dat hij eerst zal zien
wat er voor 2023 en 2024 aan resultaten geboekt wordt. Vervolgens kan de zaak
opnieuw worden vastgesteld bij het hof van beroep, om eventueel een dwangsom
toe te voegen aan de beoordeling die nu gemaakt is. Het lijkt erop dat als de
Vlaamse overheid wat nu opgelegd is in het arrest niet zou omzetten in de plannen
die ze uitgevaardigd heeft, men ook daarvoor zal gesanctioneerd worden door de
rechterlijke macht. In zoverre men doet wat het arrest vraagt, zal er minstens door
die plannen een doorwerking zijn via de vergunningverlening.

Tot slot: los van de vraag of er een doorwerking is naar de vergunningverlening,
is er in Nederland het bekende precedent van de Shellzaak. Daarbij worden onder-
nemingen rechtstreeks aangesproken, op basis van de redenering die ook het hof
van beroep in dit arrest gevolgd heeft, namelijk: als men de broeikasgasreducties
niet volgens een strikt pad uitvoert om de opwarming van het klimaat tegen te
gaan, kan daaruit een schending van het recht op leven van bepaalde burgers
voortvloeien. Er kan dus een parallel circuit ontstaan, waarbij ook grote industriële
spelers rechtstreeks aangesproken worden bij de rechtscolleges om soortgelijke
reducties te laten opleggen. Ook daar denkt de spreker dat het arrest een heel
belangrijk precedent is; daar volgt hij wat professor Schoukens zegt. Dit kan een
grote nieuwe evolutie in gang zetten.

6. Bespreking

6.1. Tussenkoms van Mieke Schauvliege

Mieke Schauvliege stelt zich vragen over het nut van het werk van de commissieleden. Ze stelt vast dat de klimaatzaak in 2015 gestart is en dat sindsdien de eisers gelijk kregen in bijna elke rechtbank. Dat wijst er volgens haar op dat meer klimaatambitie nodig is maar in plaats van te handelen naar de uitspraak is er weer een discussie gestart over de bestaansreden van de Klimaatzaak en de impact van de uitspraak op de politiek.

Die herhaalde uitspraak, zowel in binnen- als in buitenland, vraagt om actie en om een discussie over welke maatregelen er genomen moeten worden om de reductie van 55 procent te kunnen nastreven. Bij het debat over de uitspraak zelf is de Vlaming niet gebaat, zeker niet in het licht van de wateroverlast van eind december 2023 en begin 2024. Alleen klimaatadaptatiemaatregelen zullen niet volstaan. Mieke Schauvliege roept op om over te gaan tot de kern van de zaak en pleit voor een straffer klimaatbeleid in Vlaanderen. Hoe langer gewacht wordt om de klimaatdoelen te halen, hoe moeilijker het wordt.

De spreker heeft een aantal concrete vragen, ten eerste voor de vzw Klimaatzaak. Wat hadden zij verwacht als normale reactie van een overheid? Wat zouden voor hen de eerstvolgende stappen moeten zijn en wat hebben ze tot nu toe als reacties op het eerste en tweede arrest gezien?

Vervolgens stelt Mieke Schauvliege zeer gechoqueerd te zijn door de eerste reactie van het VEKA na de uitspraak van het tweede arrest. Ze is blij dat de toon inmiddels veranderd is maar van een Vlaams Energie- en Klimaatagentschap verwacht ze dat dat probeert te zoeken naar manieren om de klimaatdoelen van de Vlaamse Regering te bereiken en niet dat het een nota in de pers publiceert over hoe onhaalbaar de uitspraken van het gerecht zijn. Daarmee slaat het elke vorm van draagvlak rond het klimaatbeleid neer. Is dat de opdracht van een Vlaams Energie- en Klimaatagentschap? Moet dat niet, ten eerste, een grondige analyse doen van die uitspraak, met aandacht voor wat nodig is om de klimaatdoelen te halen, en niet zozeer van het juridische aspect ervan, om dan samen met de Vlaamse Regering en het Vlaams Parlement te zoeken naar mogelijke oplossingen? Waarom heeft het VEKA die verkorte nota in de pers gebracht en in opdracht van wie? Waarom heeft het agentschap de uitgebreide analyse van de presentatie niet meegenomen in de rechtszaak zelf? Nu is het een achterafverhaal dat niet kon worden gebruikt ter verdediging van de Vlaamse overheid tegenover de klimaatzaak. Wat heeft het VEKA gedaan ter verdediging van de Vlaamse overheid in de rechtszaak?

Met welke vervolgstappen moet er nu een versnelling hoger worden geschakeld? Mieke Schauvliege constateert dat 120 wetenschappers de afgelopen maanden de revue gepasseerd zijn in de Commissie Vlaams Energie- en Klimaatplan om te zeggen dat de 40 procentdoelstelling van het Vlaams Energie- en Klimaatplan niet kan worden gehaald met de maatregelen van dat plan. Welke stappen zijn er al gezet om dat plan aan te scherpen en wat is de eerste stap?

Een volgende reeks vragen gaat over de beslissing van de Vlaamse Regering om naar Cassatie te gaan. Volgens de juristen is de uitspraak in de klimaatzaak zo opgebouwd dat ze cassatieproof is, wat ook de inschatting van de vzw Klimaatzaak zelf is. Mieke Schauvliege vraagt zich hierbij af welk risico de Vlaamse overheid volgens de juristen neemt door naar Cassatie te gaan en daar al haar pijlen op te verschieten. Wat is hun inschatting van de kans dat het Hof van Cassatie het arrest vernietigt? Volgens wat de spreker zelf gehoord en gelezen heeft is die kans nihil. Na twee arresten zou ze het tijdverlies vinden om daar energie in te steken.

Volgens haar kan die energie beter worden gestoken in echte klimaatmaatregelen. Heeft de Vlaamse Regering hier echt een kans of is het een verkiezingsstunt?

De *voorzitter* wijst erop dat een aantal van de vragen van Mieke Schauvliege politiek getinte vragen zijn, waarop de sprekers niet kunnen of mogen antwoorden, zoals die met de verwijzing naar de verkiezingen. Hij stelt dat de sprekerslijst in unanimititeit bepaald is, waarbij gezocht werd naar een evenwicht. Hij geeft aan dat er vragen gesteld kunnen worden in functie van de inhoud en vindt dat zowel voorals tegenstanders van de klimaatzaak aan bod moeten kunnen komen.

6.2. Tussenkoms van Steven Coenegrachts

Steven Coenegrachts vindt, in tegenstelling tot Mieke Schauvliege, het debat, dat onder andere gaat over de scheiding der machten en de houding van magistratuur ten opzichte van doelstellingen, wel nuttig en zeer fundamenteel, omdat de uitvoerende macht verantwoording moet afleggen aan de rechtbank en verplicht wordt om de doelstelling van 55 procent te halen. Ze zal daarvoor de wetgevende macht nodig hebben om de wetgeving aan te passen, die dan een instrument wordt van een spel tussen rechters en de regering.

Hij begrijpt dat de vzw Klimaatzaak alle middelen uitput, maar vindt dat de magistratuur een grens heeft overschreden. Hij is van oordeel dat een magistratuur zich niet het recht mag toe-eigenen om aan de maatschappij doelstellingen op te leggen die toebehoren aan een maatschappelijkebelangenafweging en dus aan de verkozen politici, die daarvoor verantwoording afleggen aan burgers en kiezers. Op die manier wordt de democratie, met de scheiding der machten, uitgehold.

Anderzijds stelt de spreker ook dat de reductiedoelstellingen van Wallonië afhangen van de industriële afbouw, wat hij logisch vindt, maar dat ze conflicteren met de ambitie van het Europese strategische industriebeleid dat onder het Belgische EU-voorzitterschap gevoerd wordt om geopolitiek minder afhankelijk te zijn van grote spelers zoals China en Rusland. Hij is van oordeel dat de drie rechters in de klimaatzaak, die zich niet moeten bezighouden met de maatschappelijkebelangenafweging en dus ook geen verantwoording moeten afleggen, zich niet gehouden hebben aan de scheiding der machten. Op die manier kan elke belangengroep in de maatschappij die niet meer via verkiezingen een maatschappij duwt in de richting van handelen, een vzw oprichten en een procedure aanhangig maken bij de rechtbank, zonder rekening te houden met het budget of de arbeidsmarkt. Volgens hem is de belangenafweging een taak van de politiek, moet ze budgettair worden onderbouwd en moet de bevolking er mee in worden genomen. Het draagvlak voor beleid dreigt op die manier onderuitgehaald te worden, net zoals het aangaan van internationale engagementen bedreigd wordt.

Tot slot heeft Steven Coenegrachts nog een vraag over de procedures in de ruimtelijke ordening. Voor het halen van de doelstelling van de reductie met 55 procent zijn vergunningen nodig. Zullen rechtbanken en magistraten ook soepeler zijn in het beoordelen van het vergunningentraject? Naast de doelstellingen is er ook een richtlijn Plannen en Projecten, een MER-richtlijn en een Vlaamse Codex Ruimtelijke Ordening. Staan die nog voor iets of overrulet het uitvoerbaar vonnis van het hof van beroep in Brussel al die richtlijnen?

6.3. Tussenkoms van Philippe Muyters

Philippe Muyters is het helemaal eens met Steven Coenegrachts over het nut van het debat, de scheiding der machten en het strategische industriebeleid. Hij onderschrijft ook alle andere punten. Hij heeft nog enkele concrete vragen. De eerste reeks vragen voor de juristen gaat over de rechtsgang. Vinden zij het normaal dat de zitting van het hof van beroep in het Frans plaatsvond? De spreker hoorde ook

dat een proces voor het hof van beroep normaal gezien gemakkelijk zeven, acht of tien jaar duurt; in het geval van de klimaatzaak was dat anderhalf jaar. Hoe kan ervoor worden gezorgd dat het maar anderhalf jaar wordt? Bestaat daar een truc voor? Hij stelt de vraag ook aan de vzw Klimaatzaak. Tot slot vond hij de timing van het tweede arrest bij het begin van de klimaatop COP28 in Dubai speciaal. Dat geeft hem het vermoeden van een of andere speciale behandeling. Hebben de sprekers daar zicht op?

Een tweede vraag is of de vzw Klimaatzaak eventueel aanstuurt op dwangsommen, die voorlopig niet in het arrest zijn opgelegd. Is ze van plan om opnieuw naar de rechtbank te gaan om die dwangsommen te vragen en zo ja, waarvoor zullen ze worden ingezet en over welke orde van grootte gaat het dan?

Een derde vraag gaat over de invloed van de klimaatzaak op de individuele vergunningen. De spreker stelt de vraag of de vzw op basis van het arrest ook op individuele vergunningen beroep aantekent of vergunningen van bedrijven en overheden viseert.

Ten vierde wil Philippe Muyters van Pieter Vingerhoets, die mooi geschetst heeft wat er in Vlaanderen moet gebeuren om de reductie van 55 procent te halen, vernemen wat Wallonië zou moeten doen in dat geval. Is dat van dezelfde orde van grootte, evenveel zonnepanelen of windmolens, waarvan nu al geweten is dat dat voor Wallonië niet haalbaar is? Daarbij aansluitend stelt hij de vraag aan de anderen hoe het dan komt dat de rechter van mening was dat Wallonië goed bezig is en vrijgesteld wordt van het arrest.

Met zijn laatste vraag gaat Philippe Muyters in op een vraag die Mieke Schauvliege gesteld heeft aan Samir Louenchi, maar hij vraagt een antwoord en de mening van de juristen. Vinden zij dat de haalbaarheid van een doelstelling die niet bekend was en door de rechter wordt opgesteld, in het proces moest worden meegenomen?

6.4. Tussenkomen van Robrecht Bothuyne

Robrecht Bothuyne bedankt de aanwezige sprekers. Hij had het initiatief tot de hoorzitting genomen, is blij dat ze kon plaatsvinden maar droevig over het bestaan van de hoorzitting. Hij sluit zich namelijk aan bij de analyse van meester Vanpraet en anderen over de manier van werken in de democratie en rechtszaak, en de grenzen die deze zaak daarin heeft overschreden. Hij was blij met de uitspraak van Serge de Gheldere, die zei dat het moet gaan over het hoe en niet alleen over doelstellingen. Volgens Robrecht Bothuyne heeft net Klimaatzaak het debat echter gepolariseerd, en de focus verlegd naar doelstellingen in plaats van naar waar het echt over zou moeten gaan, namelijk hoe men mensen en bedrijven naar klimaatneutraliteit kan begeleiden.

Hij wijst erop dat het in het huidige regeerakkoord de doelstelling is om tegen 2050 naar klimaatneutraliteit te evolueren. Die doelstelling beschouwt Robrecht Bothuyne als beleidsmatig gedeeld, naar analogie met een ontwerp van decreet van het Waals Parlement, dat een rechter als stuk beschouwde.

Het debat over het hoe van klimaatbeleid heeft men in de commissie nog te weinig gevoerd. Robrecht Bothuyne verwijt Mieke Schauvliege een gebrek aan aanwezigheid op de commissievergaderingen. Haar discours tijdens de hoorzitting bood volgens hem geen enkele concrete oplossing.

Hij richt zich tot de vertegenwoordigers van Klimaatzaak. Zowel het VEKA als Energy-Ville heeft een aantal scenario's geschetst. Hij vraagt zich af hoe Klimaatzaak vindt dat het het best wordt vormgegeven. Als aan de klimaatdoelstelling niet voldaan

wordt, zal de vzw vermoedelijk tussenkomen en eventueel zelfs dwangsommen vragen. Er zullen in Vlaanderen keuzes gemaakt moeten worden over welke emissies nog wel mogen, en welke niet. Er zijn veel sectoren met emissies. Welke emissies moet men volgens Klimaatzaak in Vlaanderen schrappen?

Robrecht Bothuyne vraagt zich ook af waarom Klimaatzaak gewerkt heeft op het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens en niet op de juridisch bindende klimaatdoelen. Ook dat kan namelijk een impact hebben op het verdere beleid en de zaken die daaromtrent worden gevoerd.

Opmerkelijk vindt hij ook dat de rechtbank in het arrest geen onderscheid maakte tussen ETS- en non-ETS-emissies. Vlaanderen zal dus verder gaan in het verminderen van ETS-uitstoot dan in het door Europa vastgelegde pad. Het ETS-systeem zou er een zijn van communicerende vaten. Mocht Vlaanderen de uitstoot halveren, dan zou een ander land meer mogen uitstoten. Robrecht Bothuyne vindt het vreemd dat ETS en non-ETS zijn samengenomen. Hij vraagt zich of dat een bewuste keuze was van Klimaatzaak, en hoe de rechtbank tot dat voorstel is gekomen.

Hij bespreekt het voorstel van het VEKA om, in overleg met belanghebbende sectoren, te kijken wat voor hen de gevolgen kunnen zijn van het klimaatbeleid. Hij vraagt om meer uitleg daarbij. Hij wil ook weten hoe Klimaatzaak en EnergyVille denken te kunnen bijdragen aan dat debat.

Hij gaat in op het recht op leven. De Verenigde Naties spraken eind 2023 over 2 miljoen klimaatdoden in de voorbije vijftig jaar. Hij vergelijkt dit met het aantal wereldwijde verkeersdoden per jaar. Dat zijn er 1,3 miljoen. Is het zinvol om vanuit diezelfde juridische visie elke vorm van mobiliteit af te schaffen die potentieel menselijke doden kan veroorzaken, omdat die ook het recht op leven zou kunnen bedreigen? Hij roept op tot proportionaliteit. Die lijkt in deze zaak niet meer aan de orde.

6.5. Tussenkomst van Bruno Tobback

Bruno Tobback pikt in op het laatste punt van Robrecht Bothuyne. Het arrest stelt namelijk niet dat elke vorm van CO₂-uitstoot verboden zou moeten worden, wel dat er doelstellingen gehaald moeten worden en dat die niet vrijblijvend zijn.

Hij heeft een paar concrete vragen en een aantal bedenkingen.

Hij licht de uitspraak van Steven Coenegrachts uit, die opperde dat beleidsmakers wegens klimaatzaken geen enkel nationaal of internationaal engagement meer zouden durven aangaan. Opmerkelijk, omdat het niet meer dan logisch is dat men engagementen die men aangaat, ook nakomt. Komt de regering engagementen in het regeerakkoord, klimaatverdragen en andere overeenkomsten niet na – bijvoorbeeld het beperken van de klimaatverandering tot 1,5 of maximaal 2 graden Celsius –, dan is het logisch dat het breken daarvan repercussies heeft. Als de Vlaamse Regering toch niet de bedoeling had dat engagement na te komen, dan schort er niet alleen iets op juridisch vlak, maar bedriegt ze ook haar kiezers. De essentie van een rechtstaat is het nakomen van engagementen. De essentie van grondrechten is dat ze geen keuze zijn die men volgens de waan van de dag in vraag kan stellen.

In die zin riep ook een aantal opmerkingen van juristen vragen op. Dat het recht op leven is ingeschreven in de Universele Verklaring voor de Rechten van de Mens na de Tweede Wereldoorlog, wil niet zeggen dat het vandaag niet ook relevant kan zijn in het kader van bijvoorbeeld de klimaatverandering. Die was vlak na de Tweede Wereldoorlog geen relevant onderwerp. Bovendien evolueren grondrechten volgens

uitspraken van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens. Alle juridische principes evolueren op basis van rechtspraak, zelfs bijvoorbeeld de bevoegdheidsverdeling in België.

De spreker erkent dat er meerdere wegen naar Rome leiden, maar is het eens met de uitspraak van Klimaatzaak dat de overheid wel meer moet doen dan alleen de auto op de oprit in de juiste richting plaatsen. Men moet minstens onderweg zijn naar Rome als men dat beloofd heeft, want anders bedriegt men de ingestapte passagiers.

Hij sluit zich aan bij de vraag van Robrecht Bothuyne, en wil van de vzw Klimaatzaak weten wat de volgende stap is en wat zij concreet verwachten van de overheid als reactie op het arrest. Moet de overheid bijvoorbeeld dwangsommen betalen, een concreet traject uitstippelen? En op welke termijn? Een arrest in handen hebben is één ding, de vraag is wat men ermee doet.

Daarnaast was hij getriggerd door opmerkingen over het vergunningenbeleid. Daar is ook het VEKA niet verder op ingegaan. Als men de klimaattoets in de vergunningenprocedure opneemt, wat misschien logisch is, moet men dat dan niet voor iedere vergunning op een vergelijkbare manier opnemen? Men kan niet bepaalde industrieën viseren op dat vlak, men moet het gelijkheidsbeginsel respecteren.

6.6. Tussenkomen van Leo Pieters

Leo Pieters benadrukt dat hij geen doorgewinterd jurist is, maar heeft toch een vraag over de scheiding der machten en het mogelijke probleem daarrond. Hij vraagt zich af waar de fout ligt. Een rechter moet zich baseren op wetgeving vanuit een parlement. Situeert het probleem zich op dat beleidsniveau, of bij de interpretatie van die stukken door een rechter?

6.7. Tussenkomen van Staf Aerts

In tegenstelling tot Robrecht Bothuyne is *Staf Aerts* blij dat de klimaatzaak er gekomen is, al betreurt hij dat ze nodig was. Had men sneller uitspraken gehad van een rechter, dan had men ook sneller actie kunnen ondernemen. Hij had liever tijdig actie ondernomen, maar is blij dat men nu alsnog vooruitgang boekt.

Dat deze uitspraak van de rechter een gevaar voor de democratie zou zijn, weerlegt hij. Dat politici zich niet aan engagementen houden, is volgens hem een grotere bedreiging, zeker als het over levensbedreigende kwesties gaat.

Er zijn al gelijkaardige zaken geweest in Duitsland en Nederland. Staf Aerts vraagt zich af hoe de politiek daar gereageerd heeft, welke acties zij ondernomen hebben en wat de Vlaamse Regering daaruit kan leren. Welke maatregelen kan men versneld uitvoeren om doelstellingen te halen?

Hij verbindt het thema doelstellingen met maatregelen, en het verschil tussen die twee. Dat vindt hij een belangrijk onderscheid. Gregory Verhelst noemde CO₂-reductie een maatregel, Steven Coenegrachts noemde het een doelstelling. Over maatregelen beslist de politiek. Over doelstellingen kan een rechter beslissen, als het uitblijven van die maatregelen ons overleven in het gedrang brengt.

Hij meent niet dat men moet kiezen tussen klimaatadaptatie en uitstootreductie. Doet men namelijk niet aan reductie, dan wordt adaptatie alleen maar moeilijker. Adaptatie zal het klimaatprobleem bovendien niet kunnen oplossen op lange termijn.

Hij vermeldt de door het VEKA vermelde cijfers van Samir Louenchi en Pieter Vingerhoets. Hij was blij dat er vanuit het VEKA geen doemscenario's getoond werden, zoals ze in de pers wel naar voren kwamen. Hij vindt het ook goed dat niet alle verantwoordelijkheid bij de federale overheid zou terechtkomen. Hij is blij dat het VEKA nog een studie wil opnemen, en op basis daarvan verdere doeltreffende maatregelen uitdenken. Hij hoopt dat het werk dat in de parlementaire commissies al gebeurd is door 120 experts, eveneens meegenomen wordt in die studie.

Hij wil weten wat de kostprijs is van het niet halen van doelstellingen. Die kostprijs is namelijk een goed argument om van in het begin doeltreffende maatregelen te nemen. Hij vraagt naar advies daaromtrent van EnergyVille. Wat moet er verder onderzocht worden? Hij verwijst naar renovatie, landbouw en openbaar vervoer. Zitten die cijfers niet in de modellen? Kan men daar dus snelle winst boeken?

6.8. Aanvullende tussenkomst van Philippe Muyters

Philippe Muyters is getriggerd door Bruno Tobback en Staf Aerts, die zeiden dat het logisch is dat men doelstellingen die men beoogt, ook effectief moet halen. Philippe Muyters wijst erop dat de Vlaamse Regering net geweigerd heeft om een doelstelling van 55 procent voorop te stellen. Die heeft Europa zelfs voor België niet vooropgesteld. Hij looft de Vlaamse Regering, omdat ze altijd realistische engagementen is aangegaan.

De *voorzitter* vraagt of het VEKA in een tijdlijn voorzien heeft voor de studie.

7. Antwoorden door de sprekers

7.1. Antwoorden door vzw Klimaatzaak

Serge de Gheldere antwoordt op de vraag van Mieke Schauvliege wat Klimaatzaak verwacht van de Belgische regeringen. Hij verwacht structurele bijstellingen in het beleid. Hij wijst op de kloof tussen de doelstellingen en de maatregelen die men neemt om ze te bereiken.

Hij weerlegt de beschuldiging dat Klimaatzaak de scheiding der machten niet zou respecteren.

Serge de Gheldere wil de discussie van de commissie in mei 2022 niet herhalen. Het is vooral belangrijk over te gaan tot actie, maar Klimaatzaak moet niet bepalen wat die acties zijn. Regeringen moeten op basis van studies zelf beleid uitzetten. Als voorbeelden van studies vermeldt hij onder andere VITO en de universiteit van Stanford. Die werkten gedetailleerde roadmaps uit voor decarbonisering. Het gaat om grondige studies over een langere periode, die uitleggen hoe men met bestaande technologieën de uitstoot naar beneden kan krijgen. De conclusie was dat die maatregelen goedkoper zouden uitkomen dan wat men besteedt aan het bestaande systeem met fossiele brandstoffen. Regeringen moeten aan de hand van die roadmaps investeringsplannen uitwerken en dwingende procesverbeteringen doorwerken, zodat het geen vrijblijvende projecten blijven.

Carole Billiet stelt dat het arrest de suggestie bevat dat het Nationaal Energie- en Klimaatplan van België een uitstootvermindering van 55 procent zou moeten bewerkstelligen. Het bestaat uit de deelplannen van de gewesten, samen met het federale gedeelte. Dat plan moet dus maatregelen bevatten om die doelstelling te halen.

Volgens *Serge de Gheldere* hoeft de oplossing niet de-industrialisatie te zijn. Hij stelt dat het niet zijn taak is om te zeggen hoe de doelstellingen moeten worden bereikt. In buurlanden van België wordt de industrie geëlektrificeerd. Als de

industrie te lang afhankelijk blijft van fossiele brandstoffen, bestaat wel het risico dat men zal moeten de-industrialiseren. De spreker benadrukt dat België de kans heeft om een leidende rol te spelen in Europa als er wordt ingezet op innovatie en decarbonisatie van de industrie.

Er werd de vraag gesteld waarom het arrest in het Frans werd geformuleerd. *Carole Billiet* wijst erop dat het Vlaamse Gewest onmiddellijk vroeg om de zaak toe te wijzen aan een Nederlandstalige rechter. De taal van rechtszaken wordt wettelijk geregeld, de rechtbank heeft beslist dat de rechtszaak in het Frans moest gebeuren, gelet op alle betrokken partijen in de zaak. Er werd beroep aangetekend bij de arrondissementsrechtbank. Die heeft bevestigd dat de rechtszaak in het Frans moest gebeuren. Er is ook beroep aangetekend bij het Hof van Cassatie. Het Hof van Cassatie heeft de eerdere beslissing bevestigd. Het gaat dus om een toepassing van een wet van openbare orde.

Carole Billiet legt uit waarom België verder gaat dan de Europese doelstellingen. De rechtsgronden in de rechtszaak waren de maatschappelijke zorgvuldigheidsnormen en artikel 2 en artikel 8 van het EVRM.

De spreker stelt dat het probleem ligt bij de kloof tussen kennis en actie. Dat probleem staat centraal in die twee rechtsgronden. Uit artikel 2 van het EVRM, en uit de toepassing van dat artikel in de rechtspraak, komt voort dat, als er een reëel en ernstig gevaar is voor het leven van een burger en men kennis heeft van dat gevaar, die kennis zorgt voor een verplichting tot actie. Er wordt gekeken naar proportionaliteit en verschillende factoren, maar het EVRM eist wel dat die actie doelmatig is en geschikt is om een verschil te maken voor dat probleem.

Artikel 1382 van het Burgerlijk Wetboek bevat ook een zorgvuldigheidsnorm. Die norm bepaalt dat een rechtspersoon zijn handelingen moet afstemmen op wat hij weet.

In de rechtszaak werd gekeken naar wat de Europese Unie heeft beslist. Er moest 20 procent minder uitstoot zijn in 2020. Op basis van de wetenschap, bepaald door het IPCC in 2007 en de verschillende COP's, heeft de EU zelf gezegd dat een vermindering van 20 procent te weinig was.

Het IPCC stelde dat ontwikkelde landen 40 procent minder moesten uitstoten tegen 2020, en op zijn minst 25 procent. Er zijn veel documenten uit elke Europese instelling die dateren uit 2010 en zelfs eerder die stellen dat de EU meer moet doen dan de vooropgestelde 20 procent.

Tijdens de rechtszaak werd er gekeken naar het EU-beleid. De originele doelstelling kon niet als antwoord dienen voor de kloof tussen weten en doen. Als het EU-beleid 40 procent minder had willen uitstoten tegen 2020, kon het wel een antwoord bieden. De EU-instellingen hadden al bepaald dat het niet voldoende deed op basis van de wetenschappelijke kennis.

Carole Billiet vat samen dat het basisprobleem de kloof is tussen weten en doen. Er werd gekeken naar wat de EU deed na 2020. De analyse van de EU waarbij 40 procent minder uitstoot volstond tegen 2030, werkt nog door in alles wat er gebeurt binnen de EU. Men maakt momenteel de omschakeling naar die vermindering van 55 procent. Daarom heeft men in de uitspraak gezegd dat men niet verder kan kijken dan de huidige situatie. De EU kon niet beantwoorden aan de vereisten met de maatregelen die men aanvankelijk wilde nemen.

Serge de Gheldere vult aan door de vergelijking met de andere Europese landen te maken wat de emissiereductie in 2021 betreft. België kon dat jaar een emissiereductie noteren van 26,9 procent. Zweden had 36 procent gereduceerd,

Denemarken 41,3 procent, Duitsland 41,3 procent en het Verenigd Koninkrijk 49 procent. Volgens de spreker schreeuwt men in België moord en brand omdat er een reductie van 55 procent tegen 2030 in het verschiet zit. Hij ziet de rest van de wereld evolueren, terwijl de Vlaamse overheid de hakken in het zand zet.

Er is in dwangsommen voorzien. Ze zouden 1 miljoen euro per maand bedragen. Maar de spreker hoopt dat die maatregel niet nodig zal zijn.

Carole Billiet preciseert dat eerst niet in dwangsommen was voorzien. Klimaatzaak heeft dwangsommen gevraagd om de radiostilte na het vonnis in eerste aanleg te breken. Er werd gedacht dat er zonder dwangsommen geen reactie van de overheden zou komen, daarom zag men de noodzaak in van zo'n maatregel. Het hof van beroep heeft gezegd geen dwangsommen te willen opleggen in dit stadium. Het hof gaat ervan uit dat de betrokken overheden er alles aan zullen doen om de klimaatdoelstellingen te bereiken zonder dat er een dwangsom nodig is. Mochten de resultaten na 2024 volgens het hof van beroep onvoldoende blijken, dan wordt een dwangsom overwogen. De rechtbank is vrij om de dwangsom te bepalen. Volgens de spreker heeft Klimaatzaak er dus geen zicht op binnen welke grootteorde die dwangsom zich zal bevinden, en of die voor elke veroordeelde overheid zal gelden.

Mocht het Brusselse hof van beroep de Vlaamse overheid een dwangsom opleggen, dan zou de vzw Klimaatzaak de ontvangen middelen daaruit aan maatschappelijke doelen wijden, aldus *Serge de Gheldere*. Dat gaat over doelen die de klimaattransitie versterken en verbeteren.

De spreker reageert op een punt dat Robrecht Bothuyne aanhaalt over de prioriteiten. Volgens *Serge de Gheldere* is het niet zo dat de pauzeknop moet worden ingedrukt voor het klimaatbeleid omdat er andere zorgen zijn in de wereld. Het voorbeeld van luchtvervuiling dat Robrecht Bothuyne heeft gekozen, noemt hij sprekend. Hij refereert aan een studie die werd uitgevoerd door de Harvard School of Public Health, die het aantal doden als gevolg van luchtvervuiling onderzocht. Uit die studie blijkt dat in 2018 één dode op de vijf wereldwijd het gevolg was van luchtvervuiling door fossiele brandstoffen. Er zijn heel veel elementen die op een systemische manier aan klimaatverandering verbonden zijn: armoede, migratie, energiezorgen, innovatie en welvaart. Dat hangt allemaal samen, zo luidt het.

Serge de Gheldere noemt klimaatverandering het fundament van de maatschappij. Tweehonderd jaar lang draaide onze samenleving op fossiele brandstoffen, en nu moet men daar op tien à twintig jaar van afstappen, ervoor zorgen dat iedereen meekan en dat de economie dat ook overleeft. Dat is waar het volgens de spreker om draait, en niet om maar één specifiek beleidsonderdeel.

Carole Billiet noemt de vraag van Bruno Tobback om tot een gelijke behandeling te komen in verband met het vergunningenbeleid een terechte bekommernis. De spreker voegt eraan toe dat er in het recht sinds 1988 een verband bestaat tussen vergunningverlening en klimaat. Dat gaat over de omzetting van de MER-richtlijn van 1985 in ons recht. Daarin stond dat bij iedere MER die in toepassing van die richtlijn werd opgesteld, naar het luik klimaat moest worden gekeken. Bij verdere aanpassingen in 2011 en 2014 werden daarin verwijzingen naar broeikasgassen en de klimaatkwetsbaarheden opgenomen.

7.2. Antwoorden door meester Jürgen Vanpraet

Jürgen Vanpraet beantwoordt eerst een aantal vragen over een beroep in cassatie. Hij beklemtoont dat het Hof van Cassatie zich niet opnieuw over de zaak ten gronde zal buigen, het Hof van Cassatie gaat alleen na of de wet, of andere van substantiële op straffe van nietigheid voorgeschreven vormvereisten, al dan niet

geschonden zijn. Op de fundamentele vraag of de rechters in het licht van de scheiding der machten hun boekje te buiten zijn gegaan, antwoordt de spreker dat er in deze context een onderscheid moet worden gemaakt tussen drie vragen.

Een eerste vraag is of het gebrek aan een klimaatbeleid artikel 2 van het EVRM, met betrekking tot het recht op leven, schendt. Als die vraag positief beantwoord wordt – wat volgens de spreker al verregaand zou zijn –, is de tweede vraag of een rechter zo ver kan gaan dat hij ook doelstellingen kan opleggen die verder gaan dan wat Europees wordt opgelegd. De spreker meent dat hierover een debat moet worden gevoerd. Hij verwijst naar de twee feitelijke uitspraken, in eerste aanleg en in beroep, waarbij hierover verschillend geoordeeld werd. Zelf meent de spreker dat de interpretatie van het hof van beroep zeer verregaand is.

Een derde vraag is of een rechter ook maatregelen kan opleggen. De spreker verwijst in dit verband naar een aantal rechtszaken in Vlaanderen waarbij actiegroepen proberen het beleid te sturen en aan de rechtbank vragen om maatregelen op te leggen. De rechtspraak is op dat vlak volgens de spreker nog zeer terughoudend.

Wat voor Jürgen Vanpraet in dezen problematisch is, is dat doelstellingen rechterlijk worden opgelegd, wars van enige democratische besluitvorming. Het Hof van Cassatie zal hierover finaal oordelen. Als het Hof van Cassatie het cassatieberoep zou verwerpen, doet dit volgens de spreker geen afbreuk aan het feit dat de uitspraken van het Brusselse hof van beroep problematisch zijn en blijven in het licht van het geschetste democratiebeginsel.

Wat betreft de vraag over het Frans als proceduretaal in de rechtszaak, verwijst de spreker naar de taalwet in gerechtszaken uit 1935. Als een natuurlijke of een rechtspersoon voor een rechtbank in Brussel gedagvaard wordt, wordt de akte tot inleiding en de taal van de procedure bepaald in functie van de vraag of de zetel of woonplaats van de verwerende partij gelegen is in het Franse of het Nederlandse taalgebied. Als er in dezelfde zaak meerdere verweerders zijn, waardoor in toepassing van die regel het Frans en het Nederlands gebruikt moeten worden, wordt de taal bepaald naargelang de meerderheid in het Franse of Nederlandse taalgebied woonachtig is. De toepassing van deze beginselen leidt tot de volgende situatie als de federale overheid samen met de drie gewesten gedagvaard wordt. De federale overheid, het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest en het Vlaamse Gewest – ingevolge de 'fusie' met de Vlaamse Gemeenschap – hebben hun zetel in het tweetalige gebied Brussel-Hoofdstad. Dit is alleen anders voor het Waalse Gewest, dat zijn zetel in Namen heeft. Hierdoor moet, volgens de interpretatie van de taalwet gegeven in de klimaatzaak, het proces altijd in het Frans gevoerd worden. Het Vlaamse Gewest heeft hiertegen een cassatieberoep ingesteld, maar dat is niet aanvaard. Deze situatie is problematisch, omdat de procedure altijd in het Frans gevoerd moet worden als de drie gewesten samen gedagvaard worden in Brussel. Op dit ogenblik is er een nieuwe zaak hangende waarbij die problematiek opnieuw aan de orde is, en waarbij er cassatieberoep hangende is.

Op de vraag waarom het Brusselse hof van beroep zo snel een uitspraak heeft gedaan, terwijl een zaak die nu ingeleid wordt normaliter pas na 2030 zou worden gepleit, heeft de spreker geen antwoord. De spreker kan alleen maar vaststellen dat, wat dit betreft, het verschil tussen de klimaatzaak en andere zaken zeer groot is.

Wat betreft de vraag over de relatie tussen het recht op leven en bijvoorbeeld verkeersdoden, erkent de spreker dat het recht op leven inderdaad vanuit verschillende invalshoeken kan worden bekeken. De spreker meent dat het in eerste instantie aan het beleid is om keuzes en afwegingen te maken. Het is niet aan een rechter om het ene belang boven het andere te laten primeren: dat is niet waardevrij.

Over de evolutie van grondrechten en de projectie ervan in de rechtspraak, gaat de spreker akkoord dat grondrechten evolueren. Een rechter mag en moet in concrete geschillen interpreteren, en die interpretatie is voor een stuk evolutief. Dat laatste is volgens de spreker geen enkel probleem. De vraag is echter waar de grens ligt. De spreker herhaalt zijn visie dat volgens hem deze grens in de arresten van de klimaatzaak overschreden is, ook al is de klimaatproblematiek een relatief nieuw gegeven.

Op de vraag bij wie de fout van deze onduidelijkheid ligt, de wetgever of de rechter, verwijst de spreker naar zijn eerdere uiteenzetting en visie. Hij meent dat de rechters de grondrechten te ruim interpreteren en de door hen opgelegde maatregelen een te verregaande ingreep zijn op het beleid.

Andries Gryffroy vraagt wat de proceduretaal zou zijn in de Brusselse rechtbanken als Vlaanderen zijn zetel zou verhuizen naar elders buiten Brussel.

Jürgen Vanpraet antwoordt dat in dat geval Nederlands en Frans volgens de zetels van de overheden gelijk zouden zijn. Volgens de taalwet in gerechtszaken zou in een dergelijk scenario moeten worden beslist aan de hand van 'de behoeften van de zaak'.

7.3. Antwoorden door Samir Louenchi, VEKA

Samir Louenchi begint met de vragen over de nota. Die nota werd op vraag van het kabinet-Demir gemaakt en werd nadien ook door het kabinet verspreid. Ze was bedoeld als een beknopte analyse, een eerste aanzet, van wat het arrest voor Vlaanderen zou kunnen betekenen, en ging vooral over de grootteorde van de uitdagingen, die EnergyVille trouwens bevestigt.

In sommige artikelen werd de nota wel op een bepaalde manier geïnterpreteerd, geframed zelfs, maar dat heeft het VEKA niet in de hand. Als media zeggen dat er fabrieken zullen moeten sluiten, dan is dat voor hun rekening; het staat in elk geval niet zo in de nota.

Wel positief volgens de spreker is dat de zaken nu op scherp staan en dat er inzichten geboden worden over de uitdagingen waar Vlaanderen voor staat. Op basis daarvan kan men het maatschappelijk debat voeren. Welke maatregelen dan genomen worden is een kwestie voor de politiek, op de verschillende beleidsniveaus. Het VEKA kan contouren schetsen op basis van cijfers en in overleg treden met stakeholders, kan maatregelen voorstellen en uitwerken, maar kan niet in de plaats treden van de politiek.

Wat is de inbreng van het VEKA in de verdediging tijdens de klimaatzaak? Het VEKA bestaat nog maar sinds 2021 en was dus niet betrokken bij de procedure in eerste aanleg. Pas na de opstart van de procedure bij het hof van beroep heeft het VEKA het dossier overgenomen. Sindsdien heeft het agentschap ondersteuning geboden aan het kabinet-Demir, zowel op inhoudelijk als op juridisch vlak. De aangestelde raadsman hebben die input ook gekregen en hebben die in hun conclusies verwerkt.

Welke vervolgstappen zijn er nodig volgens het VEKA? Het is de Vlaamse Regering die moet beslissen over eventuele vervolgstappen. Het VEKA zal daar een rol in spelen door de mogelijke impact en beleidsopties in kaart te brengen.

Van de studieopdracht die het VEKA daartoe lanceert, hoopt de spreker tegen de zomer van 2024 de eerste resultaten te zien.

Het VEKA is bevoegd voor gebouwen, hernieuwbare energie en de vergroening van de industrie. Voor deze sectoren wil het bijkomende maatregelen in kaart brengen, na de nodige input te hebben verzameld bij relevante stakeholders, via de stroomgroepen. Voor andere sectoren – transport, landbouw, andere aspecten van de industrie – komt het aan andere entiteiten toe om met hun stakeholders in overleg te gaan en op basis daarvan bijkomende maatregelen voor te stellen. Het VEKA kan op dat vlak wel ondersteuning bieden aan de betrokken entiteiten, zoals vastgelegd in het VEKP, maar de verantwoordelijkheid om maatregelen te nemen ligt bij de betrokken entiteiten en hun vakministers.

De klimaatcommissie kan trouwens ook input geven aan de verschillende beleidsniveaus.

Wat betreft de 'turbo aanzetten', meent de spreker dat dat zeker al gebeurd is voor de gebouwensector. Er is onder andere de renovatiestrategie naar 2050, die experts beoordelen als de tweede beste van Europa. Daarin zit onder andere vervat: de renovatieverplichting op niet-residentiële gebouwen sinds 2022 en die op residentiële gebouwen sinds 2023, het verbod op plaatsen van nieuwe stookolieketels, de PV-verplichting voor grote verbruikers, de minimale EPC-normen voor bestaande gebouwen tegen 2030 en het verbod op verwarmingsbronnen op fossiele brandstoffen in nieuwbouw of bij IER's vanaf 2025. Enkele van de bovenstaande maatregelen zijn nu ook in de herziene EPB-richtlijn terug te vinden, wat toch aangeeft dat Vlaanderen in de EU, zeker wat de gebouwensector betreft, een voorloper is.

Wat is de kostprijs als de doelstellingen niet gehaald worden? EnergyVille is beter in staat om de maatschappelijke kosten van niet-handelen te simuleren. De directe kosten gerelateerd aan de klimaatzaak en het niet halen van de 55 procentreductie zijn moeilijk in te schatten, maar er zijn wel Europese boetes voor het niet halen van de Europese doelstelling, die voor België gelijk staat aan een reductie van 47 procent. Wat de Europese doelstelling betreft, kan België wel nog een beroep doen op flexibiliteitsmaatregelen, zoals het aankopen van emissierechten in andere lidstaten.

Ten slotte: de uitdaging om 55 procent minder uit te stoten is kleiner in Wallonië, omdat het verdwijnen van de staalindustrie al voor een enorme emissiereductie in de ETS-sectoren heeft geleid. In de ESR-sectoren – transport, landbouw, gebouwen – staan Wallonië en Brussel (uitgezonderd de landbouw) evenwel voor een gelijkaardige uitdaging als Vlaanderen.

7.4. Antwoorden door Pieter Vingerhoets, EnergyVille

Pieter Vingerhoets heeft geen gedetailleerde resultaten van Wallonië. Hij kan wel een aantal algemene zaken aangeven. De beginsituatie is in Wallonië anders. Van de 54 megaton emissies zijn ongeveer 14 megaton dichtgegaan door het stoppen van industriële activiteit, vooral in de staalsector. Dat maakt de uitdaging vergeleken met 1990 minder groot. Qua energiesysteem ziet men dezelfde oplossingen naar voren komen: zo snel mogelijk hernieuwbare energie uitbouwen, enorme inzet op renovatie, warmtepompen, elektrisch vervoer. Energie-intensieve industrie is anders, omdat het gros van de petrochemische en de staalsector in Vlaanderen staat. Wallonië heeft wel nog een uitgebreide cementsector. In Wallonië is er heel wat enthousiasme voor koolstofafvang en -opslag. De cementsector zal daar op termijn ook van afhangen. Dat wil niet zeggen dat Wallonië in elke sector een lichtend voorbeeld is. Op het gebied van residentiële renovatieverplichtingen of het beleid rond residentiële verwarming is er in Wallonië nog heel wat werk.

De spreker komt tot de vraag van Staf Aerts over wat wel en niet in het model zit. Renovatie zit er zeker wel in, als oplossing consistent met de rest van het energie-

systeem. Dat maakt het model zeer interessant, omdat men het consistent kan afwegen tegenover andere oplossingen om emissies te reduceren. Men heeft in die oefening vier keer de renovatiesnelheid van vandaag toegelaten, en die wordt ook geselecteerd. Als men het model laat doen, gaat men veel sneller de huizen renoveren dan men vandaag doet. België heeft in het algemeen een kwalitatief slechte gebouwenstock, die zeer goed renovatie kan gebruiken. Dat wordt dus zeer snel opgenomen in het model. In de andere studies ziet men wel dat naar 2050 toe de oplossingen gebouwfafhankelijk zijn. Men gaat niet per definitie elk gebouw zeer diep renoveren. Het hangt ook af van waar het gebouw zich bevindt en wat de oplossingen zijn voor lokale warmte-integratie. Er is een team dat daarop werkt, en daar is nog heel wat in uit te zoeken. EnergyVille heeft een combinatie van databases gekalibreerd met de data van netbeheerders om het gebouwmodel van EPC naar werkelijk verbruik om te zetten. Al die data worden gecombineerd tot een 'digital twin' van de gebouwenstock. Om echter te zien wat de renovatiestrategie is met de sociale component die eraan komt, is er nog wel wat uitzoekwerk.

Landbouw zit niet in het model, aldus Pieter Vingerhoets. De energetische emissies van landbouw zitten in het model; de methaanemissies en andere gassen gerelateerd aan mestbeheer zitten er niet in, maar zijn wel meegerekend in die oefening in de vorm van een veronderstelde afname van 10 procent naar 2030, waardoor men iets meer moet doen op de CO₂-uitstoot. De CO₂-uitstoot is met 58 procent verminderd om de uitstoot van methaan en N₂O in de landbouw ook mee te rekenen, zodat het totaal 55 procent reductie is. Wat technologieën betreft, is dat een van de moeilijkste sectoren om te reduceren. Er zijn een aantal technologieën, maar wat men vooral doet, is op het einde de emissies compenseren door uit de lucht CO₂ af te vangen. Dat is echter voor 2050 en verder.

Ook droogte en overstroming zitten niet in het model. Dat brengt men niet in kaart. De modellen zijn gefocust op de kant van de oplossingen, zo stelt Pieter Vingerhoets.

Er was de vraag hoe onderzoeksinstellingen in het algemeen kunnen bijdragen aan het debat. EnergyVille en VITO ontwikkelen uiteraard veel technologie, niet alleen voor Vlaanderen, maar ook om te exporteren. Dat is een belangrijke component. Ten tweede is er ook het plannen van de energietransitie. De spreker wil expliciet vermelden dat er te weinig gerekend wordt aan de energietransitie. Te vaak wordt er vrede genomen met ambitieuze doelstellingen zonder dat er in detail gekeken wordt naar implementatie. Er worden nu staatssteunregels versoepeld zodat er in de verschillende landen kortingen gegeven worden op de energiefactuur van bedrijven, maar in het echte Europese beleid daarrond zitten nog heel veel grote open vragen. Dat is ook zo als men naar de nationale energie- en klimaatplannen van de verschillende regio's in Europa kijkt. Het is vaak een opsomming van ambities, terwijl men echt moet kijken hoe beleid in het verleden gewerkt heeft, of de respons van burgers gemeten is, welke funding daarvoor aangetrokken is en hoe men van het beleid verwacht dat men met die funding dat verschil kan maken. Pieter Vingerhoets wijst erop dat hij niet specifiek op het Belgische klimaatplan doelt, maar dat er in Europese klimaatplannen nog veel zaken openliggen. Daar is er zeker nog werk voor onderzoeksinstellingen. Zij kijken ook op Europees niveau naar onderzoeksinstellingen. Het plannen van de energietransitie lijkt hem een van de cruciale uitdagingen in de komende jaren.

7.5. Antwoorden door meester Gregory Verhelst

Gregory Verhelst antwoordt op de vraag van Mieke Schauvliege over de zin of onzin van een cassatieberoep dat vanuit het perspectief van de overheden die zich verweerd hebben in die procedure en allerhande argumenten ontwikkeld hebben waarom die vordering niet ingewilligd mag worden, men redelijkerwijze zou kunnen verwachten dat de overheid die haar verweermiddelen afgewezen ziet en met

de vraag naar ingrijpende maatregelen geconfronteerd wordt, misschien toch eens het advies inwint van een daarin gespecialiseerde advocaat. Dat zijn de advocaten bij het Hof van Cassatie, zo'n twintig, die er specialist in zijn om arresten uit te kammen en te zien of de inspanningen die geleverd werden om het arrest cassatieproof te maken, vruchten hebben afgeworpen. Een overheid moet dus in de eerste plaats een cassatieadvies inwinnen en een koers uitzetten op basis van het advies dat ze krijgt. Voor de spreker lijkt dat op basis van zijn ervaring de normale manier van werken. Hij heeft alleszins niet gezegd dat het arrest cassatieproof is, maar dat daar inspanningen voor geleverd zijn. Hij heeft in zijn uiteenzetting een poging gedaan om op minstens één punt aan te duiden waar de rechter volgens hem te kort door de bocht gaat. Het is een heel juridisch-technische kwestie. Maar de rechter die vaststelt dat een reductiebepanking als doelstelling een gepaste maatregel is, heeft daarmee niet uitgesloten dat andere maatregelen ook gepast kunnen zijn, en die heeft volgens hem de principes van de scheiding der machten niet gerespecteerd. Dat is voor hem een cassatiegrond die ingeroepen zou kunnen worden. Of er ook andere zijn, vereist een studie van het arrest. Natuurlijk is het wel zo dat de cassatietoets beperkt is en dat de feitelijke appreciatie buiten het bereik van een cassatierechter blijft. Anderzijds zijn er ook daar bedenkingen te maken over een mogelijke strijdigheid met de Europese wetgeving en mogelijke prejudiciële vragen die voorgelegd hadden moeten worden.

Er was ook de vraag van Steven Coenegrachts over de vergunningen die nodig zijn om de klimaatdoelstellingen te bereiken. De vraag is of de vergunningen dan ook gemakkelijk verleend gaan kunnen worden. Gregory Verhelst stelt dat dat in principe niet zo is, dat in principe de normale regels blijven gelden. Wel is het zo dat er voor hernieuwbare-energieprojecten ook op Europees niveau in bepaalde versoepelingen van de procedures voorzien is. Gebruikelijk zijn die er al in het kader van de promotie van de hernieuwbare-energie-doelstellingen. Daar is bovendien een katalysator opgezet: in het kader van de Oekraïne-crisis heeft men een tijdelijke noodverordening gemaakt. In bepaalde gevallen kan men wel voor hernieuwbare-energieprojecten die kaderen binnen klimaatdoelstellingen, afwijkende vergunningsregels bepalen. Aangezien de Vlaamse vergunningsprocedures deels of ondertussen grotendeels gebaseerd zijn op Europese richtlijnen, zal het kader daarvoor gecreëerd moeten worden door Europa met betrekking tot een heel aantal regels die versoepeld moeten worden. Daar kan het wel een competitief nadeel zijn als men als lidstaat op basis van een rechterlijke uitspraak verplicht wordt om strenger in te grijpen dan andere lidstaten. Dan zullen de gevoeligheden en bezorgdheden van die lidstaat niet noodzakelijk op de Europese radar staan. Dat kan dus een moeilijkheid opleveren.

Gregory Verhelst antwoordt op de vraag van Philippe Muyters over de procedure-kwesties. Het Franstalige aspect is al omstandig beantwoord. Wat betreft de timing van het arrest, heeft Gregory Verhelst er geen probleem mee dat men in maatschappelijk belangrijke zaken sneller tot een uitspraak komt. Hij begrijpt dat dit voor de burger wrang kan aanvoelen omdat zijn zaak veel langer duurt. Dat is een gelijkheidskwestie. Maar er zijn maatschappelijke thema's waarin het verdedigbaar is dat de rechter, die ook een staatsmacht is, bepaalde zaken naar voren trekt. Hij gaat actiever communiceren via persberichten. De Nederlandse Raad van State vervult op dat vlak een voorbeeldfunctie rond de stikstofkwestie. Die heeft een eigen website en geeft actief toelichting aan de pers over rechterlijke uitspraken. Gregory Verhelst juicht dit toe. Lastiger vindt hij het dat de rechter op de startdatum van een klimaatop zijn uitspraak velt. Dat dreigt het beeld van een zekere partijdigheid te creëren, waarbij de rechter blijkbaar een signaal wil geven. Hij dreigt zich daar iets te actief te mengen in het debat.

Er was een vraag aan Klimaatzaak of ze ook individuele vergunningen gaan aanvechten. Dat doen ze vandaag al, onder meer in de zaak-INEOS hebben ze een vernietiging van de vergunning gevorderd. Men moet zich geen illusies maken:

aangevuurd door deze uitspraak, een mooie overwinning trouwens, zal men op dit elan voortgaan en verder trachten te doen wat men daar verkregen heeft. Volgens de pers is dit een precedent zonder weerga. Dat is een duidelijke tendens.

Bruno Tobback vroeg of het niet aangewezen is om de willekeur – bepaalde zaken worden aangevochten, andere niet – te verminderen door regelgeving ter zake te maken. Er is wel een kader, het ETS-kader. Dat wordt in de rechtspraak toegepast. Als men emissierechten inkoopt en de Europese regels respecteert, is er via dat kader wel een bepaalde gelijke behandeling. De regels zijn dezelfde. Dat heeft uitdrukkelijk tot doel een gelijk speelveld te creëren op Europees niveau. Er is dus een Europees kader, en dat functioneert. Ook al pleit men in de rechtsleer voor een felle klimaattoetsing, men geeft toe dat het functioneert. Er blijven wel veel sectoren die buiten dat kader opereren.

Daarbovenop zijn bijkomende verplichtingen opgelegd, zoals de reductieverplichting, die geldt voor heel het grondgebied. Er is misschien wel iets te zeggen voor een regelgevend kader, al denkt Gregory Verhelst, voortgaande op de ervaringen met stikstof, dat de Vlaamse overheid allicht twee keer nadenkt voor ze daarmee begint. Het uitwerken van zo'n kader is immers geen sinecure. Het is een ongehooflijk complexe aangelegenheid. Dat zal voor CO₂ niet anders zijn dan voor stikstof. Het dreigt ook te overlappen met het bestaande ETS-kader. Het is al gezegd: de spreker kan zich voorstellen dat er op den duur een zekere vrees leeft om beoordelingskaders op te maken. In verband met de opmerking van Bruno Tobback over de evolutieve interpretatie van de grondrechten, dient volgens de spreker opgemerkt te worden dat het recht op leven wel evolutief kan zijn, maar er zitten ook limieten op de evolutie in een interpretatie. Heeft men de toepassingsvoorwaarden van het grondrecht wel correct toegepast? Het illustreert in elk geval hoe men vertrekkend van een regel de controle daarover verliest zodra dat in de rechtspraktijk wordt toegepast. Tegen gelijke toepassing kan men op zich weinig hebben. Het creëert in Vlaanderen dan wel een level playing field, maar het zal zeker geen sinecure zijn.

De volgende vraag aan Gregory Verhelst kwam van Staf Aerts. De spreker haalt de emissiereductie aan als maatregel, terwijl dat eigenlijk een doelstelling is, die de rechter bepaalt. Het is juist dat de rechter de vrijheid heeft gelaten om het maatregelenpakket zelf in te vullen om de doelstelling te bereiken. De spreker had zijn woordgebruik misschien zuiverder moeten hanteren: doelstelling en maatregel zijn verschillende zaken. De kritiek die hij wou geven, was dat men vertrokken is van het recht op leven. Dat is de basis. Juridisch-technisch is dat het grondrecht waarop men de beoordeling gesteund heeft. Niemand heeft gezegd dat het een recht is op ongewijzigd klimaat. Beleidsmatig is daar ongetwijfeld veel voor te zeggen, maar juridisch kan een vordering steunen op het recht op leven: dat is de basis die de rechter hanteert. De kritiek van de spreker is dat er, vaststellende dat er een inbreuk was op het recht op leven, mogelijkerwijs verschillende manieren waren om het recht op leven te vrijwaren. Dat zijn de voorbeelden die hij heeft aangehaald, dat zijn niet noodzakelijk betere manieren. Zijn mening doet helemaal niet ter zake, zijn kritiek is alleen juridisch-technisch. Als er ook andere manieren zouden zijn om dat recht op leven te vrijwaren, bijvoorbeeld adaptatie, mag het niet aan de rechter zijn, maar moet het toekomen aan de andere staatsmachten, uitvoerend en wetgevend, om te beslissen hoe men dat doel bereikt. De conclusie zou kunnen zijn dat, eenmaal vastgesteld is dat het recht op leven in het gedrang is gekomen, zoals de rechter in eerste aanleg ook vastgesteld heeft, de politiek vervolgens een andere koers kiest en andere doelstellingen bepaalt.

8. Aanvullende vragen en antwoorden

8.1. Aanvullende tussenkomst van Robrecht Bothuyne

Robrecht Bothuyne gaat in op een aantal elementen, eerst vanuit Klimaatzaak zelf. Er was natuurlijk fundamentele kritiek op de manier van werken. Vanuit de rechterlijke macht worden een doelstelling en werkwijze opgelegd, wat toekomt aan de uitvoerende en de wetgevende macht. Die laatste twee gaan over de schaarse middelen waarover de overheid beschikt. Ze moeten een aantal maatschappelijke doelstellingen naast elkaar zetten en afwegen, en tegelijk moeten ze zo veel mogelijk trachten te realiseren. Dat gaat dan over veiligheid in het verkeer, mobiliteit, gezondheid en dergelijke. De overheid kan de middelen maar één keer gebruiken. De besteding of afweging komt toe aan de politiek, aan het parlement en de regering. Deze uitspraak gaat daar dwars tegenin en maakt een verkokering van het beleid.

Meester Billiet stelde dat het doelmatig moet zijn om te voldoen aan de doelstelling van de rechter. De manier waarop het hof van beroep dat deed door ETS en non-ETS te combineren, zal echter net ondoelmatig zijn. Het ETS-systeem gaat uit van klimaatneutraliteit in 2050. Het neemt stelselmatig rechten uit de markt en creëert zo een marktsysteem waardoor de industrie in Europa met een level playing field naar klimaatneutraliteit wordt gedwongen. Als men doet wat de rechter oplegt, zal dat alleen als effect hebben dat de Vlaamse en Belgische industrie versneld emissies moeten afbouwen. Andere industrieën, in onder andere Frankrijk en Duitsland, zullen meer emissies kunnen uitstoten gedurende die periode. De uitspraak en de methode van het opleggen van een gecontroleerde ETS-doelstelling is ondoelmatig om de doelstelling van Klimaatzaak te bereiken. Dat is op zich wel jammer en juridisch aanvechtbaar.

Het juridische luik is één ding, maar belangrijk is hoe en wat men gaat doen. Serge de Gheldere verwees naar een artikel in De Standaard van 16 januari over de staalindustrie. Pieter Vingerhoets wees erop dat België staal nodig heeft om windturbines te plaatsen. Men zal er trouwens heel veel moeten plaatsen. De advocaten en rechtbanken zullen heel snel moeten werken om alle procedures die gepaard gaan met die plaatsing afgewerkt te krijgen.

De timing is opvallend. Er is in juni 2021 een uitspraak geweest in de klimaatzaak. Een paar maanden later heeft deze Vlaamse Regering ervoor gekozen om samen met ArcelorMittal te investeren in een versnelde vergroening van de staalproductie in Vlaanderen, met als finale doelstelling een globale reductie van 4 procent van de CO₂-uitstoot. Dat is een heel belangrijke stap.

Nu gaan de Fransen en Duitsers Vlaanderen volgen. Klimaatzaak komt met het verwijt dat Vlaanderen niet doet wat de Fransen en Duitsers doen. Het enige verschil is dat Frankrijk en Duitsland er een gigantische hoeveelheid belastinggeld tegenaan gooien, veel meer dan Vlaanderen in 2021 op de tafel legde voor die vergroening. Het risico is dan nog – dat gaat verder dan het klimaatgebeuren, dat gaat samen met de herindustrialisering en het gebrek aan een duidelijk regelgevend kader en staatssteun – dat de Vlaamse vergroeningsdoelstelling van 2021 in gevaar komt doordat de Fransen en de Duitsers met dat belastinggeld staan te zwaaien om gelijkaardige projecten te realiseren.

Wat ook niet klopt, is dat alleen Vlaanderen hard de hakken in het zand heeft gezet. Robrecht Bothuyne betreurt heel erg de polarisatie en de manier waarop het debat in het parlement en in de media is gevoerd naar aanleiding van de klimaatzaak. Klimaatzaak dwingt deels tot die polarisatie. In 2021 viel een arrest, en een paar maanden later is het VEKP aangepast en verscherpt qua ambities. De politiek heeft gereageerd op die uitspraak en vooral op de beleidsdynamiek van Europa en van

Vlaanderen. Klimaatzaak beweert dat men alleen de hakken in het zand heeft gezet, maar dat is de waarheid geweld aandoen. Er was geen radiostilte of pauzeknop, zoals Serge de Gheldere zei.

Is men ermee klaar? Neen, de spreker heeft verwezen naar het regeerakkoord. Vlaanderen heeft de ambitie van klimaatneutraliteit. De cijfers van hernieuwbare energie bewijzen dat: Vlaanderen heeft het dubbele van de doelstelling zonne-energie gehaald in het voorbije jaar. Er is 1 gigawatt aan capaciteit extra gerealiseerd. Daarop kan verder worden gegaan. De 5 gigawatt van Pieter Vingerhoets is door de schaarse middelen wellicht minder realistisch.

Robrecht Bothuyne is er wel van overtuigd dat men nog veel meer kan doen. Het Waalse Gewest staat bijvoorbeeld nog helemaal niet zo ver wat betreft de verplichtingen rond PV, de uitfasering van stookolie en gas, de verplichting voor bedrijven van klimaatvriendelijke technologie. Vlaanderen kan zeker nog stappen zetten. Idem voor de vergroening van de industrie. Daar gelooft de spreker heel hard in, zeker met de ETS-middelen vanuit Europa. Hetzelfde geldt voor verwarming en transport. Het beleid moet worden bijgestuurd en aangepast, zodat het openbaar vervoer nog meer een alternatief voor gewoon wegverkeer wordt.

De uitspraak rond de klimaatzaak en de daaraan gekoppelde polarisatie zijn eerder een rem dan een stimulans voor een goed klimaatbeleid. Voor Robrecht Bothuyne is dat beleid een prioriteit. Dat is in het belang van gezondheid, leefmilieu en economie. Hij hoopt dat de commissie daar in verdere vergaderingen op kan focussen.

8.2. Aanvullende tussenkomst van Mieke Schauvliege

Mieke Schauvliege betreurt de reactie van de meerderheid. Robrecht Bothuyne zei dat er politiek werd gereageerd. De spreker beaamt dat. Zij stelt dat er politiek werd gereageerd door naar het Hof van Cassatie te gaan en door de rechter geen gelijk te geven.

De spreker betreurt ook dat het vonnis niet wordt aangegrepen om actie te ondernemen. Ze benadrukt dat de zaak niet zomaar werd aangespannen, maar dat dat werd gedaan om de overheid tot actie aan te manen. Mieke Schauvliege roept de meerderheid op om dit te gebruiken als een kans.

De spreker stelt nog een vraag aan het VEKA. Volgens haar beweerde Samir Louenchi dat de nota niet stelt dat er industrie moet sluiten om de doelstellingen te halen. Mieke Schauvliege leest in de nota dat de industriesector 42 procent emissieafbouw zou moeten bewerkstelligen door een combinatie van sluitingen en door de algemene afbouw van activiteiten. Ze stelt dat het VEKA daardoor paniek zaait en het draagvlak voor het klimaatbeleid ondergraaft. Ze vraagt zich af waarom het VEKA op vraag van de minister een eenzijdige nota opstelt. Waarom maakt het VEKA niet eerst een grondige analyse? Dit schaadt de geloofwaardigheid van de instelling en het draagvlak voor het klimaatbeleid.

8.3. Tussenkomst van Bart Van Hulle

Bart Van Hulle heeft een vraag over de dwangsommen die Klimaatzaak claimt. Serge de Gheldere stelde dat ze een dwangsom vragen van 1 miljoen euro per maand. Het hof van beroep legt geen dwangsommen op. Carole Billiet stelt dat het hof van beroep wel zal toekijken. Hij vraagt of Klimaatzaak dwangsommen eist. Hij vraagt zich af hoe ze tot het bedrag van 1 miljoen euro per maand komen, en op welke rechtsgrond ze zich daarvoor baseren.

8.4. Aanvullende tussenkomst van Philippe Muyters

Philippe Muyters stelt dat er heel veel politieke punten werden gemaakt. Hij herhaalt dat er op juridisch vlak vragen gesteld kunnen worden bij de scheiding der machten. Als mensen beleid willen voeren, moeten ze een partij oprichten en democratisch beleid voeren. Juridisch kan men dingen aanvechten, maar beleid wordt volgens Philippe Muyters politiek gevoerd, en niet in de rechtszaal. Mieke Schauvliege stelt dat Vlaanderen een bepaald beleid moet voeren omdat de rechter dat eist. Daar gaat Philippe Muyters niet mee akkoord: politici worden democratisch verkozen om het beleid te bepalen.

Als een minister aan een agentschap vraagt om een nota te maken, wordt ook verwacht dat het agentschap dat doet. Het is dan aan het agentschap om vorm te geven aan die nota en vervolgens is het aan de minister om met die nota te doen wat hij of zij wil.

8.5. Aanvullende antwoorden door vzw Klimaatzaak

Serge de Gheldere stelt dat de mate van verkoking afhankelijk is van hoe het beleid ingevuld wordt. Het omgekeerde zou ook kunnen: door te decarboniseren kan men ook andere maatschappelijke problemen aanpakken, zoals files, luchtkwaliteit en innovatie. De spreker denkt dat slim klimaatbeleid systemisch zal zijn en niet in hokjes zit. Dat brengt veel bijkomende voordelen met zich mee.

Serge de Gheldere antwoordt op bezorgdheden over een waterbedeffer. Dat wil zeggen dat België nadelen zou ondervinden als het afstapt van fossiele brandstoffen, omdat andere landen dat niet doen. De spreker benadrukt dat we juridisch gezien voor eigen deur moeten vegen en dat elke bijdrage helpt. België is geen koploper op het vlak van CO₂-reductie. Duitsland heeft zijn doelstelling bijgesteld naar een reductie van 65 procent tegen 2030, Zweden wil een reductie van 63 procent en Denemarken wil 70 procent. België zal het waarschijnlijk niet beter doen.

Over het voorbeeld van Robrecht Bothuyne van de staalindustrie stelt *Serge de Gheldere* dat hij het punt wilde maken dat decarbonisatie niet gepaard hoeft te gaan met de-industrialisatie. Hij kent het voorbeeld van directe reductie met waterstof bij ArcelorMittal. Hij vond dat ook een jammere zaak, omdat er zo'n voorbeelden nodig zijn. Ten slotte benadrukt *Serge de Gheldere* dat Vlaanderen niet op koers zit om binnen zijn carbonbudget te blijven.

Carole Billiet verduidelijkt dat Klimaatzaak weliswaar een dwangsom heeft gevraagd, maar dat het hof die niet heeft toegestaan. Het hof heeft vertrouwen gegeven aan de overheden wat 2025 betreft. De rechtsgrond van de dwangsom zijn een aantal bepalingen van het gerechtelijk wetboek die teruggaan op een Benelux-verdrag en die een soort stok achter de deur zijn voor de uitvoering van gerechtelijke uitspraken die dat nodig hebben. Maar als de betrokkenen doen wat ze moeten doen, zal die dwangsom in het niet verdwijnen. Zij zijn dus aan zet. De dwangsom was 1 miljoen euro per maand vertraging, een bedrag waarvan gewag werd gemaakt in een publicatie in een Nederlands tijdschrift over de Urgendazaak. Dat was het bedrag waarvan zij vonden dat het moest worden gevraagd aan de Nederlandse staat. Dat is de inspiratiebron geweest. Dat is ook zo uitgelegd aan de rechtbank. Het staat het hof echter vrij om een hoger of een lager bedrag te bepalen.

8.6. Aanvullende antwoorden door Samir Louenchi, VEKA

Samir Louenchi verduidelijkt dat het VEKA onder het gezag van de bevoegde minister valt. Dat is ook zo opgenomen in zijn reglementaire oprichtingsbepalingen in het Energiebesluit. Als de minister vraagt op korte termijn een inschatting te

maken, moet het VEKA dat dus loyaal uitvoeren. Het VEKA adviseert niet om industrie te sluiten, maar heeft geprobeerd de reductiedoelstelling van het hof tastbaar te maken door een equivalent van emissies van een aantal bedrijven te vergelijken. Men kan het VEKA er niet verantwoordelijk voor houden dat de media onder een spraakmakende titel bepaalde zaken uit hun context rukken.

II. Hoorzitting van 24 januari 2024

1. Toelichting door professor Gerard Govers

1.1. Waar staat Vlaanderen?

Professor *Gerard Govers*, voorzitter opvolgpanel Vlaams Energie- en Klimaatplan, herhaalt kort de belangrijkste elementen uit het arrest van 30 november: tegen 2030 moet de uitstoot met 55 procent dalen en men mag geen gebruikmaken van de flexibiliteitsopties die Europa biedt. Concreet moet de uitstoot van 73 miljoen ton naar 40 miljoen ton in 2030.

Gerard Govers wijst op het verschil tussen ETS en ESR. De huidige ambitie van de Vlaamse Regering is 40 procent reductie in ESR-sectoren. Momenteel bedraagt de uitstoot daar 43,7 miljoen ton. Een reductie van 40 procent ten opzichte van 2005 betekent 30,2 miljoen ton in 2030. Dan blijft er nog zo'n 14 miljoen ton te gaan.

Het opvolgpanel Vlaams Energie- en Klimaatplan legt de volgende berekening voor aan de commissie. Als men Europa volgt en een proportionele inspanning doet in ETS en ESR, dan moet de ESR-uitstoot met ongeveer 25 miljoen ton dalen tegen 2030. Gerard Govers geeft daarbij de boodschap mee dat de bewegingsvrijheid zeker niet onbeperkt is.

1.1.1. Mobiliteit

Zo is er voor mobiliteit eigenlijk geen significante reductie: 17,7 miljoen ton in 2005 tegenover 16 miljoen ton in 2021, wat bovendien een covidjaar was. Voortgaand op de huidige cijfers van de elektrificatie van het wagenpark, zouden er in 2030 in Vlaanderen ongeveer 1,3 miljoen elektrische wagens zijn, goed voor een reductie van de uitstoot met 4 miljoen ton. Daartegenover staat dat er op het vlak van zware en lichte vracht op dit ogenblik vrijwel niets gebeurt.

Gerard Govers besluit dat er meer inspanningen nodig zijn. De piste die daarbij het meest perspectief biedt, is het versnellen van de elektrificatie van lichte vracht. Het marktaandeel van elektrische zware vrachtwagens is op dit ogenblik verwaarloosbaar. Met een optimistische inschatting dat er nog 2 miljoen ton uitstoot verminderd kan worden op het vlak van transport van goederen, brengt dat het totaal voor de transportsector op 6 miljoen ton. Voor een reductie van 55 procent zou 9 à 10 miljoen ton nodig zijn.

1.1.2. Gebouwen

Het opvolgpanel heeft ook gekeken naar de gebouwensector, de enige ESR-sector waar er een significante reductie is geweest in het verleden: van 15,7 miljoen ton in 2005 naar 12,6 miljoen ton in 2021. Gerard Govers benadrukt dat die reductie vrijwel volledig op het conto van residentiële gebouwen komt, maar merkt op dat die reductie deels wordt tegengewerkt door het stijgende aantal wooneenheden.

Wat is er nog mogelijk in de gebouwensector? De renovatiesnelheid van volledige woningen optrekken, is volgens Gerard Govers een heel moeilijke piste, vanwege de beperkte beschikbaarheid van materialen en vooral van gekwalificeerd

personeel. Anderzijds is een groot gedeelte van de Vlaamse woningen wel geschikt voor een warmtepomp. De spreker stelt vast dat die piste de afgelopen jaren niet grondig is verkend, maar is blij te zien dat er nu wel een bocht wordt gemaakt. Het plaatsen van een warmtepomp is immers maar een beperkte investering in vergelijking met het volledig renoveren van een woning.

In België worden 120.000 warmtegeneratoren per jaar vervangen. Wat als men volledig zou overschakelen op warmtepompen vanaf 2025? Dat mag vrij revolutionair klinken, maar Gerard Govers wijst erop dat verschillende landen in Europa dat doen vanaf 2026.

Gerard Govers stelt dat men, als het twee of drie jaar duurt om het in werking te stellen, in Vlaanderen ongeveer 550.000 woningen met een warmtepomp zal hebben in 2030. Daarmee wordt 1,6 miljoen ton emissies uitgespaard. Hij benadrukt dat deze cijfers grootteordes zijn. Dit is echter ruim onvoldoende om ergens te geraken. Men komt van 12,6 miljoen ton, maar men zit nog heel ver van 55 procent. Er zal dus ook ingezet moeten worden op bedrijfsgebouwen. Als daar een gelijkaardige inspanning gebeurt, zal er een grotere reductie zijn. Zeer optimistisch gerekend kan men 4 miljoen ton minder in 2030 als ambitie stellen. De spreker denkt niet dat er een manier is om een snellere reductie haalbaar te maken.

1.1.3. Afval

De emissies in afval bedragen 2,1 miljoen ton. De planning is om naar 1,4 miljoen ton te gaan. Als het nog iets sneller gebeurt en men naar 0,7 miljoen ton gaat, wordt er dus 1,4 miljoen ton gereduceerd. De spreker geeft mee dat er wat afval betreft een goed beleid is en dat de emissies relatief snel goed onder controle gebracht zijn. De afvalemissie is in Vlaanderen al heel beperkt en ze zal nog verder dalen.

1.1.4. Industrie

In de niet-ETS-industrie bedragen de emissies 5,3 miljoen ton. Er is een reductie naar 3,2 miljoen ton gepland, en die lijkt haalbaar. Dat hangt samen met caprolactamproductie en er worden alternatieve procedés voor ontwikkeld. Dat zou zorgen voor een duidelijke daling van de uitstoot. Als men zou zeggen dat een reductie van 2,5 miljoen ton mogelijk is, moet er nog ergens 0,5 miljoen ton gevonden worden. Dat is dus nog heel wat CO₂.

1.1.5. Landbouw

Gerard Govers wijst erop dat landbouw vanzelfsprekend een actueel aandachtspunt is in het Vlaamse debat. Er is in de landbouw sinds 2005 geen enkele significante reductie. De emissies zijn zelfs nog een beetje toegenomen. Daar moet men zich goed van bewust zijn. Het opvolgpanel heeft in verschillende adviezen gesteld dat men, om daar echt iets aan te doen, moet denken aan een gerichte en planmatige afbouw van de veestapel. Er zijn veel argumenten voor om dat in Vlaanderen goed te bekijken. Wat broeikasgasuitstoot betreft, zou dat wel degelijk een groot verschil maken. Daarvoor moet ook het aantal herkauwers gereduceerd worden, want die stoten zeer veel methaan uit. Optimistisch gezien kan men stellen dat er in de landbouw met 2 miljoen ton verminderd zou worden tegen 2030. Waarschijnlijk is deze optimistische schatting te hoog, aldus de spreker. Zelfs met een nog drastischere reductie van de veestapel zal het al verder dan 2030 zijn vooraleer het beleid daarvoor op poten staat en men daar iets van ziet.

1.2. Som

Als men de inspanningen proportioneel zou verdelen, zou de ESR-uitstoot met 25 miljoen ton verminderd moeten worden. Gerard Govers stelt dat de berekeningen van de mogelijke reducties per sector niet precies kunnen zijn, maar een grootteorde aangeven. Met al die inspanningen, die een stuk groter zijn dan wat Vlaanderen nu beslist heeft, zal er een daling van 16 miljoen ton zijn. Het Vlaams Energie- en Klimaatplan zou moeten resulteren in een reductie van 13,7 miljoen ton. Er zou dus nog iets bij kunnen, maar daarvoor is wel een erg drastisch en grondig klimaatbeleid nodig.

1.3. Energie

Volgens de inschatting van Gerard Govers kan ESR zijn deel niet bijdragen. Er moet dus gekeken worden naar energieproductie. Daar heeft Vlaanderen zelf ook nog hefbomen in handen. Vlaanderen voorziet in een verdubbeling van de productie van zonne-elektriciteit van 4 terawattuur naar 8 terawattuur en een verdubbeling van de windenergie van 3 terawattuur naar 6 terawattuur via een lineair groeipad tot 2030. Gelukkig voorziet Vlaanderen ook in een halvering van de biomassa-energie, aldus de spreker, want daar bewijst men het milieu geen dienst mee. Alles bij elkaar gaat men dus van 10 naar 16 terawattuur groene energie. Als men die groei gaat gebruiken om een kerncentrale te sluiten en voor de rest niets te doen, zal de uitstoot gelijk blijven, ondanks het feit dat men meer hernieuwbare energie geïnstalleerd heeft. Dat is volgens Gerard Govers de logica zelve en dat is een erg belangrijk punt. Men moet daar dus voorzichtig mee zijn. Als men dat niet doet, kan men daar 3 miljoen ton emissies mee vermijden.

De spreker wil hier echt aandringen op een ambitieuzer Vlaams beleid. Als men wereldwijd kijkt, en in het bijzonder naar de noorderburen, ziet men dat die landen niet op een lineair, maar op een exponentieel groeipad zitten. De groei wordt dus elk jaar groter. Dat is natuurlijk niet oneindig vol te houden, maar dat is wel nodig in een groeispurt. Wat de uitbouw van zonne- en windenergie betreft, kan Vlaanderen echt wel ambitieuzer zijn dan vandaag.

Als men een verdubbeling van zonne- en windenergie veronderstelt en men dus nog eens 3 miljoen ton CO₂-emissies bespaart, zou het deel dat ontbreekt in ESR ongeveer gecompenseerd zijn. Dat zou echter een redeneringsfout zijn, stelt Gerard Govers. Immers, als men Vlaanderen niet de-industrialiseert, zal de elektriciteitsvraag stijgen, omdat men een heel groot gedeelte van de warmtevraag van de industrie moet elektrificeren, warmtepompen moet zetten en elektrisch moet gaan rijden. Dat blijkt uit alle modellen en weet men bijna met zekerheid. Hij beweert niet dat dat niet kan, maar het is wel een realiteit waar men niet blind voor kan blijven. Er moet dus heel wat meer gebeuren. Naar het aanvoelen van de spreker betekent dit dat men in de globale situatie zal terechtkomen dat de toenemende vraag naar elektriciteit in de komende jaren waarschijnlijk helemaal afgedekt kan worden door de installatie van hernieuwbare-energiebronnen zoals zonne- en windenergie. De emissies van de elektriciteitssector gaan dus niet meer stijgen, maar daarom zijn ze nog niet aan het dalen. Dat is erg belangrijk. In de huidige situatie heeft men er alle belang bij om de emissievrije elektriciteitsbronnen maximaal te preservareren. Met dit arrest heeft men echt weinig keuze. Het arrest heeft betrekking op zowel de Belgische staat, Vlaanderen als Brussel, en niet op het Waalse Gewest. Men kan echter de verzameling België niet aansturen als men de deelverzameling Wallonië niet meeneemt, dus eigenlijk is iedereen betrokken.

1.4. Koolstofopvang en -opslag

Gerard Govers wijst erop dat men enorm veel zal moeten doen als men de doelstellingen wil halen. 'Carbon capture and storage' voor de grote emitters in de Antwerpse haven lijkt hem onvermijdelijk. Hij ziet niet in hoe men die CO₂-emissies op zo'n korte tijd zo drastisch kan terugduwen. In deze context is er nood aan een industrieel beleid. Uiteindelijk bepaalt Europa de ETS-uitstoot en wat men daarvoor moet betalen, momenteel ongeveer 70 euro per ton. Europa kan daarmee perfect aansturen wat de sectoren op Europese schaal uitstoten. Het maakt voor de levenskwaliteit van de Vlaming niet uit waar in Europa een CO₂-molecule in de atmosfeer terecht komt. Hij verwijst naar de levenskwaliteit, omdat het hof zich daar expliciet op beroept. Als dit de realiteit wordt, zal men niet anders kunnen dan ook hier zijn best te doen. Hij denkt dat de industrie af en toe ook treuzelt om te elektrificeren. De overheid heeft daar een taak en moet aan de prijzen van gas versus elektriciteit werken. Dat noemt de spreker urgent en essentieel. In de warmtevraag onder 160 tot 180 graden in de industrie moet men maximaal en zo snel mogelijk overstappen op warmtepompen. Dat zijn dan grote installaties met een vermogen van veel megawatt die in de industrie eigenlijk een verschil kunnen maken. Op Europese schaal wordt dat deel van de warmtevraag op 40 procent geschat. Daar ligt volgens de spreker echt een mogelijkheid om iets te doen waar men geen spijt van zal krijgen. Tegen elektrische ovens zal de industrie wellicht opwerpen dat gas veel goedkoper is, maar voor de spreker moet er echt voor gezorgd worden dat elektriciteit goedkoper gemaakt wordt en gas duurder. Dat zit in België helemaal scheef, maar is geen Vlaamse bevoegdheid. Misschien kan er dan nog een extra daling komen van 4 of 5 miljoen ton, en dan kan men stilaan in de buurt van die 55 procent geraken.

1.5. Hinderpalen

Gerard Govers geeft aan dat er heel wat dingen in de weg zitten. De cijfers misleiden op dit ogenblik. De elektriciteitsvraag daalt op dit ogenblik in Europa omdat men de facto de-industrialiseert wegens de Oekraïne-crisis. Als men industrie in Europa wil behouden, gaat dat op een bepaald moment omslaan en zal de elektriciteitsvraag stijgen. Dan is er een goed elektriciteitsnet nodig, daar zijn de mensen van Fluvius zich ook bewust van. Er moet echter ook voldoende wil zijn om te investeren, er zullen immers miljarden euro's in kruipen. Over de prijszetting van gas en elektriciteit zegt het panel al jaren hetzelfde. De spreker hoopt dat men daar eindelijk een doorbraak kan bereiken. Nederland is een land dat zelf gas produceert of produceerde, maar daar is de belasting op gas veel hoger dan die op elektriciteit. Men kan dus een welvarende Europese samenleving hebben en toch de eigen energiebronnen sterker belasten, omdat dat milieuvriendelijker is. Voor Gerard Govers is dat niet het einde van de wereld, en Nederland bewijst dat.

Er zijn ook omslachtige planningsprocedures, wat wereldwijd een probleem is en te maken heeft met de wijze waarop de samenleving geëvolueerd is. Daar heeft Gerard Govers jammer genoeg geen pasklare oplossing voor. Hij is evenwel van mening dat Vlaanderen en België eens goed moeten nagaan of het doorschuiven van tal van zaken naar het lokale niveau wel de juiste weg is om enkele grote, maatschappelijke problemen aan te pakken.

De grafiek op slide 32 toont aan, voor de VS, dat er alvast geen gebrek is aan projecten, maar dat de bestaande capaciteit niet kan volgen. Dat is te wijten aan het feit dat de planningspijplijn ook in de VS veel te lang en te moeilijk is.

Gerard Govers gaat in tegen de bewering dat dat nu eenmaal niet anders kan. Ten eerste werd bij iedereen in Vlaanderen in de jaren 60 op tien jaar tijd overgeschakeld van kolen op centrale verwarming. Daarnaast werd heel het land toen voorzien

van autosnelwegen. Er kan dus wel wat, maar dan moet er echt in de missie geloofd worden en zal er over een aantal zaken anders gedacht moeten worden.

Dat het geld zal kosten, daar wil de spreker niet flauw over doen. EnergyVille gaat ervan uit dat de transformatie van het energiesysteem 2 procent van het bbp zal opslorpen. Hij merkt op dat het niet allemaal nieuwe investeringen zullen zijn, maar dat er geïnvesteerd zal moeten worden staat buiten kijf.

Maar daar staat wel iets tegenover. Er zijn best stevige terugverdieneffecten. De ondernemer die de investeringen doet, zal die misschien niet allemaal voelen in zijn portemonnee, maar er zal sowieso een positieve invloed zijn op de volksgezondheid en bepaalde kosten zullen vermeden kunnen worden. Het IMF zegt dat de terugverdieneffecten vele malen groter zijn dan de investeringen die nodig zijn. Dat die niet allemaal terecht komen bij de investerende ondernemer zelf, is natuurlijk wel een belangrijk punt in het hele debat.

1.6. Conclusie

Gerard Govers concludeert dat er dus ernstige bedenkingen te maken zijn bij het arrest, maar het is er wel. Hij geeft maar één bedenking mee, omdat de commissieleden de andere al wel gehoord zullen hebben bij monde van de advocaten die tijdens de hoorzitting van 17 januari aanwezig waren.

In de grafiek op slide 35 is de evolutie van de CO₂-uitstoot te zien van de verschillende gewesten. Op basis van die grafiek zou men denken dat het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest, met een opmerkelijk lagere algemene uitstoot, niet veroordeeld zou worden. De rechter heeft echter gezegd dat zowel het Vlaamse Gewest als het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest in de fout gaat, in tegenstelling tot het Waalse Gewest. Levenskwaliteit wordt echter niet bepaald door reductiesnelheid, weet Gerard Govers, maar door de hoeveelheid CO₂ die wordt uitgestoten.

2. Toelichting door Yelter Bollen, BBL

Yelter Bollen is beleidsexpert Klimaat en milieufiscaliteit bij BBL. De reflex om het vonnis meteen naar een hoorzitting te brengen, is volgens hem de juiste. Zijn toelichting bestaat uit twee delen. Hij wijst ten eerste op een aantal van de onderliggende argumenten die het vonnis motiveren, met name de wijze waarop het arrest scherpstelt op de ontoereikende reactie die er in België is geweest op een in toenemende mate urgente wetenschappelijke consensus met betrekking tot de klimaatcrisis. In het tweede deel gaat hij meer in op de beleidstechnische en de politieke consequenties die daar vanuit Bond Beter Leefmilieu aan gekoppeld worden.

2.1. Het vonnis

De boodschap is duidelijk en sluit in bepaalde mate aan bij wat Gerard Govers vertelde: ingrijpende reducties op korte tijd zullen inderdaad bijzonder uitdagend zijn, maar toch moet het vonnis omarmd worden als een aansporing om eindelijk in te zetten op een structurele transformatie van de Vlaamse economie, die zowel mogelijk als wenselijk is.

2.1.1. Urgentie

Een eerste element dat volgens Yelter Bollen een prominente rol krijgt in het arrest, is de toenemende urgentie op het vlak van de klimaatcrisis. Het is ook daarom dat deze gesprekken überhaupt gevoerd worden. Het vonnis schetst heel duidelijk hoe, al ruim voor de start van deze zittingsperiode, duidelijk was dat de mens bij een opwarming van meer dan anderhalve graad blootgesteld zal worden aan ongekende, existentiële risico's voor welzijn en welvaart. Het IPCC sprak in dat verband

in zijn laatste rapport van “a shrinking window to secure a liveable planet for all”. Na een zittingsperiode vol natuurrampen hoeft dat verder geen betoog, oordeelt Yelter Bollen. Het is dan ook om die verdere ontsporing te voorkomen, dat de mondiale emissies tegen 2030 moeten halveren, om vervolgens ten laatste tegen 2050 netto nul te bereiken, en dat de rijke, welvarende, capabele landen daarin voorlopers moeten zijn.

2.1.2. *Faire bijdrage*

De oproep die het vonnis vervolgens herhaalt, tot op zekere hoogte los van de koppeling aan artikel zus en zo van het EVRM, is dat ook België de taak heeft om daarin een eerlijk aandeel te leveren. België kan dat op verschillende manieren doen, merkt de spreker op. Het kan bijvoorbeeld pleiten voor een ambitieus internationaal en Europees klimaatbeleid of aan mondiale klimaatsteun doen. Het moet dat echter in de eerste plaats doen door de eigen uitstoot voldoende te reduceren. Er is bovendien een onderbouwde kwantificering van wat zo’n eerlijk Belgisch aandeel zou kunnen betekenen. Klimaatwetenschapper Joeri Rogelj berekende dat een minimale reductie voor België eigenlijk op min 61 procent zou moeten komen. Het hof volgde ongeveer dezelfde redenering, maar versoepelde ze om een aantal redenen en kwam zo uit op min 55 procent.

2.1.3. *Onvoldoende respons*

De derde boodschap van het arrest is dat de meeste regeringen in België de voorbije vijftien jaar onvoldoende gevolg hebben gegeven aan die groeiende noodzaak, vervolgt Yelter Bollen. Het arrest is in die zin voor hem vrij ontmoedigende lectuur, aangezien het schetst hoe de toenemende urgentie van in het begin van de jaren 90 tot nu in onvoldoende mate leidde tot bijkomende politieke actie en beleid. Ook het huidige NEKP voldoet nog altijd niet aan de Europese ESR-doelstellingen. Tegelijkertijd mikt de Vlaamse langetermijnstrategie vandaag bijvoorbeeld nog altijd op min 85 procent tegen 2050 en negeert ze daarbij ook nog de ETS-sectoren.

Een verwante en tevens spijtige vaststelling van de rechter is dat dat gepaard ging met een systematisch gebrek aan samenwerking en coördinatie tussen de verschillende regeringen in België. Als iemand die nog altijd in een van de adviesraden zetelt, vond Yelter Bollen het persoonlijk ontluisterend om te lezen dat de Minaraad blijkbaar al in 2009 een redelijk streng oordeel had gevelde over het gebrek aan samenwerking bij de opstelling van het toenmalige nationale klimaatplan. Wie de intra-Belgische ruzies van de afgelopen zittingsperiode heeft kunnen volgen of eens gebladerd heeft door het achthonderd pagina’s tellende NEKP, kan alleen maar concluderen dat op dat vlak helaas weinig vooruitgang werd geboekt.

2.2. Beleidsimplicaties

Het spreekt voor zich, zegt Yelter Bollen, dat de situatie vandaag heel anders zou zijn, mocht de doelstelling al vijftien jaar lang een andere zijn geweest, niet alleen op het vlak van klimaat, maar ook op het vlak van leefbaarheid, energiekosten en groen economisch leiderschap. De spreker geeft toe dat het bitter is om op die manier naar het verleden te kijken, maar het sluit, wat BBL betreft, perfect aan bij de politieke en beleidsmatige reactie die de bond nu verwacht in respons op het arrest. Het is immers duidelijk dat een gebrek aan actie Vlaanderen alleen maar verder zal opsluiten in het discours van onhaalbaar en onbetaalbaar.

Wat de doelstellingen betreft, moet België voor BBL wel degelijk min 55 procent nastreven voor 2030. Dat zal in de eerste plaats betekenen dat de Vlaamse ESR-doelstellingen de hoogte in moeten, niet het minst omdat de ETS-sectoren anders nog hogere reducties zullen moeten realiseren. BBL gaat er trouwens vanuit dat de lastenverdelingsdiscussie op Belgisch niveau intussen achter de rug is.

Ten tweede zal er ook een doelstelling moeten komen voor de industriële sectoren, vult Yelter Bollen aan. Dat is iets dat niet alleen uit het vonnis volgt, maar om een aantal redenen wenselijk is. Andere landen gingen België op dat vlak al voor. Er zijn tal van economieën die een doelstelling hebben voor de totale uitstoot.

Ten derde moet ook die langetermijndoelstelling duidelijk op de schop. Min 85 procent tegen 2050 was sowieso al hopeloos achterhaald. In dat verband is het advies van de Europese wetenschappelijke adviesraad voor klimaatverandering relevant, dat erop aanstuurt om tegen 2040 naar min 90 tot min 95 procent reductie te gaan.

Zoals professor Govers al aangaf, impliceert dit qua beleid in alle sectoren een duidelijke structurele omslag, waarbij alle instrumenten die voorhanden zijn, zullen moeten worden aangewend. De tijd voor een zeer gestage transitie is intussen immers voorbij, meent de spreker.

Gelukkig kan gewezen worden op enkele fenomenale evoluties die er al zijn geweest, zoals de evolutie van de kostprijs van een aantal technologieën en van de beschikbaarheid op de markt van de technologieën die nodig zijn om in de meeste sectoren die typische emissiereductie te realiseren, alsook de evolutie wat betreft de grondige kennis van de hindernissen die overwonnen moeten worden. Deze zittingsperiode is om evidente redenen meer dan ooit duidelijk geworden dat ook de sociale en de economische noodzaak de meerwaarde van snelle, ingrijpende actie onderschrijven.

Wat het beleid betreft, betekent dat concreet dat een aantal van de transversale zwakke plekken in zowel het beleid als de manier van beleidsvoering eindelijk zullen moeten worden aangepakt. In de eerste plaats moet men afstappen van het conflict en de impasses die de Belgische besluitvorming daarrond kenmerken. Men moet overleggen, in een vroege fase afstemmen en ervoor zorgen dat beleidshefbomen elkaar maximaal ondersteunen. Dat is uiteraard niet alleen een boodschap voor Vlaanderen, merkt de spreker op. Het is er een die BBL, samen met de werkgeversorganisaties, al jaren op alle niveaus uitdraagt.

Meer specifiek is dat nodig om voor de energiebelastingen eindelijk een fiscale taxshift te realiseren. Er is interfederale samenwerking nodig om dat op een goede manier te doen, omdat elektrificatie in zowat elke sector een essentiële hefboom is.

Ook wat betreft de sociale transitie, is het duidelijk dat de gewestelijke hefbomen alleen niet volstaan. Er is samenwerking nodig over alle niveaus heen. De initiatieven die de afgelopen zittingsperiode, vooral vanuit het federale niveau, genomen zijn, moeten worden verdergezet en Vlaanderen moet zich daarop inschrijven. De opstelling van het Belgisch Sociaal Klimaatplan biedt daartoe de perfecte gelegenheid, meent Yelter Bollen.

2.3. Transport

Los van die meer transversale aspecten, is er uiteraard ook zeer veel werk binnen de sectoren zelf. De spreker gaat eerst in op de transportsector. Daar is de uitstoot sinds de jaren 90 gestegen. Er is nu wel een knik merkbaar op het vlak van elektrificatie, maar die gaat veel te traag. De transportsector is evenwel, net als alle andere sectoren trouwens, een sector waar nog altijd enorme winsten te boeken vallen op het vlak van klimaat, gezondheid, leefbaarheid en duurzame en toegankelijke mobiliteit.

Dat is echter alleen mogelijk met een structureel andere aanpak. De nota van het VEKA zet daarvoor in op een verbod van verbrandingsmotoren, maar die aanpak

is voor BBL tot op zekere hoogte eenzijdig en ook onnodig, omdat hij minder voordelig is in vergelijking met een beleid dat inzet op een structurele omslag van mobiliteit, met aandacht voor zowel vergroenen, verminderen als verschuiven.

Achter die drie buzzwords zitten niet zo heel veel maatregelen die de commissieleden zullen verbazen, aldus Yelter Bollen. Verminderen betekent uiteraard dat er minder kilometers zullen moeten worden afgelegd. De meest evidente maatregel die al sinds 2019 stof ligt te vergaren, is de kilometerheffing, die eindelijk zal moeten worden doorgevoerd. Ook de uitfasering van salarismotoren en tankkaarten kan een rol spelen. Op langere termijn is vooral het aanpakken van onze ruimtelijke verrommeling cruciaal.

Verschuiven impliceert dat de afhankelijkheid van vracht- en personenwagens ingehuurd moet worden voor een aantrekkelijk en toegankelijk openbaar vervoer, deelmobiliteit en de fiets. Meer investeren is het devies, maar ook sterker inzetten op integratie van modi en het verder fiscaal en praktisch faciliteren van deelmobiliteit.

Vergroenen houdt in dat het wagenpark zo snel mogelijk geëlektrificeerd moet worden. Elke nieuwe verbrandingsmotor die op de weg komt, is een probleem erbij. De ban op verbrandingsmotoren die de Vlaamse Regering al heeft ingezet, maar nog niet echt heeft doorgevoerd, moet ten laatste vanaf 2029 praktisch worden. Ook zal de verkeersfiscaliteit zo sterk mogelijk moeten sturen naar elektrisch rijden.

Tegelijkertijd is er, in alle sectoren, nood aan een dosis creativiteit, zeker wat de sociale dimensie betreft. In Frankrijk gaat men bijvoorbeeld een sociaal leasingsysteem invoeren, wat een zeer interessante oplossing is om de elektrificatie van het personenvervoer op een sociale manier te faciliteren.

Berekeningen tonen aan dat op die manier ook de nodige reducties gerealiseerd kunnen worden tegen 2030, die, zeker in verhouding tot als er alleen ingezet zou worden op vergroening, belangrijke neveneffecten hebben op het vlak van bijvoorbeeld de fileproblematiek, de gezondheid en de luchtvervuiling.

2.4. Gebouwen

In de Vlaamse bouwsector kampen heel wat gebouwen met een enorme achterstand in vergelijking met de meeste andere Europese landen, weet Yelter Bollen. Daar is dus ook een duidelijke rationaliteit van meer ingrijpend beleid nodig.

Net als bij mobiliteit moet men ook hier niet alleen de grote uitdaging zien, maar ook de opportuniteit om de fossiele afhankelijkheid af te bouwen, de energiefactuur structureel te verlagen en de meest kwetsbare landgenoten een menswaardige woonoplossing te bieden.

De VEKA-nota schuift als enige bijkomende maatregel opnieuw een verbod naar voren, maar ook wat dat betreft is BBL van mening dat dat zowel eenzijdig als pessimistisch is. Volgens hen is een cocktail van oplossingen nodig, die inzet op vraagvermindering, vergroening en sociale ondersteuning. De oplossingen die BBL voor ogen heeft, zijn vergelijkbaar met wat professor Govers al gedeeltelijk aanraakte, met name heel hard inzetten op de decarbonisatie van warmte, bijvoorbeeld bij notariële overdracht, een taxshift, een gecoördineerd aanpak door wijkgericht te werken en het voorzien in de nodige sociale ondersteuning op verschillende manieren.

2.5. Industrie

Tot slot wijdt Yelter Bollen nog een woordje aan de industrie. Wat betreft de sectoren die niet onder ETS vallen, is de uitdaging zeer duidelijk: een beperking van de energievraag en zo veel mogelijk elektrificatie. De huidige regering is eindelijk begonnen om ook voor de industriële sector een beleid uit te werken, met onder andere de GREEN-subsidie en de hervorming van de EBO's. Daarbij moet veel sneller worden ingezet op die fiscale sturing, maar ook op normering wat energie- en klimaatinvesteringen betreft, en op de subsidiepakketten die zijn opgezet voor de komende twee jaar.

De meeste controverse lijkt echter te bestaan omtrent de sectoren die wel onder ETS vallen, wat Yelter Bollen om een aantal evidente redenen wel begrijpt. Er is zeer lang onwil geweest om hier doelstellingen op te plakken, maar BBL is van mening dat het wel degelijk zin heeft om ook voor die sectoren aanvullend beleid te ontwikkelen en daar dus ook kwantitatieve streefcijfers op te plakken.

Het waterbed waarnaar altijd wordt verwezen, is sinds de laatste hervorming van ETS gedeeltelijk lek geprikt. Belangrijker is echter dat het politiek en economisch wel duidelijk is dat alleen vertrouwen op dat schommelende prijssignaal niet zal volstaan. Er moet een beleid ontwikkeld worden dat die sectoren proactief ondersteunt in hun transitie. Andere landen hebben dat ook al gedaan. Zo heeft Nederland een sterk uitgewerkt beleid op het vlak van die industriële sectoren. Ook Duitsland heeft een target voor de totale economie. De regio Noordrijn-Westfalen heeft dat evenzeer. De Vlaamse Regering heeft al wel een aantal stapjes gezet, met de hervorming van de EBO'S en de opstart van de Klimaatsprong, maar echt grote ingrepen zijn er nog niet gekomen.

Als de onwil aansleept, zal het alleen maar moeilijker worden om met een proactief industriebeleid op de proppen te komen, meent Yelter Bollen. De transitie kan niet uitgesteld blijven worden. In ETS zouden de emissies volgens het huidige traject naar min 62 gaan tegen 2030. Erop blijven vertrouwen dat dat zichzelf wel oplost, betekent dus vastgezet worden in fossiele productiestructuur en is onwenselijk.

Er moet zeer veel tegelijkertijd gebeuren, en dat zal zeker niet makkelijk zijn. Maar er liggen vandaag voor de grote industriële installaties wel degelijk technologische opties op tafel. Bij een aantal zijn die al omgezet in investeringsplannen. De komende jaren moet alles uit de kast worden gehaald om ze te versnellen.

De cocktail aan beleid die daarvoor nodig is, bestaat ten eerste uit een hervorming van het subsidiebeleid. Daar zijn de afgelopen twee jaar gesprekken rond gevoerd in het kader van de Klimaatsprong, maar er is nog maar weinig concreets gebeurd. Daarnaast dringt zich een hervorming van de industriële energietarieven op. Ook het stimuleren van de vraagzijde, onder meer via het aanbestedingsbeleid, is van belang. Er is ondertussen aan cofinanciering gedaan via de investeringsmaatschappij, maar volgens BBL gebeurde dat voor de foute investering. Andere ingrepen zijn het afdwingen van energiebesparingen via normeringen en het afstappen van de EBO-benadering, zoals men dat in Nederland heeft gedaan.

Tot slot moet er worden nagedacht over een industriële visie: waar wil men op inzetten, wat betekent het precies als een sector strategisch is, hoe kan de vraag naar basismaterialen in de eigen economie zo veel mogelijk gereduceerd worden? Het is ook belangrijk om te bepalen welke Europese instrumenten daar aanvullend voor nodig zijn, want Europese steun is zeker onontbeerlijk om de transitie in goede banen te leiden.

2.6. Conclusie

Yelter Bollen besluit dat het vonnis Vlaanderen de kans biedt een noodzakelijke en ook wenselijke structurele transformatie van de economie versneld door te voeren, wetende dat uitstel die transitie alleen maar moeilijker zal maken, dat snelle actie op lange termijn enorme baten heeft en dat in de meeste gevallen het pad naar die bestemming ook wel duidelijk is.

3. Toelichting door Frank Beckx, Voka

De presentatie van *Frank Beckx*, directeur van het Kennis- en Lobbycentrum bij Voka, focust op drie vragen: hoe kijkt Voka naar het arrest, wat is de impact ervan en hoe kan het beleid de transitie faciliteren?

3.1. Visie op het arrest

Hoe kijkt Voka naar het toch wel ophefmakende arrest? Eerst en vooral legt het hof van beroep België en Vlaanderen een hogere doelstelling op dan de doelstelling die binnen de ESR voor België is vastgelegd. Ten tweede gooit het arrest ETS en non-ETS op één hoop, terwijl die opdeling – en de bijhorende regelgeving – al enige tijd haar nut bewezen heeft. Beide vaststellingen lijken te suggereren dat de rechter in kwestie indirect kritiek heeft op de Europese aanpak en vooral ook een politieke doelstelling wil opleggen.

De precedentwaarde van het arrest valt niet te onderschatten. Wat nu is gebeurd op het vlak van klimaat, zou in de toekomst ook voor andere domeinen kunnen, zoals water, luchtkwaliteit, allerlei andere vormen van uitstoot. Dit is niet wenselijk. Om die reden vraagt Voka zowel aan de Vlaamse als aan de Federale Regering met aandrang om in cassatie te gaan tegen het arrest van het hof van beroep. Alle werkgeversorganisaties in dit land ondersteunen dit.

3.2. Impact

Om de impact van het arrest te kunnen inschatten, is het belangrijk het startpunt te kennen: waar staat Vlaanderen op het vlak van reductie, ETS en non-ETS samen genomen? Vlaanderen heeft op dertig jaar tijd een uitstootreductie van 15 procent gerealiseerd. Volgens het arrest zou Vlaanderen nu op een veel kortere periode een veel grotere uitstootreductie moeten realiseren. Dat zal disruptief zijn voor alle sectoren.

Binnen de ETS-sectoren is de uitstoot tussen 2005 en 2022 met 33 procent gedaald. ETS werkt dus. Er staan ook nog heel wat projecten in de steigers, onder andere op het vlak van CCU en CCS, maar die zaken vergen tijd; een tijdvenster van zes à zeven jaar is dan gewoonweg te kort. Binnen de non-ETS-sectoren is de uitstoot tussen 2005 en 2021 met 13 procent gedaald, terwijl het VEKP een daling van 40 procent vooropstelt tegen 2030. Er liggen dus sowieso nog grote uitdagingen in het vooruitzicht.

Als de Vlaamse doelstelling aangescherpt zou worden naar een uitstootreductie van 55 procent, dan zou Vlaanderen boven op de al afgesproken doelstellingen, binnen de ETS- en ESR-sectoren nog een bijkomende reductie van respectievelijk 13 en 10 megaton CO₂-equivalent moeten zien te realiseren, waarvan het grootste deel door de ETS-industrie. Volgens de spreker zou dit een ontwrichtend effect kunnen hebben.

Als het gaat over de socio-economische impact, blijkt in de eerste plaats dat het arrest geen rekening houdt met de Vlaamse context, terwijl dat een van de hoekstenen is van de Effort Sharing Regulation: de globale doelstelling wordt vertaald

naar de lidstaten met inachtneming van hun demografie, logistieke ketens enzovoort. De uitstootreductie van 55 procent is een disruptieve doelstelling die haaks staat op een model van groei, het haalbare transitietempo (o.a. gelinkt aan vergunningen en kostenefficiëntie). Ze zal alleen te behalen zijn met een shockeffect en zal ook het Europese level playing field, onder andere ETS, doorbreken. Frank Beckx noemt dat zorgwekkend.

Een extra vraag die zich opdringt, is wat het arrest zal betekenen voor de energiebevoorrading, in het bijzonder van de extra benodigde gascentrales waarvoor geen ruimte zal zijn.

Frank Beckx staat even stil bij vergunningen. Door de grote precedentwaarde van het arrest zou er ook een kwalijke impact kunnen zijn op individuele projecten en vergunningsprocedures. Als rechters en colleges allemaal aparte doelstellingen gaan opleggen of klimaattoetsen gaan hanteren, dan verdwijnt het langetermijnperspectief en ook de rechtszekerheid waar het industriële weefsel op steunt. Dat zou op zijn beurt ook noodzakelijke investeringen en de industriële transitie in het gedrang kunnen brengen, en dus eigenlijk contraproductief kunnen werken.

De spreker kijkt vervolgens naar de Urgendauitspraak in Nederland. In 2019 legde de Nederlandse Hoge Raad op om tegen 2020 een uitstootreductie van 25 procent opzichte van 1990 te realiseren. Die doelstelling is behaald, onder andere dankzij de covidcrisis en omdat er ook nog wel wat laaghangend fruit was, maar ook de gedeeltelijke of zelfs volledige sluiting van bedrijven heeft op tafel gelegen. Dat is uiteindelijk niet doorgevoerd, maar het is zorgwekkend dat er überhaupt over gesproken is.

3.3. Transitiebeleid

Wat is er nu nodig om de transitie te faciliteren? Voor de spreker is één iets overduidelijk: ondernemingen willen transformeren en stellen de doelstelling van klimaatneutraliteit tegen 2050 niet in vraag. Alleen, die doelstelling halen vereist een pad, vereist snelheid en tegelijkertijd geleidelijkheid.

Vlaanderen heeft al zeer performante ETS-installaties en er staan, zoals gezegd, ook nog heel wat transitieprojecten op til, al hebben die een doorlooptijd nodig, niet alleen om alles te bekostigen en te realiseren, maar ook om alles vergund te krijgen. De Vlaamse industrie zet zeer sterk in op energie-efficiëntie, onder andere via EBO's, maar ook op dat vlak geldt dat alles bekostigd, gerealiseerd en in de eerste plaats vergund moet raken. Verder wordt sterk gewerkt aan de vergroening van warmte.

Er is dus een duidelijke wil, maar er zijn ook uitdagingen. Zo zijn duurzame alternatieven vaak wel technologisch mogelijk, maar nog niet rendabel. Vooral het tekort aan koolstofarme elektriciteitsproductie is op dat vlak een probleem, bijvoorbeeld om waterstof ingang te doen vinden. Vergroening van warmte is ook zeer kostenintensief, zowel bij aanschaf als op het vlak van operationele kosten. Bovendien zijn de nodige aansluitvermogens nog niet overal beschikbaar, onder andere in West-Vlaanderen en Limburg. Ten slotte heeft Vlaanderen niet de beste competitieve positie: de lonen en energieprijzen liggen er hoger dan in de buurlanden en tegelijkertijd heeft Vlaanderen niet de nodige middelen om mee te strijden in de subsidie-oorlog binnen de EU. De interne markt moet hersteld en het level playing field gevrijwaard worden.

De uitdagingen zijn dus enorm en vereisen miljardeninvesteringen. De transitie versnellen zal alleen mogelijk zijn met een volwaardig en coherent transitiebeleid, zonder al te veel voorschriften. Daarnaast is er nood aan een taxshift van elektriciteit naar fossiele brandstoffen, alsook aan een langetermijnvisie. Essentieel is

ook een robuust en voorspelbaar vergunningenkader, want zonder vergunningen kan er geen sprake zijn van een industriële transitie. Verder moet Vlaanderen streven naar uitgebreide infrastructuur, regelluwte om innovatie te stimuleren en technologie-neutraliteit.

Klimaatbeleid kost geld en het bestaande instrumentarium schiet tekort om de uitdagingen aan te gaan. Er ontbreekt een belangrijke schakel: een intelligent instrument om naast de capex, de eenmalige investeringen, ook de opex te ondersteunen. Met 'contracts for difference' kan de overheid tussenkomen in de 'kostengap' tussen nieuwe technologieën en de bestaande fossiele alternatieven, zodat niet-rendabele investeringen in de industrie toch gedaan worden. Als de projecten wel rendabel worden, kan er een terugvloei-effect zijn naar de overheid. De spreker hoopt dat er op dat vlak nog voor de verkiezingen van 2024 keuzes gemaakt worden, zodat de nieuwe Vlaamse Regering daarop kan voortbouwen. Vlaanderen krijgt ongeveer 370 miljoen euro ETS-emissierechten. Die opbrengsten zouden ingezet moeten worden om de industriële transitie te ondersteunen.

3.4. Conclusie

Frank Beckx vat samen: het arrest van het Brusselse hof van beroep is disruptief, niet wenselijk en zal het klimaatbeleid niet vooruithelpen. Als het arrest leidt tot het aanvechten van vergunningen en investeringen, dan zal de klimaattransitie niet in Vlaanderen gebeuren, maar elders. En zelfs als de nodige middelen en vergunningen er zijn, dan is er nog altijd een businesscase nodig, en die is er niet.

4. Bespreking

4.1. Tussenkomst van Staf Aerts

Staf Aerts stelt vast dat net als in de eerste hoorzitting de boodschap is dat de timing in ons nadeel speelt. Elke minuut die verloren gaat, kost heel veel extra moeite om de uiteindelijke doelstelling rond de klimaatopwarming te halen.

Het stelt het lid wat teleur dat het in de beide hoorzittingen vooral over de rechtszaak gaat, terwijl de essentiële vraag is hoe men nu gaat versnellen. Als men wacht op een nieuwe gerechtelijke uitspraak, wordt de tijd om maatregelen te nemen alleen maar korter.

Staf Aerts merkt op dat Gerard Govers het vooral over elektrificatie had, zowel voor mobiliteit als voor verwarming van gebouwen. Er werd bijvoorbeeld niet gesproken over openbaar vervoer of binnenvaart. Met betrekking tot afval ging het dan weer niet over circulaire economie. Is het mogelijk die rubrieken wel op te nemen? Of is het een bewuste keuze om dat niet te doen? Wordt daar geen geloof meer aan gehecht?

In de presentatie van Voka zag Staf Aerts heel wat maatregelen waar hij ook achter staat en die volgens hem besproken moeten worden op de Klimaatsprong. Bij BBL hoorde hij gelijkaardige geluiden. Heeft dat ook op tafel gelegen op de Klimaatsprong? Wat zijn de hinderpalen? Waarom raakt dat nog niet uitgerold in Vlaanderen? Het zal nodig zijn om de middelen van ETS opnieuw goed te investeren. Voor Groen kan dat ook gaan naar de transitie in industrie, maar dan het liefst niet alleen naar carbon capture, maar ook naar energie- en CO₂-besparende maatregelen.

In Nederland en Duitsland heeft men gelijkaardige situaties gezien, maar Staf Aerts heeft de indruk dat daar in Nederland en Duitsland toch anders op gereageerd is. In Nederland werd een klimaatakkoord gesloten met de industrie. Is dat niet de

route waar men nu vooral op moet inzetten? Wat kan er nog geleerd worden uit de vergelijking tussen de Vlaamse en de Nederlandse aanpak?

4.2. Tussenkomen van Robrecht Bothuyne

Robrecht Bothuyne zou graag klimaatneutraliteit hebben in 2030: hoe sneller, hoe beter. Maar de realiteit is dat dat alleen kan worden verwezenlijkt als men de mensen en de bedrijven mee krijgt in een verhaal dat voor hen valabel is. En dat is een debat dat volgens het lid veel te weinig wordt gevoerd: uiteraard moeten fossiele brandstoffen zo snel mogelijk uitgefaseerd worden, maar op welke manier men de mensen en de bedrijven kan ondersteunen en ervoor zorgen dat ze dat ook gaan doen, zonder in een verhaal van 'degrowth' terecht te komen, is de cruciale uitdaging.

Voor Robrecht Bothuyne staat het arrest als een tang op een varken, met de manier waarop ETS en non-ETS en het recht op leven dat eraan verbonden wordt, op één hoop worden gegooid. De essentie is dat CO₂-uitstoot zo veel mogelijk wordt vermeden. Het lid stelt vast dat er op dat vlak te veel over één kam wordt geschooren. Enerzijds zijn er de emissies die lokaal zijn en waarop men ook lokaal een impact kan hebben, zoals gebouwen, mobiliteit en afval. Bij energie, industrie en voedselproductie is dat in veel mindere mate het geval.

De afbouw van de veestapel noemt Robrecht Bothuyne in dat verband de grootste mogelijke schijnoplossing. Door een combinatie van innovatie, kennis en kunde heeft men hier de meest klimaatperformante voedselproductie ter wereld. Elke veestapel die hier wordt afgebouwd zal dus leiden tot een grotere veestapel elders, met een hogere uitstoot tot gevolg. Dat substitutie-effect moet men goed voor ogen houden. Hetzelfde geldt voor de industrie en de energieproductie.

Tot slot verwijst Robrecht Bothuyne naar het voorstel van Voka om met contracts for difference te werken. Kan dat vanuit BBL of het Klimaatpanel ondersteund worden? Kunnen er op dat vlak lessen getrokken worden uit andere landen? Verder gaf Gerard Govers aan dat alle vormen van emissievrije industrie nodig zullen zijn. Hoe reageert BBL daarop? En op welke manier kunnen die elementen geïntegreerd worden in het beleid?

4.3. Tussenkomen van Bruno Tobback

Bruno Tobback heeft enkele vragen voor Gerard Govers en Frank Beckx die aansluiten bij de bedenkingen van Robrecht Bothuyne, maar met een iets andere nuance.

Er werd gezegd dat de initiële berekening van 16 miljoen reductie in de ESR optimistisch is. Bruno Tobback is het daarmee eens, zeker als hij ziet hoe men in de veesector niet enthousiast is om de logische en evidente maatregelen te nemen. Hij vindt het ook een vreemde redenering om uit te gaan van het idee dat, als men zelf het klimaat niet verknoeit, een ander het dan wel zal doen. Iedereen moet zelf verantwoordelijkheid nemen, het is pas dan dat men anderen op hun verantwoordelijkheid kan wijzen. Dat principe kan men het best bij de opvoeding van kinderen meegeven, en politici en bestuurders zouden het best ook hanteren.

Het is dus een optimistische berekening, maar de spreker vraagt zich af of er maatregelen tussen zitten – in de transportsector, voor gebouwen enzovoort – die, als men ze zou uitvoeren, grote sociale of economische nadelen zouden meebrengen die niet worden gecompenseerd door opbrengsten. Men kan het erover eens zijn dat het moeilijk is en disruptief. Hij stelt zich echter de vraag of er, specifiek in de ESR, sociaal, maatschappelijk of economisch schadelijke maatregelen zitten die

men als een netto verlies kan beschouwen, als degrowth, dan wel of het verschil toch positief is. Dat is zijn globale vraag.

Vervolgens verwijst hij naar de tabel die Gerard Govers toonde over 'green returns', en dat de 'potential GDP benefits' vele malen groter zijn dan de kosten. Dat is eigenlijk het antwoord op het hele verhaal over degrowth: dat de investeringen die moeten gebeuren om klimaatneutraal te worden geen zaak zijn van degrowth, maar een investering in disruptie. Bruno Tobback hoort al vijftien jaar lang economische verhalen die zeggen dat disruptie een positief gegeven is, en dat men er nieuwe economische inkomsten op kan bouwen. Hij is het echter eens met de opmerking dat de opbrengst niet noodzakelijk terechtkomt bij degene die de investeringen moet doen. Hij stelt daarom de vraag of het mogelijk is de opbrengsten en kosten op een fairdere manier te verdelen, en zo ja, hoe. De vraag is niet of het rendabel is om klimaatneutraliteit na te streven. Dat is uiterst rendabel. De vraag is alleen hoe men ervoor kan zorgen dat iedereen ervan profiteert. Zijn daar suggesties voor?

Bruno Tobback heeft een opmerking bij de laatst getoonde grafiek en de vraag die erbij gesteld werd waarom Wallonië niet veroordeeld werd. Het hof heeft immers niet getoetst aan het criterium 'kwaliteit van het leven', maar wel aan het criterium of de vooropgestelde reductiepaden gehaald werden. Men kan alleen maar vaststellen dat het arrest voor Wallonië op dat vlak perfect correct was, al kan men er wel bedenkingen bij hebben.

De vraagsteller vond het vreemd dat Frank Beckx disruptie plots negatief bekeek. Hij verwijst naar de vele presentaties van Voka waarin disruptie heel positief werd bevonden. Weliswaar is het vaak zo dat men het positief vindt als iets disruptief is voor anderen, en niet voor zichzelf. Dat is een beetje het knelpunt.

Bruno Tobbacks bedenking daarbij is dat de ETS-sector een grote evolutie heeft doorgemaakt, een positieve evolutie op het vlak van emissiereductie. Men moet echter ook durven zeggen dat het overgrote deel van de inspanning voor die reductie in Vlaanderen en België komt van de elektriciteitsproductie, en niet van de industrie. De industrie zit op een mild positief pad, wat al anders is dan de landbouw, maar het is wel maar zeer zacht en geleidelijk, zonder veel disruptie. Daarover heeft hij voor Frank Beckx een gelijkaardige vraag als die voor Gerard Govers. Er zullen inderdaad gigantisch veel kosten en investeringen nodig zijn, maar tegenover investeringen staan ook gigantisch veel opbrengsten. Ook hier is de vraag of het niet beter zou zijn, in plaats van na te denken over hoe kosten te vermijden, na te denken over hoe de opbrengsten hier te houden. Bruno Tobback heeft het gevoel dat wie probeert de kosten te vermijden, ook de opbrengsten zal missen. Als de investeringen niet gedaan worden, zal men inderdaad blijven zitten met verouderde installaties, die per definitie niet competitief zullen zijn. Hij vraagt daarom hoe men binnen de sector de oefening doet om ervoor te zorgen dat ook de maximale rendementen behaald worden. Als men weet dat aardgas in Europa vandaag vijf keer zoveel kost als in de Verenigde Staten, kan men 'heel simpel en provocerend' stellen dat, als Europa niet het zuinigst en efficiëntst ter wereld is in het gebruik van aardgas, er ook geen enkele reden is om hier over vijftien jaar nog een dergelijke petrochemie te hebben. Het is evident dat dan alleen nog dinosaurussen zullen blijven staan, omdat ze niet weg kunnen.

Bruno Tobback heeft ook een vraag naar aanleiding van de oproep van Frank Beckx om alle middelen uit ETS terug te ploegen naar de ETS-sectoren. Hij vond het wel interessant dat de spreker eraan toevoegde dat de overige investeringen, in de non-ETS-sectoren, dan maar moeten gefinancierd worden door de overheid, uit de algemene middelen. Hij concludeert dat Frank Beckx er voorstander van is dat de overheid veel algemene middelen incasseert en dan herverdeelt. Hij hoopt dan ook diens steun te krijgen als de belastingen geheven worden die daarvoor nodig zullen

zijn. Het alternatief is dat de privésector middelen ter beschikking stelt. Als de middelen inderdaad teruggaan naar ETS-sectoren, heeft Frank Beckx dan een oplossing om te garanderen dat al die middelen gaan naar investeringen die bijdragen op het vooropgestelde reductiepad, en dat er zal getoetst worden of ze de klimaatneutraliteit in 2050 zullen halen? Vandaag worden er immers met ETS-middelen veel investeringen gefinancierd die de uitstoot eigenlijk in stand houden in plaats van te reduceren.

Onder die twee voorwaarden wil Bruno Tobback wel meegaan in de denkoefening van Frank Beckx, namelijk dat hij stopt met zeuren wanneer er dan belastingen geheven worden om de rest te betalen – als hij vindt dat de overheid het moet betalen – en dat er geen geld wordt gegeven om de doelstellingen niet te halen.

De telkens weer herhaalde stelling dat er een voorspelbaar vergunningenkader moet zijn, vindt de vraagsteller heel raar, aangezien de doelstellingen naar klimaatneutraliteit al ongeveer 25 jaar meegaan – die voor stikstof en de Nitraatrichtlijn zelfs al dertig jaar. Dat is dus al lang vrij duidelijk, alleen blijft men maar vergunnen alsof die doelstellingen niet bestaan. Men verliest weleens uit het oog dat alles wat vergund wordt, ruimte inneemt, en dus in de toekomst niet meer vergund kan worden.

4.4. Tussenkomen van Philippe Muyters

Philippe Muyters vond de hypothesen die professor Govers hanteerde om tot extra reducties te komen, interessant. Er moeten meer elektrische wagens komen. De vrachtwagens en de lichte vrachtwagens moeten worden geëlektrificeerd. Elk nieuw gebouw moet een warmtepomp krijgen. De afval moet worden gehalveerd. Daarbij werd wellicht met het circulaire rekening gehouden. In de landbouw moet de veestapel worden afgebouwd. Dat zijn toch geen geringe maatregelen, bovenop alles waartoe al werd beslist. De professor zei ook duidelijk dat de kerncentrales niet mogen worden gesloten. Dan zijn er de voorstellen van de professor rond ETS. De vraagsteller is een groot voorstander van carbon capture, storage and use, elektrische ovens en warmtepompen, maar als Vlaanderen dat als enige doet, kan dat het level playing field en de concurrentiepositie van de regio nog meer in het gedrang brengen. Moet dat dus niet veeleer Europees worden gerealiseerd?

De professor zei dat er investeringen nodig zullen zijn, maar de vraagsteller heeft het gevoel dat wie de investeringen doet, daarom niet altijd het rendement daarvan zal hebben. Dat zal dus ook voor een deel de kostprijs verhogen, ook voor de consument, veronderstelt hij. Klopt de redenering dat de consument misschien wat meer zal moeten betalen, maar dat dat voor hem op een andere manier zal worden gecompenseerd, bijvoorbeeld qua levenskwaliteit? Dat is een vraag die ook aan Frank Beckx is gericht.

Philippe Muyters begrijpt niet goed dat BBL pleit voor een goede samenwerking in België, maar niks over Europese samenwerking zegt. Begrijpt hij het goed dat BBL niet geïnteresseerd is in een level playing field als het gaat over ETS? Rekening houdend met de situatie in elk land, hanteert Europa een doelstelling van 47 procent. BBL is het daar niet mee eens en vindt de 55 procent van de rechter zelfs teleurstellend. Is pleiten tegen samenwerking in Europa en voor samenwerking in België niet wat tegenstrijdig?

Hoe zal het uitfasen van salarismotoren, waarvoor BBL pleit, zorgen voor meer elektrificatie van motoren? BBL zegt ook dat er een markt van elektrische tweedehandsmotoren moet zijn, maar dat kan alleen als men blijft werken met salarismotoren, stelt de vraagsteller. Is dat dus geen contradictie? Hem lijken de salarismotoren net een voordeel, omdat ze een tweedehandsmarkt creëren en zo ook mensen tot elektrische motoren brengen.

4.5. Tussenkoms van Andries Gryffroy

Andries Gryffroy is het fundamenteel oneens met de stelling dat isoleren minder interessant is dan een warmtepomp zetten omdat dat laatste 15 tot 20 procent van de investeringswaarde is. Men moet er eerst voor zorgen dat men zo weinig mogelijk energie nodig heeft. Als men overal zwaardere warmtepompen moet zetten omdat de isolatie niet goed is, dan is er een duurdere warmtepomp nodig, is het capaciteitstarief hoger en heeft men zwaardere aansluitingen nodig, wat niet zo goed is voor het net.

Met betrekking tot vergunningen werd erop gewezen dat men in de jaren 60 zeer snel autosnelwegen kon aanleggen, maar toen zou Klimaatzaak ook niet hebben bestaan, en was er al evenmin sprake van drukkinggroepen zoals BBL of Voka. Wil men terug naar de minder democratische besluitvorming van die jaren omdat het toen sneller ging?

Er werd gepleit voor zoveel procent minder Vlaamse uitstoot, maar de Vlaamse economie is gegroeid, wat betekent dat de productie is gestegen en er meer producten op de markt werden gebracht, zodat het specifieke energieverbruik per producteenheid is gedaald. Kunnen de sprekers dat bevestigen?

5. Antwoorden door de sprekers

5.1. Antwoorden door professor Gerard Govers

Professor *Gerard Govers* geeft toe dat mobiliteit veel meer elementen behelst dan de elektrificatie van het voertuigenpark. Wagens zijn echter goed voor meer dan 80 procent van alle persoonskilometers. In Nederland is dat niet veel minder. De fiets kan daar hoogstens enkele procenten afhalen. Als men daar met het openbaar vervoer 10 procent van zou willen afhalen, staat men voor gigantische investeringen in dat net. Rekeningrijden kan het totale aantal kilometers drukken, maar alle studies zeggen dat er op die manier minder dan 5 procent af zal gaan. Dat is dus zeer beperkt. Mensen zullen blijven rijden, maar op een ander moment. Rekeningrijden kan helpen om de heel significante fractie spitsverkeer die geen spitsverkeer hoeft te zijn eruit te halen, maar ze zullen wel blijven rijden. De conclusie is dat elektrificatie de belangrijkste schakel is om dat probleem fundamenteel aan te pakken. Zonder dat kan men de uitstoot niet verminderen met de enorme percentages die worden vooropgesteld.

Gerard Govers moet helaas tegenspreken dat het meer circulair maken van de economie automatisch voor minder energieverbruik zal zorgen. De economie is niet circulair, omdat vertrekken van nieuwe grondstoffen om producten te maken in heel veel gevallen, zij het niet in alle, nu eenmaal minder energie kost dan oud materiaal demonteren, zuiveren en opnieuw in de keten brengen. Het is weliswaar belangrijk om naar een circulaire economie te gaan, maar dat zal geen oplossing zijn voor de emissies. Integendeel, men zal nog grotere inspanningen moeten doen om die emissies te reduceren.

De vraag hoe men de mensen kan meekrijgen, is een bijzonder moeilijke vraag, vervolgt de spreker. Over het algemeen staan mensen zeer weigerachtig ten opzichte van verandering, want verandering wordt als kosten aanzien. Of die kosten reëel zijn of niet interesseert de mensen eigenlijk niet. Men kan niet om dat gegeven heen. Een samenleving verandert niet zomaar. Bovendien is dit een verandering die aanzienlijke investeringen vereist. Het zal dus niet gemakkelijk zijn om mensen daarvan te overtuigen op basis van inhoudelijke argumenten alleen. Niet iedereen zal het daarmee eens zijn, maar prijs blijft een heel belangrijke factor als men de samenleving in een bepaalde richting wil sturen. Catastrofeverhalen zullen misschien een beperkt deel van de bevolking overtuigen, maar zolang het in

Vlaanderen veel goedkoper blijft om een gasboiler in plaats van een warmtepomp te plaatsen, zal het leeuwendeel niet meedoen. Dat is een realiteit die onvoldoende in beleidsteksten indaalt.

Daarmee komt Gerard Govers bij de opmerking van Robrecht Bothuyne over de afbouw van de veestapel als schijnoplossing. Hij is het met diens redenering over het verplaatsen van productie eens, maar wijst erop dat er in Vlaanderen ook een lokale milieudruk is. Vlaanderen wil de ESR-emissies met 40 procent reduceren. De landbouw gaat daar enkele miljoenen ton aan bijdragen. Hij meent dat het heel moeilijk wordt om dat te doen zonder de veestapel af te bouwen. Dat is echter niet de essentie van de discussie. Als men de globale emissie in de landbouw wil doen dalen, zit er niets anders op dan een correcte koolstofaks te heffen op producten die leiden tot hoge koolstofemissies, wat betekent dat een kilo rundsvlees minstens 10 euro duurder wordt. Dan zal de consument daarop reageren, terwijl de reactie nu beperkt zal blijven tot misschien 10 procent die men louter met inhoudelijke argumenten kan overtuigen. Dat komt te weinig aan bod in het debat, vindt de spreker.

Dan was er de vraag van Bruno Tobback of er ESR-maatregelen zijn die grote schade met zich meebrengen. De spreker meent van niet. Breed maatschappelijk bekeken kan het elektrificeren van het vervoer alleen maar voordelen opleveren. Dat reduceert de pollutie en de lawaaioverlast in de steden drastisch. Ook warmtepompen zijn een groot pluspunt: ze reduceren emissies zonder dat mensen aan comfort moeten inboeten. Andries Gryffroy maakte een opmerking over isolatie versus warmtepompen. De spreker wijst erop dat men geen warmtepomp kan installeren zonder een minimale isolatie in de woning. Men moet zijn verwarmings-temperatuur op 50 à 55 graden kunnen zetten. Als iemand 20.000 euro kan besteden om zijn huis te verbeteren, en hij moet kiezen tussen dubbel glas in de veranda en een warmtepomp, dan wint de warmtepomp gegarandeerd als men kijkt naar het aantal kilo's CO₂ die men per euro uit de atmosfeer gaat halen. Voor elk kilowattuur dat men erin steekt, geeft de pomp immers 3 tot 4 kilowattuur terug. Een warmtepomp is dus gewoonweg een 'wondermachine'. Voor het klimaat is het een geweldige oplossing, die voor redelijk weinig geld, zij het dat het een aanzienlijke investering blijft, een aanzienlijke uitstootreductie met zich kan meebrengen. Vóór het arrest was het dan ook nog zo dat de uitstoot van de warmtepomp verhuisde van ESR naar ETS, wat betekent dat wie in Vlaanderen een warmtepomp zet, CO₂-taks betaalt en wie met gas stookt niet. Dat is niet langer vol te houden. Daar moet echt op worden ingegrepen, arrest of niet.

Aangezien hij geen jurist is, zal Gerard Govers de discussie over de inhoud van het arrest niet aangaan. Het arrest gaat echter fundamenteel over de bescherming van het leven en het recht op leven, en dan krijgt men toch een iets ander debat.

Dan is er de vraag hoe de mensen vertegenwoordigd door Voka, aan wie wordt gevraagd in een zuiverder productiesysteem met minder emissies te investeren, hun investeringen terugkrijgen en of de economie zo concurrentieel blijft. Op dat punt wringt het arrest inderdaad. Europa heeft heel veel moeite gedaan om voor de Europese industrie een level playing field te installeren en heeft het CBAM opgericht. Het is duidelijk dat dat allemaal niet zo gemakkelijk zal zijn, maar Europa heeft bepaald dat de lat gelijk ligt voor iedere industriële speler in Europa en dat de lat voor wie van buiten Europa komt zo gelijk mogelijk zal worden gelegd. Het is heel duidelijk dat dit arrest dat mechanisme verstoort. De spreker moet het antwoord op de vraag hoe men daarmee omgaat voorlopig echter schuldig blijven. Maar daarmee wil hij niet zeggen dat men echt geen industrieel beleid hoeft te hebben. Het klopt dat men op dat vlak in Nederland en Duitsland bewegingen ziet die men voorlopig nog niet ziet in België en Vlaanderen, terwijl het toch belangrijk is om daarop in te zetten. Dat zou echter een beleid moeten zijn dat overeenkomt met de Europese wetgeving, die trouwens ook verder gaat dan louter ETS. Er

worden aan de industrie ook energie-efficiëntieoefeningen opgelegd, bijvoorbeeld met de uitstootnorm voor wagens. Men moet daar dus goed over nadenken. Dan belandt men alweer bij prijzen en belastingen. De vraag is inderdaad hoe men de middelen uit CO₂-belasting aanwendt, maar dat is een politieke keuze.

De spreker pleit niet voor een terugkeer naar de jaren 60. Het ging gewoon om een persoonlijke perceptie, niet over een gedegen analyse. Maar het is het ene of het andere: ofwel wil men dat het snel gaat met de klimaattransitie ofwel vindt men dat er over alles inspraak kan zijn en dat elke procedure op elk moment kan worden stilgelegd. Soms zijn procedures hallucinant. Er is dus wetgevend werk nodig om een en ander opnieuw wat te vereenvoudigen.

5.2. Antwoorden door Yelter Bollen, BBL

Yelter Bollen bevestigt dat de politieke aanpak en de beleidsmatige respons in Nederland zeker interessant zijn. Het Urgendavonnis leidde er tot klimaattafels die het democratische draagvlak versterkten. De resultaten werden in een klimaatwet met sterke doelstellingen gegoten op basis waarvan een sterk gemonitord beleid wordt gevoerd. Uit de jongste energieverkenning blijkt dat, los van de vraag of ze zal worden gerealiseerd, de 55 procent binnen de haalbare bandbreedte ligt. Nederland voert ook al jarenlang een nationaal beleid voor de ESR- en de ETS-sectoren.

Over de hefboomen van de Klimaatsprong werd al veel gedebatteerd. Ook daar blijkt Nederland een interessant model. De politieke respons van de centrumrechtse regering bestond erin de belangen van het bedrijfsleven te behartigen door de redering omtrent het level playing field om te draaien. Nederland besloot voorop te lopen met de vergroening, om zo alle kansen voor de sectoren te kunnen grijpen. Instrumenten waren onder meer een CO₂-belasting voor de ETS-sectoren, gelinkt aan de ETS-prijs; een energietaxshift; een push voor de elektrificatie. De stok werd bovengehaald, maar er kwam ook een subsidie-instrument voor de operationele ondersteuning. Dat huldigt het principe dat zodra het concurrentienadeel vermindert, ook de steun automatisch vermindert. Duitsland gaat daarin nog verder, daar kan de steun zelfs negatief worden. Rendabele groene installaties vloeien op die manier terug naar de maatschappij. Duitsland heeft ervaring met cofinanciering door de maatschappij, die deelneemt aan de investeringen en er de vruchten van plukt. Tegelijkertijd is er een maatwerkbeleid voor grote installaties, vergelijkbaar met onze klimaatroadmap.

Dertig procent van alle uitstoot wereldwijd wordt vertegenwoordigd door landen die minder dan een procent voor hun rekening nemen. Vanzelfsprekend moet elke politieke entiteit, net zoals bedrijven, zijn verantwoordelijkheid nemen. Dat geldt voor alle lagen, ook het lokale niveau. Niettemin zal er een spanningsveld met de wereldwijde uitstoot blijven. De eigen uitstoot kunnen we ook via consumptie reduceren, de milieu-impact is immers van belang doorheen de hele waardeketen. Het is essentieel om nationale doelstellingen – die in België werden gefederaliseerd – na te streven. Dat niet doen, wijst op weinig politieke verantwoordelijkheid en bemoeilijkt het behalen van de targets.

Een samenwerking tussen België en Europa is niet tegenstrijdig. Het zou wel gemakkelijker zijn om de doelstellingen te halen – niet alleen in Vlaanderen maar ook in Wallonië en in Brussel – als er van bij de aanvang overleg zou zijn. Zo kunnen beleidshefbomen elkaar versterken in plaats van tegenwerken. Een voorbeeld daarvan zijn gedeelde investeringen in het gebouwenpark. Het zou logisch zijn dat er qua infrastructuurplannen, financiële ondersteuning en economische en fiscale kaders op het interfederale vlak wordt gecoördineerd. Het Europese niveau is van essentieel belang, al maakte België daar, volgens BBL, zijn rol als loyale partner de voorbije zittingsperiode helemaal niet waar. Ondanks het pleidooi dat werd

gehouden, waren er het afgelopen jaar vooral conflicten tussen het Vlaamse en het Europese niveau. Er bleek niet veel bereidheid om de Vlaamse doelstellingen te aligneren met de nationale doelstellingen en op een Europees level playing field in te zetten, tenzij in negatieve zin. Ook hier trok Nederland een totaal andere kaart. Het land pleitte op het Europese niveau proactief voor strenge doelstellingen bij de ETS-hervorming. Zo wilde Nederland vermijden dat zijn nationaal beleid de eigen sectoren zou schaden.

De uitfasering van de salarismotors leidt tot een snellere elektrificatie van die markt. Maar het eigenlijke probleem is dat er door de salarismotors meer motoren op de weg komen die meer kilometers rijden dan een niet-salarismotor. Salarismotors zijn bovendien grote en dure modellen die op de tweedehandsmarkt moeilijk een koper vinden. Het gebrek aan betaalbaarheid belet de transitie naar elektrificatie. Er moeten oplossingen komen, los van salarismotors, om de elektrificatie te versnellen. In Nederland denkt men aan een verplichte batterijcheck om het wantrouwen van tweedehandskopers weg te nemen.

Het energiebeleid is een heel complex vraagstuk. BBL liet in het kernenergiedebat de risico's op het vlak van afval en de inherente risico's van kernenergie doorwegen en bepleitte het versnellen van de hernieuwbare transitie. Dat pleit heeft men verloren, want een aantal reactoren blijft draaien. Maar de boodschap om in te zetten op duurzame flexibiliteit en hernieuwbare energie blijft. Op korte termijn moet er heel wat capaciteit bij komen. Dat kan door het uitbreiden van de PV-verplichtingen, het vergroten van de vergoedbare zone rond de luchthavens, overheidsinvesteringen en campagnewerk. Het installatietempo gaat de hoogte in, maar moet nog versnellen. Burgers beseffen dat het interessant is. Er moeten daarom versnelde aanpassingen komen van de plannen van netbeheerders voor alle sectoren.

5.3. Antwoorden door Frank Beckx, Voka

Frank Beckx legt uit dat het basisidee van de contracts for difference neerkomt op samen investeren. Het is geen subsidie om niets, maar een hefboomsteun van de overheid om de rendabiliteit van een investering op lange termijn te garanderen, met een terugvloei-effect als de investeringen rendabel zijn. Ten opzichte van wat de bedrijven op tafel leggen is die overheidssubsidie beperkt, maar ze kan de investeringen, gekoppeld aan voorwaarden, wel versnellen.

Het is niet zo dat men door CFD's onmiddellijk klimaatneutraliteit moet halen. Dat is een Europese doelstelling voor 2050 waar naartoe wordt gewerkt. Met de technologie die steeds meer toepasbaar en goedkoper wordt, is dat haalbaar. INEOS is een voorbeeld. Het betreft een investering die niet klimaatneutraal is, maar wel het potentieel heeft om klimaatneutraal te worden. Het is dat perspectief dat ertoe doet.

De Klimaatsprong, het adviesorgaan van de Vlaamse Regering dat de sociale partners en industriële sectoren bijeenbrengt, adviseerde een transitie-instrument naar het model van de CFD's. Het is echter niet aan hen, maar aan de Vlaamse Regering om daar beslissingen in te nemen. Frank Beckx hoopt dat nog deze zittingsperiode een testtraject wordt gestart, zodat VLAIO alvast ervaring kan opdoen.

Nederland is niet altijd een gidsland. Voka is geen grote fan van aanvullende CO₂-taksen op ETS. Dat was veeleer een stok achter de deur en wordt niet uitgevoerd. Maar in de ontwikkeling van een langetermijnvisie staat Nederland wel een stuk verder. De Klimaatsprong werkt daaraan en de spreker kan alleen maar hopen dat dit vehikel ernstig wordt genomen en in een volgend regeerakkoord wordt veranderd. Voka heeft al gepleit voor een Vlaamse minister van Industrie, met een

coördinerende taak om op verschillende beleidsdomeinen vorm te geven aan een industrieel beleid op lange termijn, en de rol die we spelen in Europa.

De opmerking van Bruno Tobback over disruptie vindt de spreker interessant, maar disruptie mag niet gelijkstaan met het weggagen of doen sluiten van bepaalde industrietakken. Dan wordt het welvaartsvernietiging. In de industrie is disruptie volop aan de gang door de nieuwe technieken. De spreker verwijst naar CO₂-captatie maar ook naar CO₂-utilisation die de toekomst vormt. Er zal echter nog veel innovatie nodig zijn, en ook een betaalbare ontplooiing.

Iedereen kampt met de vraag hoe opbrengsten te behouden. Een economische return van klimaatbeleid zal alleen maar lukken met een level playing field. Europa is voorloper in de wereld. Met dit klimaat arrest zijn België en Vlaanderen dat ook binnen Europa, maar men moet het wel kunnen waarmaken. We mogen niet de regio worden waar het niet meer interessant is om te investeren. ETS garandeert de weg naar de klimaatneutraliteit; die moeten we omarmen en er verder op inzetten, zonder eigen lidstaatdoelstellingen op te bouwen.

De transitie zal geld kosten aan de overheden, burgers en bedrijven. Er zullen dus maatschappelijke keuzes moeten worden gemaakt. Maar belastingverhoging lijkt niet aan de orde. Vlaanderen kan met efficiëntie nog heel wat winnen. Heel wat landen bieden meer waar voor hun geld. Het kerntakendebat moet écht worden gevoerd. Klimaat, klimaatbeleid en industrieel beleid zijn kerntaken. Voka pleit ervoor de investeringsgraad met alle overheden samen te verhogen, er moet immers massaal worden geïnvesteerd in infrastructuur. Maar met begrotingen op orde en de CFD's, lukt dat.

Het vergunningenkader is vandaag niet voorspelbaar omdat rechters zich meer rechten toe-eigenen. Er is een probleem met allerlei klimaattoetsen in vergunningen. De vraag is of bepaalde doelstellingen in een klimaatbeleid ook nog eens met vergunningen moeten worden afgedwongen. Het is vandaag zo goed als onmogelijk om milieuwinst op alle parameters te boeken. Vergunningen en investeringen moeten holistisch worden bekeken. Het moet kunnen dat een bepaalde parameter misschien tijdelijk slechter scoort, om voor een aantal andere het hogere doel te bereiken. Daar moet Vlaanderen naartoe, en daarover moet het gesprek met Europa worden gevoerd. In 2027 komt ook de Europese kaderrichtlijn Water eraan, met harde doelstellingen. En er is ook de Natuurherstelwet. Het is een bezorgdheid dat alles wetgevend wordt dichtgetimmerd, zodat men in Vlaanderen geen goede investeringen meer gedaan krijgt.

Tot slot heeft Andries Gryffroy gelijk met zijn opmerking dat alles per ton product veel efficiënter is geworden, vindt Frank Beckx. En intussen is men blijven groeien, dat is een succesverhaal van de industrie. CO₂-reductie kan dus hand in hand gaan met economische groei. Vandaag staan de productie-indicatoren op een zeer laag peil, en dat is geen goed nieuws. De basisindustrie heeft het zwaar te verduren. Zo kan men wel een CO₂-reductie realiseren, maar ten koste van de economische groei en welvaartsverlies. Het pad dat we moeten verderzetten is: groeien en tegelijkertijd meer reduceren per ton product. Met de innovaties in het vooruitzicht, kunnen we daar erg ver in gaan.

6. Aanvullende vragen en antwoorden

6.1. Aanvullende tussenkomst van Bruno Tobback

Bruno Tobback heeft vragen bij de laatste twee opmerkingen van Frank Beckx. Er is in Vlaanderen, maar ook in Europa, een druk op de productie, met name in de petrochemie. Die heeft niet zozeer te maken met klimaatdoelstellingen, maar met de prijs van de grondstof, met name van fossiele brandstoffen. De Vlaamse

industrie is kwetsbaar omdat ze bijna volledig afhankelijk is van een grondstof die uit het buitenland komt, en waarbij Vlaanderen geen impact heeft op de prijs. Men weet dat fossiele brandstoffen in het buitenland bijna altijd structureel goedkoper zijn dan in Vlaanderen. Als men al rond de eeuwwisseling minder afhankelijk was geweest van fossiele brandstoffen, zou men uiteraard in 2024 minder problemen hebben.

Bruno Tobback is het ermee eens dat er een pad gezocht moet worden voor een realistische oplossing. Hij denkt zelfs dat Europa het daarmee eens is. Het stikstof-dossier is daar een mooie illustratie van. De Habitatrichtlijn dateert van 1992. Die is in 2024 32 jaar oud. In 1992 werden een aantal bepalingen vastgelegd met een pad om daar op een termijn van 32 jaar te komen. Dat was dus geen plotselinge beslissing. Maar als men 32 jaar vergunningen blijft afleveren alsof die richtlijn niet bestaat, en dan plots aan het eind van de termijn vaststelt dat men problemen heeft, dan heeft dat niets te maken met te strenge regels, maar met het feit dat men zijn verantwoordelijkheid niet genomen heeft gedurende die 32 jaar. Bruno Tobback wil dus graag vergunningen afleveren aan activiteiten die in de juiste richting gaan, maar vraagt zich af waarom dat 32 jaar lang niet gedaan is.

Op de dag van de commissievergadering wordt het Stikstofdecreet (*Parl.St.* VI.Parl. 2022-23, nr. 1801/1 t.e.m. 10) opnieuw besproken in de plenaire vergadering, en er staan volgens Bruno Tobback opnieuw een aantal regels in die juridisch geen stand zullen houden. Het decreet probeert weer tijd te rekken, hoewel men weet dat men al lang maatregelen had moeten nemen. Dit is niet meer geloofwaardig. Men zeurt dan over rechtbanken, maar de rechtbanken maken gewoon een nuchtere vaststelling dat men 32 jaar geleden beloofd had bepaalde doelstellingen te halen, en dat die niet gehaald zijn.

Klimaatbeleid is in die zin hetzelfde, argumenteert Bruno Tobback. Heel de Kyoto-discussie dateert ook uit de jaren 90. Men heeft niet in 2024 vastgesteld dat men moest beginnen met het afbouwen van de CO₂-uitstoot. Alleen merkt men pas in 2024 dat het dringend is, en dat het eigenlijk al te laat is. Men had verder kunnen staan als men dertig jaar geleden meer maatregelen had genomen.

Bruno Tobback sluit zich dus aan bij het pleidooi om geleidelijk, realistisch en verstandig te investeren, maar vraagt Frank Beckx daarbij om voorstellen te doen waarbij er gegarandeerd een evolutie in de juiste richting komt, zodat men binnen tien jaar niet opnieuw in dezelfde situatie terechtkomt.

6.2. Aanvullende tussenkomst van Robrecht Bothuyne

Robrecht Bothuyne haalt aan dat er 32 jaar geleden een Habitatrichtlijn vastgelegd is met een aantal doelstellingen. Toen zijn er ongetwijfeld heel veel beleidsdoelstellingen vastgelegd. De wereld verandert en evolueert echter en ondertussen heeft men gemerkt dat de klimaatverandering een veel urgentere uitdaging is dan 32 jaar geleden door de meesten werd ingeschat. Er waren toen zeker al wetenschappers die erop wezen dat er op dat vlak een grote uitdaging aankwam, maar politiek, maatschappelijk en ecologisch gezien is dat nu de meest dominante uitdaging. Men moet zich de vraag stellen op welke manier men die uitdaging wil aangaan en of dat niet betekent dat men sommige doelstellingen van 32 jaar geleden in vraag moet stellen. Het is voor hem logisch om dat te doen. Hij denkt dat de manier waarop de maatschappij en de economie zich aan een hoog tempo aan het vastrijden zijn, niet houdbaar is. Het draagvlak voor de belangrijke uitdaging van de klimaattransitie, die volgens hem dominant is op al de rest in de samenleving, economie en ecologie, wordt helemaal onderuitgehaald. Het is zover gekomen dat vleermuizenpopulaties in een aantal bomen fietspaden tegenhouden, dat bouwgronden waardeloos worden wegens enkele vogels die 200 meter verder worden waargenomen, dat grote industriële projecten onmogelijk worden gemaakt

wegens een globale uitstootproblematiek die niet tot dat ene project terug te brengen is, maar tot een globaal kader. Men is ook zover dat de voedselproductie afgebouwd dreigt te worden en dat de sociaal-economisch belangrijkste sector die daaraan vasthangt, voor een stuk ingeperkt moet worden en weggejaagd moet worden van het territorium. Hij wil eigenlijk die keuzes niet maken en wil het debat van 32 jaar geleden eens grondig voeren. Wie blijft vasthouden aan wat 32 jaar geleden als waarheid naar voren werd geschoven, zou wel eens heel vreemde conclusies kunnen trekken. Men moet dus de zaken van 32 jaar geleden in vraag durven stellen en het debat voeren over wat men echt belangrijk vindt, zoals de mensen van Voka ook gezegd hebben.

6.3. Aanvullende tussenkomst van Andries Gryffroy

Andries Gryffroy denkt dat beide standpunten verzoenbaar zijn. Er zijn 32 jaar geleden inderdaad dingen beslist en de politiek dacht toen misschien dat er nog tijd was, terwijl men nu ziet dat die tijd er niet meer is door de omstandigheden. Hij verwacht dan echter ook dat Europa de flexibiliteit invoert om te kunnen onderzoeken hoe het aangepakt moet worden, want zo gaat het volgens hem waarschijnlijk ook niet lukken. Dat is de vaststelling van beide sprekers.

6.4. Aanvullende antwoorden door Frank Beckx, Voka

Frank Beckx stelt dat men nu geconfronteerd wordt met een aantal botsende beleidsdoelstellingen. Nu alles tegelijk realiseren is eigenlijk niet haalbaar, dat moet men onder ogen zien. Men moet dus de holistische aanpak hebben en kijken of de investeringen een stap vooruit zijn en misschien ook een hiërarchie afspreken. CO₂-reductie is vandaag de absolute prioriteit en misschien moet dan de stikstofuitstoot even wijken. Die moet ook worden aangepakt, maar niet alles tegelijk. De wetgever moet er wel voor zorgen dat dat kan, zodat rechtbanken dan uiteindelijk geen vergunningen verbreken. Dat is geen taak voor de industrie. Daarom doet hij een oproep om tot een soort van afwegingskader te komen en misschien ook een tijdelijk verslechtingsverbod. Dat zal in Vlaanderen moeten gebeuren, maar dat zal ook onderhandeld moeten worden vanuit Europa. Als er een Stikstofdecreet goedgekeurd wordt, gaat de stikstofuitstoot naar 2030 ook met de helft gereduceerd worden. Er worden dus ook wel dingen gedaan, er wordt ondertussen ook gereduceerd. Ook in het gidsland Nederland bestaat dezelfde discussie en heeft men hetzelfde probleem. Men moet dat dus samen doen met hen, en ook met onder meer Finland, Denemarken en een aantal Duitse Länder, niet om op de rem te staan, maar om te kijken hoe men nog rechtszekere vergunningen kan uitreiken die standhouden, zodat men de klimaattransitie kan doorvoeren. Zonder vergunningen is er immers geen transitie. Dat moet men durven aanpakken en volgens de spreker moet dat de hoogste prioriteit voor de volgende Vlaamse Regering worden. Het is essentieel om dit samen met een aantal buurlanden aan te pakken met het oog op een volgende Europese Commissie.

Op de vraag van Bruno Tobback antwoordt Frank Beckx dat het klimaatbeleid niet de directe oorzaak is van de huidige malaise in de industrie. Men kan wel de transitie doen van fossiele brandstoffen naar elektrificatie, er zal ook nog altijd een fossiele grondstof nodig zijn in vele basisinstallaties. Bijvoorbeeld in alles wat te maken heeft met ammoniak, is aardgas natuurlijk nog altijd een belangrijke bron. Er zijn daar niet meteen alternatieven. Het is niet alleen een competitiviteitsprobleem op het vlak van de brandstoffen, ook op het vlak van de grondstoffen is er een probleem. Men ziet de Europese markt meer en meer overspoeld geraken met niet alleen de basisproducten, maar ook met half afgewerkte producten en zelfs afgewerkte producten, wat zorgwekkend is. Zeker in debatten over strategische autonomie mag men zichzelf op een bepaald moment niet uit de markt prijzen. Er is een moeilijke competitieve positie en het klimaatbeleid is een uitdaging, maar daar staan we achter doelstellingen van Europa. Als men dit ook nog eens in het

kleine België en Vlaanderen wil versnellen, is er op een bepaald moment geen business case meer. Voor hen is dit arrest geen goede zaak voor de klimaattransitie en gaat dit een aantal zaken veeleer achteruit dan vooruit helpen.

6.5. Afsluitende discussie

Bruno Tobback stelt dat het natuurlijk botsende doelstellingen geworden zijn omdat een aantal van de doelstellingen uit het verleden voor zich uit geschoven zijn tot op het punt dat ze onvermijdelijk in botsing komen met nieuwe maatschappelijke evoluties. Dat er in Vlaanderen een probleem is met de intensieve landbouw, is een bewuste keuze die men gemaakt heeft om erin verder te gaan. Men weet al vijftien of twintig jaar dat men daar een probleem mee heeft wat betreft Water-richtlijn en Stikstofrichtlijn, maar men heeft het nooit willen aanpakken, tot het dus op een aantal andere zaken begint te botsen. Het is een kwestie van keuzes maken. Als men nooit keuzes maakt, valt alles op den duur samen in elkaar. Het is dus geen toevalligheid, het is niet door de rechtbank beslist, het is een gevolg van beleid dat gevoerd is en nooit keuzes heeft gemaakt.

Hij wijst erop dat de suggestie om even tijdelijk meer uitstoot toe te laten, omdat men daarmee in de juiste richting gaat, natuurlijk codetaal is voor de fameuze INEOS-kwestie. Maar als men de redenering van Voka doortrekt, moet men vandaag eigenlijk een vergunning geven aan INEOS, dat zegt dat ze zoveel tijd hebben om over te schakelen op groene waterstof en dat daarna de vergunning eindigt. Dat moet dan ook met een dwingende stopzetting zijn die ook uitgevoerd zal worden, en niet met het idee dat dat daar binnen tien jaar nog staat en men toch maar voortdoet omdat het niet beslist geraakt. Het moet een automatische 'sunset clause' zijn: ofwel wordt het op die dag klimaatneutraal, ofwel wordt het gesloten. Hij vraagt of Voka dat ook voorstaat.

Frank Beckx vindt dat nogal kort door de bocht. Het hangt immers van een aantal parameters af. Is dat ook economisch haalbaar? Gaat er voldoende groene waterstof zijn? Hij weet niet of die er binnen tien jaar zal zijn. Er zijn dus een heel aantal randvoorwaarden. Het engagement van Europa is om als eerste continent klimaatneutraal te zijn in 2050. Hij heeft de indruk dat die doelstellingen constant naar voren getrokken worden en dat biedt geen rechtszekerheid. Als men denkt het te gaan doen met proefvergunningen of vergunningen van tien jaar, vraagt hij zich af of men dan 3 à 4 miljard euro gaat investeren. Hij denkt dat men dan wel ergens anders naartoe gaat. Het potentieel is er echter. Ten eerste is het de meest performante investering met een zeer beperkte stikstofuitstoot en bovendien is er het perspectief op de klimaatneutraliteit, namelijk dat die installaties uiteindelijk omgebouwd kunnen worden zodra de groene waterstof er tegen betaalbare prijzen is. Men weet dat vandaag inderdaad nog niet, anders had men het kunnen opleggen. Hij is zeer verontrust over het idee van de tijdelijke vergunningen of proefvergunningen van twee jaar. Dat is niet de manier waarop men de industrie gaat aantrekken en miljardeninvesteringen naar Vlaanderen gaat halen.

Philippe Muyters meent dat wat nu gebeurd is, goed is. Het is een idee van 'comply or explain': ofwel vervult men het, ofwel kan men uitleggen waarom het niet kan. Daar moet men de redelijkheid blijven bewaren. Ze hopen allemaal dat er nog vanalles kan gebeuren en verbeteren. Als die installatie vandaag gebouwd wordt zodanig dat ze omgezet kan worden, zodra het kan, vindt hij dat de juiste manier van werken. Op het moment van de datum die in de vergunning staat, is het dan 'comply or explain'.

Bruno Tobback maakt de bedenking dat men dan zijn woorden beter moet kiezen. Als men zegt dat men tijdelijk een overschrijding kan aanvaarden, kan men de overschrijding aanvaarden omdat ze tijdelijk is, niet omdat men over vijf jaar de gelegenheid gaat geven om uit te leggen waarom de overschrijding definitief zal

zijn. Dat moet wel fair worden uitgelegd, ook naar investeerders, ook naar bedrijven. Het gevolg daarvan zal immers zijn dat, als men inderdaad over vijf of tien jaar iemand de gelegenheid geeft om uit te leggen waarom die uitstoot zal moeten blijven, er over tien jaar ook uitgelegd moet worden aan al de anderen dat de uitstoot die zij dan zullen hebben, niet beschikbaar zal zijn om te vergunnen aan iemand anders. Men moet die duidelijkheid beginnen accepteren in het Vlaamse vergunningenbeleid: als men globale doelstellingen qua resultaat aanvaardt, betekent dat dat het holistische plaatje zo is dat de plaats die de ene krijgt, er niet zal zijn voor de andere. Hij mag dan uitleggen dat hij die plaats blijft innemen, maar het beleid moet ook bereid zijn om aan al de anderen uit te leggen dat zij die niet zullen krijgen. Dat wil men natuurlijk nooit doen volgens de spreker. Op het moment dat men tegen de muur loopt met het stikstofverhaal, zegt men dat men uitzonderingen heeft toegestaan, maar dat men ook nog al de volgende wil blijven uitzonderen. Dat kan natuurlijk niet: ofwel lost men dat op, ofwel blijft men elkaar iets wijsmaken.

Philippe Muyters zegt dat het zelden zwart-wit is. Men moet dan op dat moment zien wat de situatie is. Als er een pad naar verlaging is, wil dat niet zeggen dat men eerst het bad moet laten leeglopen voor men nog iemand anders iets laat doen. Hij denkt dat men met die zwart-withouding echt niet vooruit raakt.

Frank Beckx stelt dat men nu vergunningen en politieke doelstellingen door elkaar haalt en op een hoopje gooit. De doelstellingen en de reductiepaden zijn uiteindelijk voor een industriële sector, bijvoorbeeld ETS. Men moet volgens hem opletten om telkens in vergunningen bepaalde bijkomende, bijzondere voorwaarden op te leggen. Uiteindelijk is het harde wetgeving, men moet eraan voldoen. Daarom moet men niet te veel dingen vooruit trekken en al beginnen in te schrijven in vergunningen. Wat de verschillende botsende doelstellingen betreft, moet er voor hem een prioriteitsorde komen. Vandaag is CO₂-reductie de absolute prioriteit, dat is het meest urgente. Zolang de globaliteit, de industrie, de landbouw enzovoort reductiepaden inzet, en misschien bij een bepaalde investering toch nog ergens een verhoging doet, maar dat het pad toch naar nul gaat, moet men dat kunnen toelaten, aldus de spreker. Alleen is dat vandaag niet mogelijk, alles moet nu dwingend en tegelijk gebeuren. Het verleden kan niet herschreven worden, er is waarschijnlijk een gebrek aan vooruitziendheid geweest. Men moet nu vooral naar oplossingen kijken. Hij vindt dat daar een volgende Vlaamse Regering en een volgende Vlaams Parlement het voortouw in moeten nemen om na te gaan hoe men die gordiaanse knoop voor een stuk kan ontwarren zodat men toch nog kan vergunnen en de klimaatinvesteringen hier houden, en zorgen dat de vergunningen standhouden. Daarvoor moet een goed plan worden uitgewerkt dat naar de volgende Europese Commissie gebracht moet worden. Er moet daar wel wat meer maatwerk mogelijk zijn, rekening houdend met de draagkracht en de geografische en industriële samenstelling van een lidstaat of regio.

De *voorzitter* bedankt de sprekers en de parlementsleden voor hun inbreng en sluit de vergadering.

Andries GRYFFROY,
voorzitter

Robrecht BOTHUYNE
Staf AERTS,
verslaggevers

Gebruikte afkortingen

BBL	Bond Beter Leefmilieu
bbp	bruto binnenlands product
Benelux	België, Nederland, Luxemburg
capex	capital expenditure of capital expense
CBAM	carbon border adjustment mechanism
CCS	carbon capture and storage
CCU	carbon capture and utilisation
COP	Conferentie van de Partijen
EBO	energiebeleidsovereenkomst
EPB	energieprestatie en binnenklimaat
EPC	energieprestatiecertificaat
ESR	Effort Sharing Regulation
ETS	emissions trading system
EVRM	Europees Verdrag tot Bescherming van de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden
IER	ingrijpende energetische renovatie
IMF	International Monetary Fund
IPCC	Intergovernmental Panel on Climate Change
MER	milieueffectrapport
Minaraad	Milieu- en Natuurraad van Vlaanderen
NEKP	Nationaal Energie- en Klimaatplan
opex	operating expenditure
PV	photovoltaic
VEKA	Vlaams Energie- en Klimaatagentschap
VEKP	Vlaams Energie- en Klimaatplan
VITO	Vlaamse Instelling voor Technologisch Onderzoek
VLAIO	Agentschap Innoveren en Ondernemen